

ПАЁМИ ДОНИШКАДАИ ТИББӢ- ИҶТИМОИИ ТОҶИКИСТОН

ВЕСТНИК МЕДИКО-СОЦИАЛЬНОГО ИНСТИТУТА ТАДЖИКИСТАНА
HERALD OF THE MEDICAL AND SOCIAL INSTITUTE OF TAJIKISTAN

№3 (4)
Душанбе - 2022

**ПАЁМИ ДОНИШКАДАИ ТИББӢ-ИҚТИМОИИ
ТОҶИКИСТОН**

**ВЕСТНИК МЕДИКО-СОЦИАЛЬНОГО ИНСТИТУТА
ТАДЖИКИСТАНА**

**HERALD OF THE MEDICAL AND SOCIAL INSTITUTE OF
TAJIKISTAN**

Научно-практический журнал

Выходит один раз в 3 месяца

Основан в 2021 г.

3 (4) 2022

Сармуҳаррир: А. Ахмедов – д.и.т., профессор, узви вобастаи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

Муовини сармуҳаррир: Икромов Т.Ш. – д.и.т.

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ

Ибодов Ҳ.И. – д.и.т., профессор, академики Академияи илмҳои тиббӣ-техникии Федератсияи Россия

Мирочов Ғ.Қ. – д.и.т., профессор, академики Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

Мирзоева З.А. – д.и.т., профессор

Муродов А.М. – д.и.т., профессор, академики Академияи илмҳои тиббӣ-техникии Федератсияи Россия

Одинаев Ф.И. – д.и.т., профессор, узви хориҷии Академияи илмҳои Россия

Пулотов К.Қ. – н.и.т.

Расулов У.Р. – д.и.т., профессор

Рофиев Р.Р. – н.и.т., профессор, котиби масъул

Главный редактор: А. Ахмедов – д.м.н., профессор, член-корр. Национальной академии наук Таджикистана

Заместитель главного редактора: Икромов Т.Ш. - д.м.н.

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Ибодов Х. – д.м.н., профессор, академик Академии медико-технической наук Российской Федерации

Мироджов Г.Қ. – д.м.н., профессор, академик Национальной академии наук Таджикистана

Мирзоева З.А. – д.м.н., профессор

Муратов А.М. – д.м.н., профессор, академик Академии медико-технических наук Российской Федерации

Одинаев Ф.И. – д.м.н., профессор иностранный член Российской академии наук

Пулатов К.Дж. – к.м.н.

Расулов У.Р. – д.м.н., профессор

Рофиев Р.Р. – к.м.н., профессор, ответственный секретарь

**ПАЁМИ
ДОНИШКА-
ДАИ ТИББӢ-
ИҚТИМОИИ
ТОЧИКИСТОН**

**Мачаллаи
илмӣ-амалии тиббӣ**

**Хар се моҳ чоп
мешавад**

**Соли таъсисаш –
2021**

**Нашрияи МТҒ
“Донишкадаи
тиббӣ-иқтимоии
Тоҷикистон”**

**Мачалла
дар Вазора-
ти фарҳанги
Ҷумҳурии
Тоҷикистон таҳти
№197/ИҚ-97 аз 20
майи соли 2021 ба
қайд гирифта
шудааст.**

Подписано в пе-
чать 10.01.2023. Фор-
мат 60x84¹/₈. Бума-
га офсетная. Печать
офсетная. Гарнитура
Times New Roman.
Усл. печ. л. 9,25. Ти-
раж 100 экз. Заказ
№1.

ООО «Сифат-Офсет»
г. Душанбе, улица
Гастелло 6 пр.,
дом 9.

ШҶҶҶҶ ТАҲРИРИЯ

Аҳмадов С.М. – д.и.т., профессор, узви вобастаи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон.

Ғоибзода А.Ҷ. – д.и.т., профессор, узви вобастаи АМИТ.

Юсуфӣ С.Ҷ. – д.и.ф., профессор, узви пайвастаи АМИТ.

Муҳиддин Н.Д. – д.и.т.

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ

Аҳмадов С.М. – д.м.н., профессор, член-корр. Национальной академии наук Таджикистана.

Ғоибзода А.Дж. – д.м.н., профессор, член-корр. НАНТ.

Юсуфи С.Дж. – д.м.н., профессор, академик НАНТ.

Муҳиддин Н.Д. – д.м.н.

Қисман ё пурра нашр кардани маводи дар мачалла нашршуда танҳо бо иҷозати хаттӣ идораи мачалла раво дида мешавад.

Идораи мачалла масъулияти муҳтавои маводи таблиғотиро ба уҳда намегирад.

Нуктаи назари муаллифон метавонад, ки муҳолифи назари идораи мачалла бошад.

НИШОНИИ МАҶАЛЛА

734042, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,

кӯчаи Клара Сеткина – 2,

Тел: +992 933 75 10 75

E-mail: dtit082020@mail.com

Мудири редакция Муродова М.М.

М У Н Д А Р И Ч А

Муродова М.С. Тибби иҷтимоӣ ва мақоми он дар низоми давлатдорӣ ва таълимии Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	5
Ибодов Х., Рофиев Р., Икромов Т.Ш., Хамидов И., Мирзоев Д.С. Заҳми стенози пилородуоденалӣ дар кӯдакон ва нақши хеликобактериоз дар рушди он	9
Инюшкина Е.М., Воробьев Д.В., Инюшкин А.Н. Таҳқиқоти микросиркулятсияи рағҳои хунгарди гӯши харгӯш дар зери таъсири ҷараёни импулси аз дастгоҳи «Элав-8» ва маводи фаъоли биологии «Пеламин»	19
Талабов О.Д. Мушкилот ва дурнамои ҳалли масоили таъмини оби нӯшокӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	35
Ҳайдарзода Б.М. Хизматрасонии тиббӣ ва ҳифзи иҷтимоии мардум дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	43
Охунов Б.Х. Истифодаи технологияҳои иттилоотии коммуникатсионӣ ва интернет - захираҳо дар ҷараёни дарсҳои забони англисӣ.....	48
Раҳмонов Ш.М. Рушди таҳсилот дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ.....	57
Ризоева Г.И. Муқоисаи феълҳои монда ва гузаранда дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ.....	64

ОГЛАВЛЕНИЕ

Муродова М.С. Социальная медицина и ее статус в государственно-образовательной системе Республики Таджикистан	5
Ибодов Х., Рофиев Р., Икромов Т.Ш., Хамидов И., Мирзоев Д.С. Язвенный пилородуоденальный стеноз у детей и роль хеликобактериоза в его развитии	9
Инюшкина Е.М., Воробьев Д.В., Инюшкин А.Н. Исследование микроциркуляторного русла сосудов уха кролика при воздействии импульсных токов от аппарата «Элав-8» и биологически активного средства «Пеламин»	19
Талабов О.Д. Проблемы и перспективы решения вопросов питьевого водоснабжения в Республике Таджикистан	35
Ҳайдарзода Б.М. Медицинское обслуживание и социальная защита населения в Республике Таджикистан	43
Охунов Б.Х. Использование информационно - коммуникативные технологии и интернет - ресурсов на занятиях английского языка	48
Рахмонов Ш.М. Развитие образования в учреждениях высшего профессионального образования	57
Ризоева Г.И. Сравнение переходных и непереходных глаголов в таджикском и английском языках	64

CONTENS

Murodova M.S. Social medicine and its status in the state educational system of the Republic of Tajikistan	5
Ibodov X., Rofiev R., Ikromov T.Sh., Khamidov I., Mirzoev D.S. Ulcerate pyloroduodenal stenosis in children and the role of helicobacteriosis in its development	9
Inyushkina E.M., Vorobyov D.V., Inyushkin A.N. Study of blood microcirculation in the rabbit ear under the impact of pulsed currents from the device «Elav-8» and the biologically active means «Pelamin»	19
Talabov O.D. Problems and prospects of solving the issues of drinking water supply in the Republic of Tajikistan	35
Haydarzoda B.M. Medical service and social protection of the people in the Republic of Tajikistan	43
Okhunov B.Kh. Using of information communication technology and the internet - resources in english lessons	48
Rahmonov Sh.M. Development of education in institutions of higher professional education	57
Rizoeva G.I. Comparision of intrasitive and transitive verbs in tajik and english languages	64

ТДУ: 364.4;340;37.012.6 (575.3)

М.С. Муродова

ТИББИ ИҶТИМОӢ ВА МАҚОМИ ОН ДАР НИЗОМИ ДАВЛАТДОРӢ ВА ТАЪЛИМИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

МТҒ “Донишкада тиббӣ–иҷтимоии Тоҷикистон”

Муродова Маҳина Сулаймоновна - ассистенти кафедраи фанҳои ҷомеашиносии МТҒ “Донишкадаи тиббӣ–иҷтимоии Тоҷикистон” E-mail: murodova.mahinal@mail.ru; Телефон: (+992) 92-806-98-19.

Мақсади таҳқиқот. Муайян намудани мақоми тибби иҷтимоӣ дар низоми давлатӣ ва таълимии Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Мавод ва усулҳои таҳқиқот. Дар таҳқиқот аз сарчашмаҳои ҳуқуқӣ, адабиёти илмӣ ва маводҳои интернетӣ, инчунин методҳои умумии илми таҳқиқот ба монанди методи арзишӣ – меъёрӣ, таърихиву муқоисавӣ истифода гардиданд.

Натиҷаи таҳқиқот ва муҳокимаи онҳо. Натиҷаҳои илми таҳқиқот бо маълум сохтани моҳияти тибби иҷтимоӣ дар низоми тандурустӣ ва маориф алоқаманд аст. Андешаҳои муаллиф дар раванди таълими фанҳои ҷамъиятӣ ва тиббӣ истифода гардиданд.

Хулоса. Дар натиҷаи таҳлили маводҳои илмӣ ва омтавӣ муайян гардид, ки тибби иҷтимоӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар раванди рушд ва ташиаккул қарор дорад. Дар ин ҷода Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон саъю кӯшиши дорад, ки низоми иҷтимоии кишварро бо мақсади таъмини хизматрасонии тиббӣ боз ҳам ҷонноктар намуда, барои ҳифзи саломати мардум заминаҳои заруриро муҳайё созад.

Калимаҳои калидӣ: давлати иҷтимоӣ, тиб, тиббӣ–иҷтимоӣ, ҳуқуқҳои иҷтимоӣ, тибби ҷамъиятӣ.

M.S. Murodova

SOCIAL MEDICINE AND ITS STATUS IN THE STATE EDUCATIONAL SYSTEM OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Relevance. The presented article was prepared in order to determine the status of social medicine in the state and educational system of the Republic of Tajikistan, since this issue is one of the topical issues of medical sciences and sociology of an independent country.

The result of the study and its discussion. The scientific results of the study are related to clarifying the essence of social medicine in the health care and education system. The author's ideas were used in the process of teaching social and medical subjects.

Material and research methods. The study used legal sources, scientific literature and Internet materials, as well as general scientific methods as normative-value, historical comparative.

Conclusion. As a result of the analysis of scientific and public materials, it was determined that social medicine in the Republic of Tajikistan is in the process of formation and development. Here the Government of the Republic of Tajikistan is trying to make the country's social system even more alive, to provide social medicine, and to create the necessary foundations for protecting people's health.

Key words: welfare state, medicine, social medicine, social rights, community medicine.

Мубрамият. Масъалаи саломатии аҳоли дар низоми арзишҳои инсониву давлатӣ мавқеи аввалиндараҷаро ишғол мекунад, зеро он иқтидор ва захираи тавоноии иҷтимоиву иқтисодӣ буда имкон медиҳад, ки сатҳи муносиб ва беҳатарии ҳаёт ва аз ин рӯ рушди минбаъдаи он таъмин карда шавад. Саломатии ҷамъиятӣ бо таъсири омилҳои иҷтимоӣ, рафторӣ, биологӣ, ирсӣ ва ғайра ташаккул меёбад, ки баъзан метавонад сабаби пайдо шудани беморӣ гардад ё хатари ҷиддиро ба саломатии инсон ба вучуд орад. Барои баргараф кардани таъсиррасонии омилҳои манфии таълим ва истифодаи асосҳои назариявӣ амалии тибби иҷтимоӣ зарурияти муҳимро пайдо мекунад. Дар асоси андешаҳои зикргардида моро зарур аст, ки нақши тибби иҷтимоиро ҳамчун самти нави таълим ва илми тиб мавриди таҳқиқ ва арзёбӣ қарор диҳем.

Мақсади таҳқиқот. Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз кишварҳои пасошуравӣ мебошад, ки самти рушди давлати иҷтимоиро ҳамчун вазифаи худ қарор додааст. Хосияти иҷтимоӣ доштани давлати Тоҷикистон пеш аз ҳама дар Конститутсияи он дарҷ гардидааст: «Тоҷикистон давлати иҷтимоӣ буда, барои ҳар инсон шароити зиндагии арзанда ва инкишофи озодонаро фароҳам меорад» [2]. Дар боби дуюми Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон «Ҳуқуқ, озодӣ, вазифаҳои асосии инсон ва шаҳрванд» самтҳои фаъолияти сиёсати давлатӣ дар соҳаи иҷтимоӣ оварда шуданд: хифзи меҳнат ва саломатии одамон; муайян будани ҳадди ақали музди меҳнат; ҳимоя ва ғамхорӣ маҳсус нисбат ба модару кӯдак, маъҷубон, беморон ва шаҳрвандони пиронсол; ташаккули низоми хизматрасонии иҷтимоӣ; таъмини нафақа, имтиёзҳо ва дигар амалҳои ҳимояи иҷтимоӣ. Аз ин рӯ кишварӣ соҳибистиклоли моро зарур аст, ки дар самтҳои ташаккули фаъолияти ҳаёти ҷамъиятӣ хусусияти иҷтимоӣ доштани худро ошкор намояд. Бинобар он масъалаи амалӣ намудани барномаҳои иҷтимоӣ дар соҳаи тиб яке аз масъалаҳои муҳими инкишофи иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад.

Масъалаи иҷтимоӣ будани кишвар бо масъалаи ташаккул ва инкишофи тибби

иҷтимоӣ пайваста аст. Барои дарки пурраи масъалаи таҳқиқшаванда ва фаҳми назариявӣ амалии он моро зарур аст, ки пеш аз ҳама ба мафҳуми тибби иҷтимоӣ аҳамият диҳем.

Мафҳуми тибби иҷтимоӣ категорияи илми ҷомеашиносӣ ва тиб ба ҳисоб меравад. Он чун самти фаъолияти соҳаи тиб дар Тоҷикистон дар замони соҳибистиклолӣ рушд ва нумӯ намуд. Тибби иҷтимоӣ натиҷаи омезиши тибби назариявӣ ва амалӣ мебошад, ки пешгирии бемориҳо, ташҳиси иҷтимоӣ ва дигар унсурҳои ҳолати рушди тибро бо илмҳои ҷомеашиносӣ, антропология, омор ва илмҳои табиатшиносӣ алоқаманд дониста, омилҳои иҷтимоии ташаккули саломатии ҷомеаро таҳлил месозад.

Дар замони муосир самтҳои асосии ташаккули тибби иҷтимоӣ аз унсурҳои зерин иборат мебошанд:

- тавсифи беморӣ ва муайян намудани асосҳои иҷтимоии он;
- ташҳиси бемориҳои иҷтимоӣ ва сабабҳои пайдоиши он;
- сабабҳои паҳншавӣ ва интиқоли бемориҳо иҷтимоӣ;
- ихтилофоти патологияи ҷомеаҳои муайян;
- ташкили қори тиббию иҷтимоӣ;
- гигиенаи иҷтимоӣ (ғизо, меҳнат, маиши коммуналӣ, ҳочатхонаҳои ҷамъиятӣ ва ғ.);
- экологияи иҷтимоӣ–тиббӣ;
- ташкилоти нигоҳдории тандурустӣ [6].

Яке аз масъалаи муҳими тибби иҷтимоӣ бо таъмини муҳити солими экологӣ алоқаманд аст, зеро бештари бемориҳои иҷтимоӣ дар замони муосир аз омилҳои табиӣ ва иҷтимоиву иқтисодӣ вобаста мебошанд. Масъалаи паҳншавии бемориҳои сирояткунанда ва таъсири онҳо ба ҳолати рушди иҷтимоии кишвар ва вазъи тандурустӣ низ проблемаи меҳвариро дар соҳаи тибби иҷтимоӣ ба вучуд меорад.

Аз ин рӯ тибби иҷтимоӣ бо чунин самтҳои амалии тиб:

1. Тибби ҷамъиятӣ ба нигоҳ доштани сифати ҳаёт ва саломатии дар маҷмӯъ ҳам миллат ва ҳам ҳар як фард нигаронида шудааст. Он барои беҳтар намудани саломатӣ ва сатҳи зиндагии афроде, ки ба хушунат, терроризм ё баъзе бемориҳо дучор шудаанд, равона

мешавад. Инчунин дар чаҳорчӯбаи ин бахш пешгирӣ аз ҳолатҳои номатлуб ва мушкилоти оилаву издивоҷ ҳаллу фасл мегарданд.

2. Тибби пенитенсиарӣ ба омӯзиши ҳолати тиббӣ ва гигиенаи ҷойҳои маҳрумӣ аз озодӣ (ҷамъиятҳои пӯшида) саруқор дорад. Фаъолияти он махсусан дар шароити демократияи имрӯза зухур ёфтааст, ки ба пайдо шудани шахсони дорои рафтори зиддиахлоқиву ҷамъиятидоштане мешавад.

3. Тибби иҷтимоии ҳарбӣ ҳолати маънавӣ ва психофизикии иштирокчиёни маърақаҳои ҳарбӣ ва амалиётҳои ҳарбиро таҳқиқ намуда, нишондиҳандаҳои тахминии одамон ва минтақаҳои амалиёти ҳарбиро месанҷад. Айни замон тибби иҷтимоии ин бахш дар марҳилаи ташаккул ва таҳияи усулҳои дарёфт ва расонидани кӯмак ба шахсони осебдида қарор дорад.

4. Тибби сотсиологӣ падидаҳои нофаҳмо ва мураккаби тиббиро меомӯзад, ба қисмҳо ҷудо ва таҳлил мешавад. Масалан, пиршавии умумии аҳоли ё афзоиши шумораи одамон, ки гирифтори бемории Алтсгеймер мебошанд. Илова бар ин, вай ба таҳқиқот оид ба дастовардҳои илмӣ ва амалӣ дар соҳаи генетикаи тиббӣ ва технологияҳои электронӣ машғул аст, ки метавонад ба ташкили ҷомеаҳои муосир таъсири назаррас расонад, алоқаманд мебошанд [6].

Натиҷаҳои таҳқиқот ва муҳокимаи онҳо. Тибби иҷтимоӣ ба омӯзиши проблемаҳои иҷтимоии тандурустии аҳоли, ташкили ёрии тиббӣю иҷтимоӣ ба аҳоли, муайян намудани нақши иҷтимоӣю иқтисодии ниғаждорӣю тандурустӣ дар ҷомеа машғул аст. Инчунин дар доираи тибби иҷтимоӣ назария ва таърихи саломатии аҳоли, асосҳои ташкилию идоракунӣ ва принципҳои иқтисодии банақшагирӣ ва маблағгузорию ёрии тиббӣю иҷтимоӣ ба аҳоли муайян карда мешавад.

Дар ибтидои асри гузашта табиби маъруфи немис Алфред Гротян бори нахуст аз фанни тиб курси лексияҳоро хонд, ки таъсири омилҳои иҷтимоиро ба саломатии аҳоли баррасӣ намуда, ҳолатҳои манфии онҳоро шаҳр додааст. Вай дар бораи назорати таваллуд, майзадагӣ, бемориҳои бо роҳи чинсӣ гузаранда маълумот дода, чун яке аз асосгу-

зори илми тандурустии ҷамъияти эътирофгардидааст. Асарҳои Гротян ва пайвандони ӯ саросари кишварҳои олам паҳн гардида ба ташаккули тибби иҷтимоӣ сабаб шуданд.

Дар солҳои истиқлолият қомебиҳои тибби иҷтимоӣ дар бахшҳои афзалиятноки он дар афзун сохтани хизматрасонии тиббӣ мушоҳида мешавад. Дар соҳаи тандурустӣ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифзи саломатии аҳоли» (с.1997) ва баъдан Кодекси тандурустии Ҷумҳурии Тоҷикистон (с. 2017) қабул гардид. Қонуни мазкур муносибатҳои мақомоти давлатӣ, шахсони мансабдор, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, муассисаҳоро новобаста аз шакли моликиятшон дар соҳаи тандурустӣ дар мувофиқа бо Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян ва танзим менамояд. Дар ҷумҳурӣ масъалаи ҳифзи модар ва кӯдак дар «Ҳуҷҷати стратегияи паст намудани сатҳи камбизоатӣ» ва дар барнома «Консепсияи сиёсати давлатии демографияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2003–2015», «Консепсияи ислоҳоти ҳифзи саломатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» (с. 2002), аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул гардид, самтҳои воқеии беҳтарнамоии ҳифзи саломатии модар ва кӯдакро бо роҳи ислоҳотнамоии бахши тандурустӣ дар назар дорад. «Нақшаи стратегияи Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба саломатии репродуктивӣ дар давраи то соли 2030», масъалаҳои афзоиши аҳоли, саломатии бозтавлиди аҳолиро муайян намуда, оид ба усулҳои ба нақшагирии оила ва пешгиринамоии беҳтар, самаранок ва қобили қабули ҳомиладорӣ иттилоот медиҳад.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба масъалаи Вирусҳои норасоии масъунӣю одам / Бемории пайдошудаи норасоии масъунӣю (ВНМО/БПНМ) тавачҷуҳи чиддӣ зоҳир намуда, баҳри баргарафсозии он ҷораҳои заруриро меандешад. Аз соли 1997 Комитети гуногунбахши миллӣ фаъолият дорад. Аз соли 2002 Барномаи миллӣ оид ба тадбирҳои пешгирӣ аз беморӣ ва мубориза бар зидди ВНМО/БПНМ ва дигар бемориҳои, ки бо роҳи чинсӣ паҳн мешавад, то давраи соли 2007 қабул гардид. Соли 2002 Нақшаи Стратегияи Миллӣ оид ба баргарафсозии таҳдиди ВНМО/БПНМ дар дав-

раи солҳои 2002–2005 қабул шудааст. Вазорати тандурустӣ Барномаи Стратегии муқовимат зидди паҳнгардии эпидемияи ВНМО/БПНМ дар солҳои 2004–2010 ва Барномаи миллий оид ба муқовимат ба эпидемияи ВНМО/БПНМ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2017–2020-ро қабул намудааст. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамкориҳои минтақавиро дар самти мубориза бо ВНМО/БПНМ зарур медонад [5].

Бо мақсади амалиномаи Эъломи-яи умумичаҳонии ҳифзи саломатӣ, ки аз ҷониби сессияи панҷоҳу якуми Ассамблеяи умумичаҳонии ҳифзи саломатӣ қабул шудааст, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Стратегияи Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба ҳифзи саломатии аҳоли то давраи соли 2030»-ро тасдиқ намуд. Дар дурнамо вазифаҳо ва баробарии аҳоли дар масъалаҳои ҳифзи саломатӣ, кам намудани сатҳи паҳншавии бемориҳои сирояӣ ва ғайрисироятӣ, беҳтарномаи саломатии равонии мардум, пешгирӣ ва пастгардонии ҳолатҳои осебгирии аҳоли ва ғайра чун ухдадорӣ давлатӣ дар бахши тандурустӣ маълум шуданд.

Дар Тоҷикистони муосир тибби иҷтимоӣ самти нави рушди таълим ва илми тиб ба ҳисоб меравад. Дастоварди муҳим дар ин соҳа кушода шудани Донишқадаи тиббӣ-иҷтимоии Тоҷикистон мебошад, ки барои рушди соҳаи иҷтимоӣ ва махсусан тиб мақоми меҳвариро метавонад амалӣ созад. Дар муассиса мутахассисони соҳаи тиб дар самтҳои гуногун фаъолият доранд. Дар ин чода зарур аст, ки мутахассисон вобаста ба фаъолияти мухталифи ҷомеа маълумот гирифта, касбияти барҷастаи тиббиро соҳиб гарданд. Дар раванди таълими фанҳои ҷомеашиносӣ ворид намудани таълими фанни тибби иҷтимоӣ метавонад ба касбият ва сифати касбомузии табибони оянда таъсири амиқ гузорад.

Хулоса.

1. Ҷомеаи муосир ба қадри кофӣ баркамол расидааст, ки мушкilotero, ки дар салоҳияти тибби иҷтимоӣ қарор доранд, эътироф ва ҳал кунад. Вазифаҳои он, ба монанди ҳифзи саломатии аҳоли дар ҳаёти ҳаррӯза ва рушди ояндаи ҷомеа бо ҳамоҳангии ҳама гуна арзишҳо

ва муносибатҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ, сиёсӣ, идеологӣ бо шароити иҷтимоӣ ва табиӣ иборат мебошанд.

2. Тибби иҷтимоӣ дар чорроҳаи илмҳои гуногун – тиб, сотсиология, гигиена, табиатшиносӣ ва ғайра қарор дорад. Тибби иҷтимоӣ илми ҷавон ва ояндадор аст. Дар ҷаҳони муосир мушкilotи солимии иҷтимоӣ аҳоли ба худ хусусияти ҷиддиро касб намуна, аксар вақт онро бо доруворӣ ва расмиёти стандартии тиббӣ ҳал кардан имконнопазир гардидааст. Дар ин фурсат истифодаи усулҳои тибби иҷтимоӣ ба одамон дар таъмини ҳифзи саломатӣ ва беҳбудии он кӯмак мерасонанд.

3. Зарурати омӯзиши тиббӣ-иҷтимоӣ дар низоми таълими тиб, маориф ва ҳаёти рӯзмарраи одамон, дар ҷомеаи муосир хело муҳим ва саривақтӣ мебошад.

АДАБИЁТ

1. Василенко Н. Ю. Основы социальной медицины. М.: Эксмо, 2011. 129 с.
2. Кодекси тандурустии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2017. – 191 с.
3. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2016.
4. Лучкевич В. С. Основы социальной медицины и управления здравоохранением. М.: Просвещение, 1997. - 527 с.
5. Мартыненко А. В. Социальная медицина. М.: Юрайт, 2014. - 475 с.
6. Муродова Н.С. Ташаккули ҷомеаи маданӣ ва давлати иҷтимоӣ дар раванди модернизатсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2021. 172 с.
7. Социальная медицина – это что такое? Основные...FB.ru>article/404282 /sotsialnaya-meditsina-eto...
8. Типовский А. П. Современные медицинские науки: краткий очерк. М.: ИНФРА-М, 2012. - 754 с.
9. Черносвитов Е. В. Социальная медицина. М.: Знание, 2008. - 304 с.

REFERENCES

1. Vasilenko N. Yu. Fundamentals of social medicine. M.: Eksmo, 2011. - 129 p.

2. Health Code of the Republic of Tajikistan. Dushanbe, 2017. – 191 p.

3. Constitution of the Republic of Tajikistan. Dushanbe, - 2016.

4. Luchkevich V. S. Fundamentals of social medicine and healthcare management. Moscow: Education, 1997. 527 p.

5. Martynenko A. V. Social medicine. Moscow: Yurayt, 2014. - 475 p.

6. Murodova N.S. Development of civil society and welfare state in the process of modernization in the Republic of Tajikistan. Dushanbe, 2021.- 172 p.

7. Social medicine - what is it? Main... FB.ru»article/404282/sotsialnaya-meditsina---eto...

8. Tipovsky A. P. Modern medical sciences: a brief essay. M.:INFRA-M, 2012.- 754 p.

9. Chernosvitov E. V. Social medicine. M. : Knowledge, 2008. - 304 p.

ВЫВОДЫ

М.С. Муродова

СОЦИАЛЬНАЯ МЕДИЦИНА И ЕЕ СТАТУС В ГОСУДАРСТВЕННО-ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СИСТЕМЕ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

УДК: 616.617-007

¹Х. Ибодов, ²Р. Рофиев, ¹Т.Ш. Икромов, ¹И. Хамидов, ¹Д.С. Мирзоев

ЯЗВЕННЫЙ ПИЛОРОДУОДЕНАЛЬНЫЙ СТЕНОЗ У ДЕТЕЙ И РОЛЬ ХЕЛИКОБАКТЕРИОЗА В ЕГО РАЗВИТИИ

¹НОУ «Медико-социальный институт Таджикистана»

²ГОУ «Институт последипломного образования в сфере здравоохранения Республики Таджикистан»

Ибодов Хабибулло – д.м.н., профессор, учредитель НОУ «Медико-социальный институт Таджикистана». E-mail: ibodov49@mail.ru; тел: (+992) 900 99 11 77

Цель исследования. Диагностика степени пилородуоденостеноза (ПДС) и роль хеликобактериоза в его развитии, разработка предоперационной подготовки и хирургической тактики.

Материал и методы исследования. В основу данной работы положены результаты обследования и хирургического лечения 48 больных язвенной болезнью двенадцатиперстной

кишки (ЯБ ДПК) осложненные ПДС. До поступления в клинику все больные получали неоднократное консервативное противовоспалительное лечение. Стеноз проксимальной трети луковицы ДПК диагностировали у 8 (16,7%) больных, средней трети - у 17 (35,4%) и постбульбарный стеноз – у 23 (47,9%). Показания к операции определялись в зависимости от клинического течения болезни, стадии стеноза, степени нарушений моторно-эвакуаторной функции (МЭФ) желудка и ДПК, а также особенностей желудочной секреции, степени эндогенной интоксикации (ЭИ). Для диагностики инфекции *H. pylori* использовали быстрый уреазный тест, морфологический и бактериологический методы исследования.

Результаты исследования и их обсуждение. У 89,1% больных при поступлении пилородуоденальный стеноз сопровождался активным язвенным процессом. Наиболее часто дуоденальные язвы сочетались с гастроэзофагиальным и дуоденогастральным рефлюксом. У 36,9% больных наблюдались фундальный и у 91,3% эрозивный антральный гастрит. Язвы, приводящие к ПДС у детей, локализовались в пилорическом – 8 (16,7%), бульбарном – 18 (39,1%) и постбульбарном - 22(45,8%) отделах ДПК.

В зависимости от характера ответной реакции на введение церукала выделили три типа изменений внутрижелудочного давления.

У всех детей с ПДС уровень базальной секреции соляной кислоты было выше нормальных показателей. Средний уровень повышения концентрации соляной кислоты и базальной секреции составили в среднем $72,3 \pm 6,9$ мэкв/л, при объеме желудочного сока $123 \pm 8,5$ мл/час, а базальная продукция свободной соляной кислоты составила $10,7 \pm 1,2$ мэкв/г.

Предоперационная подготовка осуществлялась в следующем: анти-хеликобактерная терапия.

В ближайшем послеоперационном периоде осложнения наблюдались у 5 (10,8%) детей в виде: несостоятельности культи ДПК – 1, гастростаз – 2 и панкреатит – 2. В отдаленном сроке положительные результаты получены у 94,5% детей и у 2 (5,5%) детей наблюдались неудовлетворительные результаты.

Заключение. С каждым годом молодеет язвенная болезнь желудка и двенадцатиперстной кишки. Достигнуты значительные успехи в лечении язвенной болезни двенадцатиперстной кишки (ЯБДК). Растёт число оперативных вмешательств у детей по поводу осложнений язвенной болезни двенадцатиперстной кишки, от 5 до 25%.

Таким образом, дифференцированная предоперационная подготовка и рациональный выбор оперативных вмешательств в зависимости от тяжести ПДС, нарушения функции желудка и ДПК и степени обсемененности *H. pylori* дали возможность получить хорошие результаты в ближайшем и в отдаленном сроках после операции.

Наиболее частым осложнением является пилородуоденальный стеноз, что составляет 65,4% .

Ключевые слова: пилородуоденостеноз, *H. pylori*, моторноэвакуаторная функция, концентрация соляной кислоты.

¹X. Ibodov, ²R. Rofiev, ¹T.Sh. Ikromov, ¹I. Khamidov, ¹D.S. Mirzoev

ULCERATE PYLORODUODENAL STENOSIS IN CHILDREN AND THE ROLE OF HELICOBACTERIOSIS IN ITS DEVELOPMENT

¹NOU “Medical and Social Institute of Tajikistan”

²State Educational Institution “Institute of Postgraduate Education in Healthcare of the Republic of Tajikistan”

Ibodov Khabibullo - Doctor of Medical Sciences, Professor, founder of the NOU "Medical and Social Institute of Tajikistan". E-mail: ibodov49@mail.ru; tel: (+992) 900 99 11 77

Purpose of the study. Diagnosis of the degree of pyloroduodenostenosis (PDS) and the role of helicobacteriosis in its development, development of preoperative preparation and surgical tactics.

Material and research methods. This work is based on the results of examination and surgical treatment of 48 patients with duodenal ulcer (duodenal ulcer) complicated by PDS. Prior to admission to the clinic, all patients received multiple conservative antiulcer treatment. Stenosis of the proximal third of the duodenal bulb was diagnosed in 8 (16.7%) patients, the middle third - in 17 (35.4%) and postbulbar stenosis - in 23 (47.9%). Indications for surgery were determined depending on the clinical course of the disease, the stage of stenosis, the degree of motor evacuation function disorders (MEF) of the stomach and duodenum, as well as the characteristics of gastric secretion, the degree of endogenous intoxication (EI). For the diagnosis of *H. pylori* infection, a rapid urease test, morphological and bacteriological research methods were used.

Results of the study and their discussion. In 89.1% of patients, pyloroduodenal stenosis was accompanied by an active ulcerative process upon admission. Most often, duodenal ulcers were combined with gastroesophageal and duodenogastric reflux. Fundic and 91.3% erosive antral gastritis were observed in 36.9% of patients. Ulcers leading to PDS in children were localized in the pyloric - 8 (16.7%), bulbar - 18 (39.1%) and postbulbar - 22 (45.8%) parts of the duodenum.

Depending on the nature of the response to the administration of cerucal, three types of changes in intragastric pressure were identified.

In all children with PDS, the level of basal secretion of hydrochloric acid was higher than normal. The average level of increase in the concentration of hydrochloric acid and basal secretion averaged 72.3 ± 6.9 meq/l, with the volume of gastric juice 123 ± 8.5 ml/hour, and the basal production of free hydrochloric acid was 10.7 ± 1.2 meq/g

Preoperative preparation was carried out as follows: anti-helicobacter therapy.

In the immediate postoperative period, complications were observed in 5 (10.8%) children in the form of duodenal stump failure - 1, gastrostasis - 2 and pancreatitis - 2. In the long term, positive results were obtained in 94.5% of children and in 2 (5, 5%) of children experienced unsatisfactory results.

Thus, differentiated preoperative preparation and a rational choice of surgical interventions depending on the severity of PDS, dysfunction of the stomach and duodenum, and the degree of contamination of *H. pylori* made it possible to obtain good results in the near and long term after surgery.

Conclusion. Every year, peptic ulcer of the stomach and duodenum is getting younger. Significant progress has been made in the treatment of duodenal ulcer (DU). The number of surgical interventions in children for complications of duodenal ulcer is growing, from 5 to 25%.

The most common complication is pyloroduodenal stenosis, which is 65.4%.

Key words: pyloroduodenostenosis, *H. pylori*, motor evacuation function, hydrochloric acid concentration.

Актуальность. С каждым годом молодеет язвенная болезнь желудка и двенадцатиперстной кишки. Достигнуты значительные успехи в лечении язвенной болезни двенадцатиперстной кишки (ЯБДК). От 5 до 25% растёт число оперативных вмешательств у детей по поводу

осложнений язвенной болезни двенадцатиперстной кишки. Наиболее частыми осложнениями являются пилородуоденальный стеноз, что составляет 65.4%, кровотечения из язв двенадцатиперстной кишки – 23,1%, перфорация язв – 11,5% и пенетрация – 30,8% [1-4].

В этиологии дуоденальных язв и ее рецидивов в последнее время большое значение уделяется инфекционному фактору в частности *Helicobacter pylori* (H.Pylori). Последний выявляется 95-100% случаев в слизистой антрального отдела желудка или тканях язвенного дефекта у детей с язвенной болезнью двенадцатиперстной кишки. В известные схемы противоязвенной терапии в случаях ассоциации с инфекцией H. Pylori, взрослым больным наряду с ингибиторами протонной помпы и блокаторами H₂ – гистаминовых рецепторов включают антибактериальные препараты при которых согласно данным авторов уровень эрадикации H.Pylori достигает 75-90% [5]. Однако медикаментозное лечение включающее эрадикационную терапию, не гарантирует от рецидивирующего течения язвенной болезни ДПК, приводящего к развитию ПДС в 5-30% [6-8].

В литературе отсутствуют специальные работы посвященные связи хеликобактерной инфекции с осложнениями дуоденальной язвы, в том числе ПДС у детей. Остаются мало изученными вопросы диагностики, лечения и хирургическая тактика при язве двенадцатиперстной кишки, осложненной пилородуоденостенозом у детей, что определяет актуальность данной работы [9].

Цель исследования. Диагностика степени ПДС и роль хеликобактериоза в его развитии, разработки предоперационной подготовки и хирургической тактики.

Материал и методы исследования. В основу данной работы положены результаты обследования и хирургического лечения 48 больных ЯБ ДПК осложненные ПДС, оперированных с 1986 по 2021 г. В возрасте от 6 до 10 лет было 15 и 11-15 лет – 33 больных. Мальчиков было 29 и девочек – 19. Эти дети до диагностики ЯБ ДПК лечились в соматических отделениях с хроническим гепатитом (7), гастритом (16) и гастродуоденитом (26). Язвенный анамнез сроком от 1 года до 2 лет отмечался – у 6, от 3 до 5 лет – у 29 и более 6 лет – у 12 больных. У 9 (18,8%) больных отмечалась наследственная предрасположенность к ЯБ, в семье отец (4), брат (3), сестра (1),

дядя (2), дед (2) и бабушка (1) тоже страдали язвенной болезнью. До поступления в клинику все больные получали неоднократное консервативное противоязвенное лечение. Эффективность проведенного консервативного лечения было временным и отмечалось обострение хронической язвы 2-3 раза в год. У 5 детей в анамнезе отмечались эпизоды кровотечений из язвы. Операции ранние по поводу перфорации язвы (3) и кровотечений (2) выполнены 5 детям. Этим больным произведено ушивание дефекта и кровотокающей язвы.

Стеноз проксимальной трети луковицы ДПК диагностировали у 8 (16,7%) больных, средней трети - у 17 (35,4%) и постбульбарный стеноз – у 23 (47,9%). Больные в зависимости от ПДС разделены на три группы: 1 группа (компенсированный стеноз) был 7 больных; 2 группа (субкомпенсированный) у 22 и 3 группа (декомпенсированный) у 19 больных. У 13 из 48 больных наблюдалась пенетрация язвы в стенку желчного пузыря (1), печеночно-двенадцатиперстной связки (1), в IV сегмент печени (2), в тело (3) и головки (6) поджелудочной железы в сочетании с дуоденостенозом.

Больные в зависимости от тактики диагностики, ведения и выполнения оперативных вмешательств разделены на два периода лечения. 1 период (с 1986 по 1996 гг. – начало нашей работы) – 17 больных, которым осуществлялись традиционные способы пред-, интра- и послеоперационного ведения. Этим больным наличие H. Pylori не определяли и соответственно антихеликобактерная терапия с применением антисекреторных препаратов (блокаторы H₂ – рецепторов гистамина и ингибиторов протонной помпы) не проводились. Им в основном производились резекционные способы оперативных вмешательств (табл. 1).

II период (с 1997 по 2021 гг.) – 31 больному, предоперационная подготовка направлялась на снижение активности периульцерозного воспаления и достижение заживления язвы. С этой целью нами применялись современные антисекреторные препараты (блокаторы H₂ – рецепторов гистамина и ингибиторов протонной помпы). Показания к операции

Таблица 1.

Характер оперативных вмешательств при пилородуоденальном стенозе

Характер операции	Сроки выполнения		Всего
	1986 – 1996 гг	1997 – 2007 гг	
Резекция 2/3 желудка по Гофмейстеру-Финстереру	6	2	8 (17,4%)
Резекция 1/3 желудка по Гофмейстеру-Финстереру	8	4	12 (26,1%)
Экономная резекция желудка по Билрот-1	3	9	12 (26,1%)
Бульбодуоденоанастомоз	–	6	6 (13%)
Дуоденопластика	–	5	5 (8,7%)
Дуоденопластика+СПВ	–	5	5 (8,7%)
Итого	17 (39,1%)	31 (60,9%)	48 (100%)

определялись в зависимости от клинического течения болезни, стадии стеноза, степени нарушений моторно-эвакуаторной функции (МЭФ) желудка и ДПК, а также особенностей желудочной секреции, степени эндогенной интоксикации (ЭИ). Этим больным проведены разработанные нами способы диагностической и хирургической тактики, методы пред-, интра- и послеоперационные ведения и органосохраняющие операции.

Для оценки эффективности проводимых комплексных диагностических и лечебных тактик изучены результаты лечения в отдаленном сроке от 2-х до 20 лет у 38 из 48 (у 13 первой и у 25 второй группы) детей.

В плане диагностики, предоперационного и послеоперационного обследования всем больным в зависимости от хирургической ситуации проводились объективные, клинично-инструментальные и лабораторные исследования. Оценка степени ЭИ осуществлялась определением анализов крови на массу средних молекул (МСМ) по Габриеляну, продолжительности жизни парамедий (ПЖП), лейкоцитарного индекса интоксикации (ЛИИ) по Кальфа-Кальфу. Функциональное состояние свертывающей системы и реологии крови определяли по общепринятой унифицированной программе. Оценки центральной и легочной гемодинамики производились импедансометрическими и доплерографическими способами.

Для оценки МЭФ желудка, состояние ДПК и степени ПДС провели рентгеноконтрастные исследования с применением бария. При этом учитывались наличие или отсутствие дуоденального рефлюкса, состояние луковицы и послелуковичной части ДПК, прохождение первой порции контраста и тугого наполнения (заполнения), состояние рельефа слизистой всех отделов желудка и ДПК, тип перистальтики, ее амплитуда, уровень и угол дуоденального перехода, степень нарушений функции (функциональное или органическое). Динамический контроль МЭФ желудка проводили после приема внутрь 400-500 мл физиологического раствора, определением внутрижелудочного давления (мм вод. ст.) и УЗ исследованием – определяя амплитуду, скорость перистальтических волн и период полупорожнения содержимого желудка. Резервно сократительную способность желудочной стенки и прогнозирования послеоперационных моторно-эвакуаторных нарушений изучали путем внутривенного введения 2,0 церукала на 10 мл физиологического раствора. У практически здоровых детей внутрижелудочное давление оказалось – $35,8 \pm 4,3$ и после введение церукала – $94,5 \pm 7,6$ мм вод. ст. Период полупорожнения желудка на УЗИ – $20 \pm 2,5$ мин и после церукала – $10 \pm 1,5$ мин.

Кислотопродуцирующую функцию желудка изучали по модифицированному методу Лепорского с последующей оценкой продук-

ции соляной кислоты как базальной, так и стимулированной пентагастрином в дозе 6 мкг на 1 кг массы тела подкожно.

Всем больным проводилась эзофагогастроуденоскопия (ЭГДС) панэндоскопом «Olympus GIF-F20» с прицельной биопсией слизистой оболочки желудка и двенадцатиперстной кишки.

Для диагностики инфекции *H. pylori* использовали быстрый уреазный тест, морфологический и бактериологический методы исследования. Чувствительность *H. pylori* к антибиотикам определяли дискодиффузным методом. Результаты определения ферментативной активности рассчитывали на 1 мг ткани биоптата слизистой оболочки (СО) желудка.

Оценка срезов с целью выявления *H. Pylori* проводилась по стандартной методике с окраской по Романовскому-Giemsa. Выде-

ляли 3 степени обсемененности СО ДПК: 1. слабая степень (+) – не более 20 микробных тел в поле зрения; 2. средняя степень (++) – не более 50 микробных тел в поле зрения; 3. высокая степень (+++)- более 50 микробных тел в поле зрения.

Результаты исследования и их обсуждение. У 89,1% больных при поступлении пилородуоденальный стеноз сопровождался активным язвенным процессом. У 30,4% детей отмечалось субфебрильное повышение температуры тела ($37,6 \pm 0,4^\circ \text{C}$). Из анамнеза большинство детей часто жаловались на головную боль, раздражительность, эмоциональную неустойчивость, отставание в учебе. У 9 больных наблюдалась видимая перистальтика желудка, боли при пальпации с активным напряжением мышцы передней брюшной стенки. У детей начало заболевания язвой ДПК на-

Таблица 2.

Степени эндогенной интоксикации, состояние центральной и легочной гемодинамики, моторно-эвакуаторной функции желудка

Показатели	Степени пилородуоденального стеноза		
	Компенсированная	Субкомпенсированная	Декомпенсированная
Дефицит массы тела в% от Д	15,0 ± 1,0	23,0 ± 2,3	32,0 ± 5,2*
Снижение ОЦК в% от Д	7,0 ± 1,8	13,5 ± 1,5	22,4 ± 2,7*
МСМ, ус. Е	0,290±0,010	0,350±0,005	0,550±0,015
ПЖП, в мин	29,0 ± 1,2	25,0 ± 1,2	17,0 ± 1,0*
ЛИИ, ус.е	2,2 ± 0,5	4,0 ± 0,5	6,0 ± 0,7*
Дефицит общего белка в%	4,1 ± 0,6	7,5 ± 0,8	15,0 ± 0,9*
Снижение альбумина в% от Д	9,2 ± 0,4	25,0 ± 1,2	36,0 ± 1,2*
Лейкоцитоз	7,2 ± 0,6	8,5 ± 0,4	9,6 ± 0,6*
СОЭ, в час	8 ± 1,0	17 ± 1,2	37 ± 3,2*
Эритроциты	3,8 ± 0,4	3,2 ± 0,2	2,7 ± 0,3*
УОС снижение в% от Д	7,7 ± 0,8	15 ± 1,3	24,0 ± 1,1
МОС снижение в% от Д	6,4 ± 1,0	17,2 ± 1,7	28,0 ± 1,6*
ЧСС увеличение в% от Д	5,4 ± 0,5	12,3 ± 0,8	23,0 ± 2,3*
ОПСС увел. в% от Д	7,3 ± 0,7	17,4 ± 1,4	32,0 ± 1,7*
ЛГ в мм. рт. ст.	27,0 ± 1,2	35,0 ± 1,6	42,0 ± 1,7*
ЛСС увел. в% от Д	12,0 ± 0,9	17,0 ± 1,5	26,0 ± 2,4*
Эвакуация бария из желудка, час	7,5 ± 0,5	15,0 ± 1,2	24,0 ± 2,5*
УЗИ- опорожн. желудка, мин после стимуляции	35 ± 3,5 21,3 ± 2,3	75 ± 5,5 45 ± 6,3	Резко замедленно
Давлен. в желудке, мм вод.ст.- После введение церукала -	34,6 ± 6,3 85,2 ± 8,5	40,3 ± 4,4 65,2 ± 5,5	30,0 ± 2,5 36,0 ± 3,0*

Примечания: * - степени достоверности между группами $P > 0,05$.

чинает регистрироваться преимущественно с 7-10 летнего возраста. У 36 детей выявлены единичные (24) и множественные (12) язвенные дефекты. Выявленные язвенные дефекты локализовались в пилорической (5), луковичной (11) и залуковичной (10) областях ДПК. У 10 детей из-за рубцовой деформации язвенный дефект не определялся. У 30,4% больных язвы оказались глубокими. Для большинства больных были характерны округлые язвенные дефекты, дно которых заполнено детритом и фибринозным налетом. Кроме того, у 3 наблюдаемых больных при ФЭГДС визуализированы аррозивно измененные сосуды на дне язвы, обусловившие геморрагический синдром. Наиболее часто дуоденальные язвы сочетались с гастроэзофагиальным и дуоденогастральным рефлюксом. У 36,9% больных наблюдались фундальный и у 91,3% эрозивный антральный гастрит. Язвы приводящие к ПДС у детей, локализовались в пилорическом – 8 (16,7%), бульбарном – 18 (39,1%) и постбульбарном – 22 (45,8%) отделах ДПК.

В зависимости от характера ответной реакции на введение церукала выделили три типа изменений внутрижелудочного давления (табл. 2)

При первом типе гастрограмма характеризовалась отсутствием стойкого повышения интрагастрального давления на введение церукала, что характерно для тяжелой степени (декомпенсированный) нарушения МЭФ желудка. Второй тип (субкомпенсированный) гастрограмме давление повышалось в 1,4-1,6 раза (т.е. – 50-60%), по сравнению с исходным. Третий тип – выраженная (компенсированный) реакция на церукал, когда давление в желудке повышалось более чем в 2 раза. Изучение полуопорожнения желудка на УЗИ у детей компенсированным ПДС оказались сниженные на 43%, а после стимуляции – 52% (табл. 2), перистальтика желудка была высокоамплитудной и ускоренной. Субкомпенсированным – снижение на 74% и 78% соответственно, перистальтика желудка высокоамплитудная и большой скоростью. Декомпенсированным – в желудке большое количество жидкости и

после стимуляции, появляются эпизодические перистальтические волны.

У детей компенсированным ПДС выраженных изменений со стороны гомеостаза не наблюдались. Изменения были алиментарного характера. Отмечаются снижение разовой производительности сердца с тенденцией к умеренному возрастанию сердечного индекса (СИ), общее периферическое сосудистое сопротивление (ОПСС) и среднее артериальное давление (САД) ($p > 0,05$) на фоне достоверного учащения частоты сердечного сокращения (ЧСС). Имелась тенденция к легочной гипертензии (ЛГ) и возрастания легочного сосудистого сопротивления (ЛСС).

Наблюдались умеренное увеличение желудка с наличием слизи и остатка твердой пищи, дуоденит, дуоденогастральный рефлюкс и деформации ДПК с сужением канала до 1 см.

Н. Pylori располагалась в антральном отделе желудка с высокой (57,1%) и средней (42,9%) степени обсемененности. У 71,4% детей в тело желудка Н. Pylori не обнаружено.

У детей субкомпенсированным ПДС отмечались алиментарные нарушения и за счет активного гастрита, дуоденита и дуоденогастрального рефлюкса наблюдались II степени эндогенной интоксикации, нарушения гомеостаза, снижение разовой и минутной производительности сердца и снижение сократимости миокарда. Имели 1 ст. ЛГ и снижение сократительной способности миокарда правого желудочка. Желудок был гипотоничный, увеличен до уровня пупка, содержимое большое количества слизи и остатка пищи, и выраженная деформация и сужение канала ДПК до 0,5 см. В супрастенотическом отделе имеется дилатация просвета ДПК в виде псевдодивертикулов. Пилорический жом растянут и ослаблена его сократимость.

Н. pylori антрального отдела – высокой (61,9%) и средней (33,3%) степени. В теле желудка 95% положительно и 57,1% - средней и 19% - высокой степени обсемененности Н. pylori.

У детей декомпенсированным ПДС наблюдались выраженные алиментарные и

воспалительные изменения. Состояние детей было тяжелым с выраженной эндогенной интоксикацией. Имели гиподинамический тип кровообращения, снижение постнагрузки вследствие снижения систолического, диастолического, среднединамического давления и вазоконстрикции. На фоне периферической сосудистой недостаточности отмечается угнетение сократительной функции миокарда и П ст. ЛГ ($42 \pm 1,7$ мм рт. ст.), и снижение сократительной способности миокарда правого желудочка.

Желудок атоничный и увеличен до крыла подвздошной кости, имеется гастроэзофагальный и дуоденогастральный рефлюкс, эрозивный гастродуоденит, деформация и сужение ДПК.

Рентгенологически декомпенсированный ПДС разделяли на две стадии – 1) частичная декомпенсация (5-детей) – через 24 часа в желудке остается незначительная часть контраста (в виде «следов»), а основная масса его находится в кишечнике, 2) полная декомпенсация (14) – через 24 часа основная масса контраста остается в желудке, «следы» его – в кишечнике.

Н. pylori антрального отдела и тела желудка – высокой (72,2% - 66,7%) и средней (27,8% - 22,2%) степени обсемененности. У детей с гастроэзофагальным рефлюксом также отмечались высокая (35,4%) и средняя (64,6%) степень обсемененности Н. Pylori.

У всех детей с ПДС уровень базальной секреции соляной кислоты была выше нормальных показателей. Средний уровень повышения концентрации соляной кислоты и базальной секреции составили в среднем $72,3 \pm 6,9$ мэкв/л, при объеме желудочного сока $123 \pm 8,5$ мл/час, а базальная продукция свободной соляной кислоты составила $10,7 \pm 1,2$ мэкв/г.

Предоперационная подготовка осуществлялась в следующем: анти-хеликобактерная терапия; цитопротекторы; H₂ – блокаторы; ингибиторы протонной помпы; антациды; корректирующая терапия направлена на устранение интоксикации, восполнение дефицита жидкости, электролитов, ощелачивание крови,

иммунокоррекции, препараты улучшающие гемопоз, энтеральная нутритивная искусственная инфузионно-трансфузионная терапия в зависимости от степени тяжести ПДС. Два раза в сутки промывание желудка физиологическим раствором и метронидазолом. Через кожные облучение крови гелий-неоновым лазером, УФО. Наши данные совпадают с работами Бойко В.В. с соавторами в отношении предоперационной подготовки и послеоперационного ведения больных [10].

В ближайшем после операционном периоде осложнения наблюдались у 5 (10,8%) детей в виде: несостоятельности культи ДПК – 1, гастростаз – 2 и панкреатит – 2. В отдаленном сроке положительные результаты получены у 94,5% детей и у 2 (5,5%) детей наблюдались неудовлетворительные результаты.

Выводы. Дифференцированная предоперационная подготовка и рациональный выбор оперативных вмешательств в зависимости от тяжести ПДС, нарушения функции желудка и ДПК и степени обсемененности Н. pylori дали возможность получить хорошие результаты в ближайшем и в отдаленном сроке после операции.

ЛИТЕРАТУРА

1. Абдуфатов Т.А., Ибодов Х.И. и соавт. Хирургическая тактика при осложнениях язвы двенадцатиперстной кишки у детей. // Достижения в диагностике и лечении болезней органов пищеварения. Материалы научно-практической конференции гастроэнтерологов. Душанбе - 2000. – С. 112-115.
2. Дурлештер В.М., Дидигов М.Т., Карипиди Г.К. Тактика лечения больных декомпенсированным рубцово-язвенным стенозом двенадцатиперстной кишки / В.М. Дурлештер, М.Т. Дидигов, Г.К. Карипиди // Кубанский научный медицинский вестник. – 2013. – №7. – С.81-86.
3. Marino P.L. Marino's The ICU Book – 4th ed. / P.L. Marino – Lippincott W&W – 2013. – 1752 p.
4. Singer M., Webb A. Oxford Handbook of Critical Care / M. Singer, A. Webb – 2nd ed. – 2005. – 592 p.; Ali A., Ahmed B. H., Nussbaum

M. S. Surgery for Peptic Ulcer Disease // Shackelford's Surgery of the Alimentary Tract, 2 Volume Set. – 2019. – С. 673–701.]

5. Кадыров Д.М и соавт. Антихелико-бактерная терапия в комплексной предоперационной подготовки пациентов с болезнью двенадцатиперстной кишки, осложненной пилородуоденальным стенозом.// Проблемы гастро-энтерологии.- №1.- 2006.- С. 14-18.

6. Ереско Ф.А., Багдасаров В.В., Герасимов А.Н. Выбор способа оперативного лечения язвенного пилородуоденального стеноза в зависимости от объективной оценки тяжести состояния больного // Современные проблемы науки и образования. – 2017. – №5. URL: <https://science-education.ru/ru/article/view?id=26737> (дата обращения: 22.09.2022;

7. Горбунов В.Н., Чернооков А.И., Столярчук Е.В. Результаты экономной резекции желудка в сочетании с комбинированной ваготомией культи в хирургическом лечении осложнённых язв привратника/ В.Н. Горбунов, А.И. Чернооков, Е.В. Столярчук // Успенские чтения. – 2015. – №8. – С. 87-88.

8. Панцырев Ю.М. Язвенный пилородуоденальный стеноз. Клиническая хирургия: национальное руководство под ред. В.С. Савельева, А.И. Кириенко / Ю.М. Панцырев. – М.: ГЭОТАР-Медиа, 2008. – Т.2. – С. 573-579.].

9. Дурлештер В.М. Лечение декомпенсированного рубцово-язвенного дуоденального стеноза // Тезисы XII съезда хирургов России. – Альманах Института хирургии им. А.В. Вишневского. – 2015. – №2. – С. 27–28 .

10. Бойко В.В. и др. Предоперационная подготовка и послеоперационное лечение больных с язвенным пилородуоденальным стенозом // Харківська хірургічна школа. – 2013. – №4. – С. 88–91.

REFERENCES

1. Abdufatov T.A., Ibodov H.I. et al. Surgical tactics in complications of duodenal ulcer in children. // Achievements in the diagnosis and treatment of diseases of the digestive system. Materials of the scientific-practical conference of gastroenterologists. Dushanbe - 2000. - P. 112-115.

2. Durlshter V.M., Didigov M.T., Karipidi G.K. Tactics of treatment of patients with decompensated cicatricial and ulcerative stenosis of the duodenum / V.M. Durlshter, M.T. Didigov, G.K. Karipidi // Kuban Scientific Medical Bulletin. - 2013. - No. 7. - P.81-86.

3 Marino P.L. Marino's The ICU Book – 4th ed. /P.L. Marino - Lippincott W&W - 2013. - 1752 p.

4. Singer M., Webb A. Oxford Handbook of Critical Care / M. Singer, A. Webb - 2nd ed. -2005. - 592 p.; Ali A., Ahmed B. H., Nussbaum M. S. Surgery for Peptic Ulcer Disease // Shackelford's Surgery of the Alimentary Tract, 2 Volume Set. - 2019. - S. 673-701.]

5. Kadyrov D.M et al. Antihelicobacter therapy in the complex preoperative preparation of patients with duodenal disease complicated by pyloroduodenal stenosis.// Problems of gastro-enterology.- No. 1.- 2006.- P. 14-18.

6. Eresko F.A., Bagdasarov V.V., Gerasimov A.N. The choice of the method of surgical treatment of ulcerative pyloroduodenal stenosis depending on the objective assessment of the severity of the patient's condition // Modern problems of science and education. - 2017. - No. 5. URL: <https://science-education.ru/ru/article/view?id=26737> (date of access: 22.09.2022;

7. Gorbunov V.N., Chernookov A.I., Stolyarchuk E.V. The results of economical resection of the stomach in combination with combined vagotomy of the stump in the surgical treatment of complicated pyloric ulcers / V.N. Gorbunov, A.I. Chernookov, E.V. Stolyarchuk // Assumption Readings. - 2015. - No. 8. - P. 87-88.

8. Pansyrev Yu.M. Ulcerative pyloroduodenal stenosis. Clinical Surgery: National Guidelines, ed. V.S. Savelyeva, A.I. Kirienko / Yu.M. Pansyrev. - M.: GEOTAR-Media, 2008. - V.2. – S. 573-579.].

9. Durlshter V.M. Treatment of decompensated cicatricial-ulcerative duodenal stenosis // Abstracts of the XII Congress of Russian Surgeons. - Almanac of the Institute of Surgery. A.V. Vishnevsky. - 2015. - No. 2. – S. 27–28.

10. Boyko V.V. et al. Preoperative preparation and postoperative treatment of patients with ulcerative pyloroduodenal stenosis // Kharkov surgical school. - 2013. - No. 4. – S. 88–91.

ХУЛОСА

Х. Ибодов, Р. Рофиев, Т.Ш. Икромов,
И. Хамидов, Д.С. Мирзоев

ЗАХМИ СТЕНОЗИ ПИЛОРОДУОДЕНАЛӢ ДАР КӢДАКОН ВА НАҚШИ ХЕЛИКОБАКТЕРИОЗ ДАР РУШДИ ОН

Мақсади таҳқиқот. Ташхиси дараҷаи пилородуоденостеноз (ПДС) дар кӯдакон ва нақши хеликобактериоз дар рушди он, таҳияи омодагии пеш аз ҷарроҳӣ ва тактикаи ҷарроҳии он.

Мавод ва усулҳои таҳқиқот. Таҳқиқоти мазкур дар асоси натиҷаҳои муоина ва табобати ҷарроҳии 48 нафар беморони гирифтори захми рӯдаи дувоздаҳангушта буда, ки бо аворизи нуқси стенози пилородуоденалӣ дучор гаштаанд, тартиб дода шудааст. Пеш аз воридшудан ба клиника, ҳамаи беморон табобати чандинқаратаи консервативии зидди захми меъдари гирифтанд. Стенози проксималии сеяки пиёзаки рӯдаи 12-ангушта дар 8 бемор (16,7%), сеяки миёна дар 17 нафар (35,4%) ва стенози баъдипиёзак дар 23 нафар (47,9%) рӯдаи дувоздаҳангушта ташхис шудааст.

Нишондодҳо барои ҷарроҳӣ вобаста аз ҳолати клиникии беморӣ, стадияи стеноз, дараҷаи ихтилоли функцияи эвакуатсияи мотори меъда ва рӯдаи дувоздаҳангушта, инчунин хусусиятҳои секретсияи луҳоббарории меъда, дараҷаи захролудшавии эндогенӣ, муайян карда шуданд. Барои ташхиси сирояти *H. Pylori* (хеликобактерӣ) санҷиши фаврии тести уреаз, усулҳои таҳқиқоти морфологӣ ва бактериологӣ истифода бурда шудаанд.

Натиҷаҳои таҳқиқот ва муҳокимаи онҳо. Дар 89,1% ҳолати қабули беморони стенози пилородуоденалӣ раванди фаъоли захми рӯдаи 12-ангушта мушоҳида карда шуд. Аксар вақт захми рӯдаи 12-ангушта бо рефлюкси гастрозофагиалӣ ва дуоденогастралӣ омехта мешаванд. Дар 36,9% беморон гастритҳои фундалӣ ва дар 91,3% гастритии эрозивии антралӣ ба мушоҳида расидааст. Захмҳое, ки ба стенози пилородуоденалӣ дар кӯдакон оварда мерасонанд, дар қисмҳои пилорикӣ - 8

(16,7%), булбарӣ - 18 (39,1%) ва баъдибулбарӣ - 22 (45,8%) қисмҳои рӯдаи дувоздаҳангушта ҷойгир шудаанд.

Вобаста ба хусусияти вокуниши ҷавобӣ ба воридоти ҷерукал, се намуди тағйироти фишори дохилии меъда муайян карда шудааст.

Дар ҳамаи кӯдакони гирифтори пилородуоденостеноз сатҳи секретсияи базалии кислотаи гидрогенхлорид аз меъёри муқаррарӣ баландтар буд. Сатҳи миёнаи баландшавии концентратсияи кислотаи гидрогенхлорид ва секретсияи базалӣ ба ҳисоби миёна $72,3 \pm 6,9$ мэкв/л, дар ҳолати ҳаҷми шарбати меъда $123 \pm 8,5$ мл/соат ва истеҳсоли базалии кислотаи хлориди озод $10,7 \pm 1,2$ мэкв/гро ташкил дод.

Тайёрии пеш аз ҷарроҳӣ чунин сурат гирифт: табобати зидди хеликобактерӣ.

Дар давраи наздиктарин пас аз ҷарроҳӣ дар 5 (10,8%) кӯдак дар шакли нокомии кундаи рӯдаи дувоздаҳангушта - 1, гастростаз - 2 ва панкреатит - 2 мушоҳида карда шуд. Дар муддати наздики мушоҳидаҳои баъди дар 94,5% ҳолат натиҷаҳои мусбӣ ва дар 2 (5,5%) ҳолат натиҷаҳои ғайриқаноатбахш ба даст оварда шуданд.

Хулоса. Ҳар сол бемории захми меъда ва рӯдаи дувоздаҳангушта ҷавонтар мешавад. Дар муолиҷаи бемории захми меъда ва рӯдаи дувоздаҳангушта пешрави назаррас ба даст оварда шудааст. Шумораи ҷарроҳии кӯдакон ба бемории захми меъда ва рӯдаи дувоздаҳангушта аз 5 то 25 фоиз зиёд шуда истодааст.

Ҳамин тариқ, омодагии дифференсиалии пеш аз ҷарроҳӣ ва интиҳоби оқилонаи мудохилаҳои ҷарроҳӣ вобаста ба вазнинии оризаи пилоростеноз, вайроншавии функцияи меъда ва рӯдаи дувоздаҳангушта ва дараҷаи олудашавии *H. Pylori* ба мо имкон дод, на ин, ки дар наздиктарин муддат ва балки дар муддати тулонӣ пас аз ҷарроҳӣ натиҷаҳои хуб ба даст оранд.

Мушкilotи маъмултарин дар байни онҳо ин оризаи стенози пилородуоденалӣ мебошад, ки он 65,4%-ро ташкил медиҳад.

Калимаҳои калидӣ: пилородуоденостеноз, *H. pylori*, функцияи эвакуаторӣ-моторӣ, концентратсияи кислотаи гидрогенхлорид.

УДК 591.1

Е.М. Инюшкина, Д.В. Воробьев, А.Н. Инюшкин

ИССЛЕДОВАНИЕ МИКРОЦИРКУЛЯТОРНОГО РУСЛА СОСУДОВ УХА КРОЛИКА ПРИ ВОЗДЕЙСТВИИ ИМПУЛЬСНЫХ ТОКОВ ОТ АППАРАТА «ЭЛАВ-8» И БИОЛОГИЧЕСКИ АКТИВНОГО СРЕДСТВА «ПЕЛАМИН»

Самарский национальный исследовательский университет имени академика С.П. Королева, Россия, Самара

ООО «Центр медицинских инноваций доктора Воробьева Д.В.», Россия, Самара

Инюшкина Е.М. – к.б.н., доцент кафедры нормальной физиологии человека и животных Самарского национального исследовательского университета им. Академика С.П. Королева, Россия, Самара.

Цель исследования. На эксперименте показать и доказать, что комбинированное воздействие импульсного электрического тока от аппарата ЭЛАВ - 8 и биологически активного средства «Пеламин» оказывает более пролонгированный эффект на расширение сосудистого русла.

Материал и методы исследования. Эксперименты осуществлялись на кроликах одного веса и одного помета. В качестве объекта исследования использовали уши кроликов, т.к. они достаточно тонкие и покрыты малым количеством шерсти, также сосуды уха визуализируются четко. В работе впервые было исследовано влияние импульсных электрических токов от аппарата ЭЛАВ-8 и биологически активного вещества «Пеламин» на микроциркуляцию в ухе кролика.

Результаты исследования и их обсуждение. В результате проведенных экспериментов нами было выявлено, что импульсные токи от аппарата ЭЛАВ-8 частотой 50 и 100 Гц оказывают вазодилаторное действие на микроциркуляторное русло сосудов уха кролика. При воздействии током частотой 100 Гц эффект расширения сосудов оказался на 5% выше, чем при частоте 50 Гц. Биологически активное средство «Пеламин», нанесенное на паравертебральную область кролика посредством импульсных токов от аппарата ЭЛАВ-8 вызывает вазодилаторный эффект и образование дополнительных коллатералей в ухе кролика. При воздействии током частотой 100 Гц эффект расширения сосудов оказался на 6% выше, чем при частоте 50 Гц. Эффект расширения сосудов при воздействии импульсными токами от аппарата ЭЛАВ-8 достигает своего максимума на 5ой-10ой минуте. Введение биологически активного средства «Пеламин» с помощью токов от аппарата ЭЛАВ-8 оказывает более пролонгированный эффект на расширение сосудистого русла. Изменения идут последовательно, и достигают максимального эффекта на 15-ой минуте. Результаты исследования могут применяться в экспериментальной физиологии, биологии, ветеринарии, медицине для улучшения или восстановления микроциркуляции различных участков тела.

Заключение. Воздействие импульсного электрического тока от аппарата ЭЛАВ-8 оказывает вазодилаторный эффект на сосуды уха кролика (воздействие импульсным электрическим током частотой 50 Гц увеличивает просвет сосудов на 10%, а током частотой 100 Гц на 16%).

Максимальное увеличение диаметра сосудов достигается на 5-й и 10-й минуте, далее просвет сосудистого русла снова уменьшается.

Доказано, что комбинированное воздействие импульсного электрического тока от аппарата ЭЛАВ-8 и биологически активного средства «Пеламин» оказывает пролонгированный эффект на расширение сосудистого русла.

Ключевые слова: микроциркуляция, ухо кролика, аппарат ЭЛАВ-8, биологически активное вещество «Пеламин», диаметр сосудов, паравerteбральная область.

E.M. Inyushkina, D.V. Vorobyov, A.N. Inyushkin

STUDY OF BLOOD MICROCIRCULATION IN THE RABBIT EAR UNDER THE IMPACT OF PULSED CURRENTS FROM THE DEVICE «ELAV-8» AND THE BIOLOGICALLY ACTIVE MEANS «PELAMIN»

*Samara National Research University named after Academician S.P. Koroleva, Russia, Samara
Doctor Vorobyov D.V. Center for Medical Innovations LLC, Russia, Samara*

Inyushkina E.M. – candidate of biological sciences, Associate Professor of the Department of Normal Human and Animal Physiology, Samara National Research University. Academician S.P. Queen, Russia, Samara.

Purpose of the study. *Experiment to show and prove that the combined effect of pulsed electric current from the apparatus ELAV - 8 and the biologically active agent “Pelamin” has a more prolonged effect on the expansion of the vascular bed.*

Material and research methods. *Experiments were carried out on rabbits of the same weight and one litter. The ears of rabbits were used as the object of study, because they are quite thin and covered with a small amount of wool, and the vessels of the ear are clearly visualized. In the work, for the first time, the influence of pulsed electric currents from the ELAV-8 apparatus and the biologically active substance “Pelamin” on the microcirculation in the rabbit’s ear was studied.*

Results of the study and their discussion. *As a result of the experiments, we found that pulsed currents from the ELAV-8 device with a frequency of 50 and 100 Hz have a vasodilator effect on the microvasculature of the rabbit ear vessels. When exposed to a current with a frequency of 100 Hz, the effect of vasodilatation was 5% higher than at a frequency of 50 Hz. The biologically active agent “Pelamine”, applied to the paravertebral region of the rabbit by means of pulsed currents from the ELAV-8 apparatus, causes a vasodilatory effect and the formation of additional collaterals in the rabbit’s ear. When exposed to a current with a frequency of 100 Hz, the effect of vasodilatation was 6% higher than at a frequency of 50 Hz. The effect of vasodilation when exposed to pulsed currents from the ELAV-8 apparatus reaches its maximum at the 5th-10th minute. The introduction of the biologically active agent “Pelamin” with the help of currents from the ELAV-8 apparatus has a more prolonged effect on the expansion of the vascular bed. Changes are sequential, and reach their maximum effect at the 15th minute. The results of the study can be used in experimental physiology, biology, veterinary medicine, medicine to improve or restore microcirculation in various parts of the body.*

Conclusion. *The impact of pulsed electric current from the ELAV-8 device has a vasodilator effect on the vessels of the rabbit’s ear (exposure to pulsed electric current with a frequency of 50 Hz increases the lumen of the vessels by 10%, and by a current with a frequency of 100 Hz by 16%).*

The maximum increase in the diameter of the vessels is achieved at the 5th and 10th minutes, then the lumen of the vascular bed decreases again.

It has been proven that the combined effect of pulsed electric current from the ELAV-8 apparatus and the biologically active agent Pelamin has a prolonged effect on the expansion of the vascular bed.

Keywords: *microcirculation, rabbit ear, ELAV-8 apparatus, biologically active substance "Pelamine", diameter of vessels, paravertebral region.*

Актуальность. Одной из важнейших проблем экспериментальной физиологии и медицины в настоящее время является исследование микроциркуляции крови [6; 11]. Это можно объяснить тем, что система микроциркуляции крови является конечным пунктом, в котором реализуется транспортная функция сердечно-сосудистой системы и обеспечивается транскапиллярный обмен, создающий необходимый для жизни гомеостаз [7; 9]. Поэтому нормальное функционирование органов и организма в целом определяется состоянием отдельных звеньев микроциркуляторного русла и его регуляторных систем [8]. В последнее время актуальным становится вопрос о возможности применения в качестве методов оценки влияния на систему микроциркуляции крови различных физиотерапевтических воздействий, в частности аппаратов на основе различных частот [5, с.44-45].

Эти методы позволяют в экспериментальных условиях получить объективную информацию о параметрах функционирования микроциркуляторного русла с любого участка поверхности тела в реальном времени и затем использовать ее для проведения и коррекции физиологического или лечебного процесса.

Цель исследования. На эксперименте показать и доказать, что комбинированное воздействие импульсного электрического тока от аппарата ЭЛАВ - 8 и биологически активного средства «Пеламин» оказывает более пролонгированный эффект на расширение сосудистого русла.

Материал и методы исследования. В экспериментах участвовали 6 кроликов одного помета возрастом 3 месяца. Было поставлено 30 опытов. Кролики использовались потому, что размер их ушей оптимален для исследования, а также ткань уха тонкая и по-

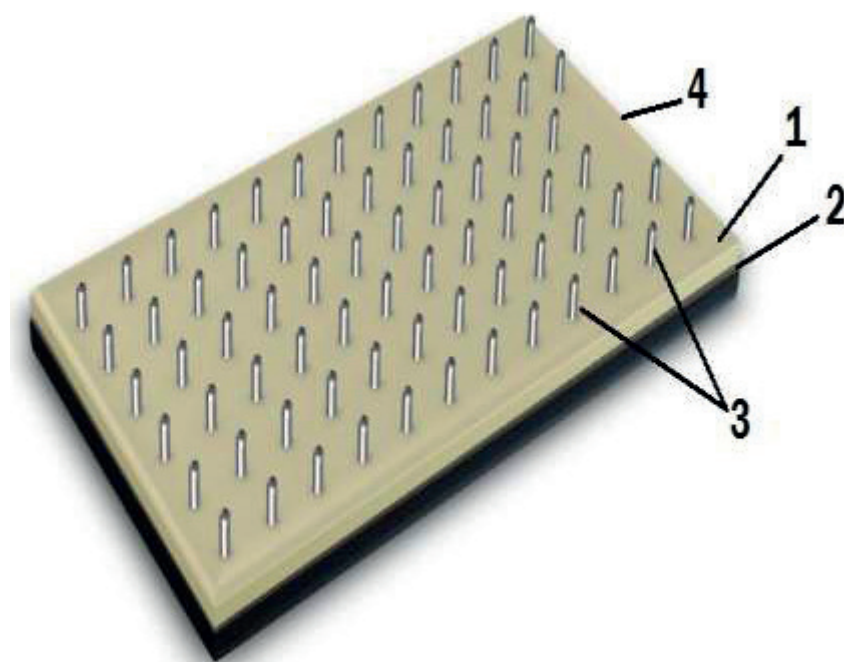

Рис. 1. Схема электрода от прибора ЭЛАВ-8

1 – пластина из пористого материала, 2 - токопроводящая пластина, 3 - контактные элементы игольчатой формы, 4 – место соединения с источником питания.

крыта малым количеством шерсти, и сосуды уха визуализируются достаточно четко. Сначала 6 кроликов были контрольной группой, затем они же – опытной группой. Это было необходимо из-за наличия индивидуального рисунка сосудов уха у кроликов. Впервые на кроликах нами был использован электроапликатор доктора Воробьева (ЭЛАВ-8) [1], представляющий собой медицинский электрод, содержащий контактный элемент в виде пластины из пористого материала, связанный с токоподводящим элементом, дополнительные контактные элементы игольчатой формы из электропроводного материала, установленные в контактный элемент перпендикулярно его рабочей поверхности (рис 1.). ЭЛАВ 8 предназначен для лечебного воздействия на сегментарно - рефлекторные зоны человека при заболеваниях опорно-двигательной системы и внутренних органов [3, с. 66-69; 12, с. 167-168].

Впервые нами использовано биологически активное средство «Пеламин» [13] для трансдермального введения при помощи импульсного тока от аппарата ЭЛАВ-8. В состав «Пеламина» входит:

- Гель из ламинарии 40-47%;
- Карловарская соль 13%;

Лечебная грязь – 40-47%.

Данное вещество применяется в медицине, а именно в физиотерапии, и может быть использовано для лечения опорно-двигательной системы. Также уже были показаны значимые результаты на микроциркуляцию на низких частотах тока [2, с.176-177].

На первом этапе эксперимента рассматривали ухо кролика при дневном освещении. Затем фотографировали цифровым фотоаппаратом с целью зафиксировать сосуды уха в норме (рис. 2.). К паравертебральной области животных прикладывали электроапликаторы от аппарата ЭЛАВ-8 и воздействовали импульсным электрическим током частотой 50 и 100 Гц и амплитудой 10 В (рис. 3.). Воздействие осуществляли на протяжении 15 минут. Фотоаппаратом на одинаковом расстоянии фиксировали сосуды уха на 3, 5, 10 и 15 минутах воздействия электрическим током от аппарата ЭЛАВ-8. Вторым этапом смазывали паравертебральную область кролика биологически активным средством «Пеламин» (рис. 3.). Фотографировали уши тем же способом в тех же временных промежутках. Третьим этапом осуществляли воздействие импульсным электрическим током частотой 50 и 100 Гц и амплитудой 10 В на паравертебральную об-

Рис. 2. Сосуды уха

Рис. 3. Электроапликаторы, помещенные на кролика. паравертебральную область кролика

Рис. 4. Нанесение средства «Пеламин».

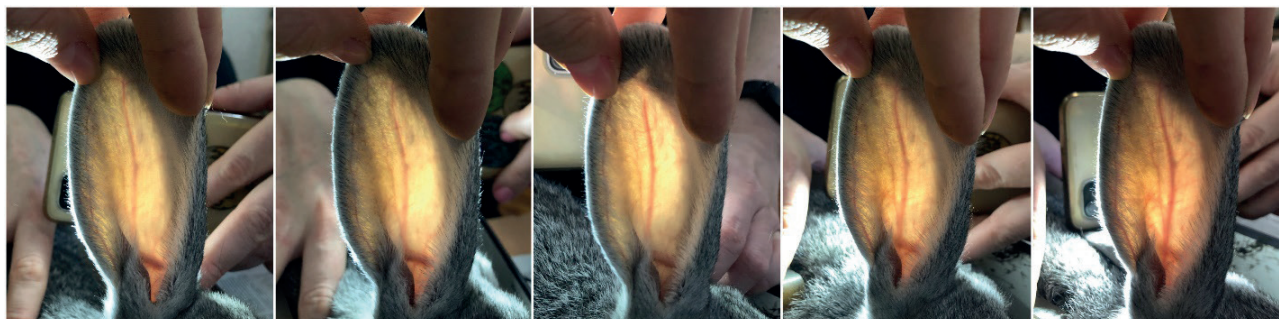

Рисунок 5. Сравнение сосудов уха кролика до воздействия и на 3, 5, 10 и 15 минутах после воздействия биологически активным средством «Пеламина».

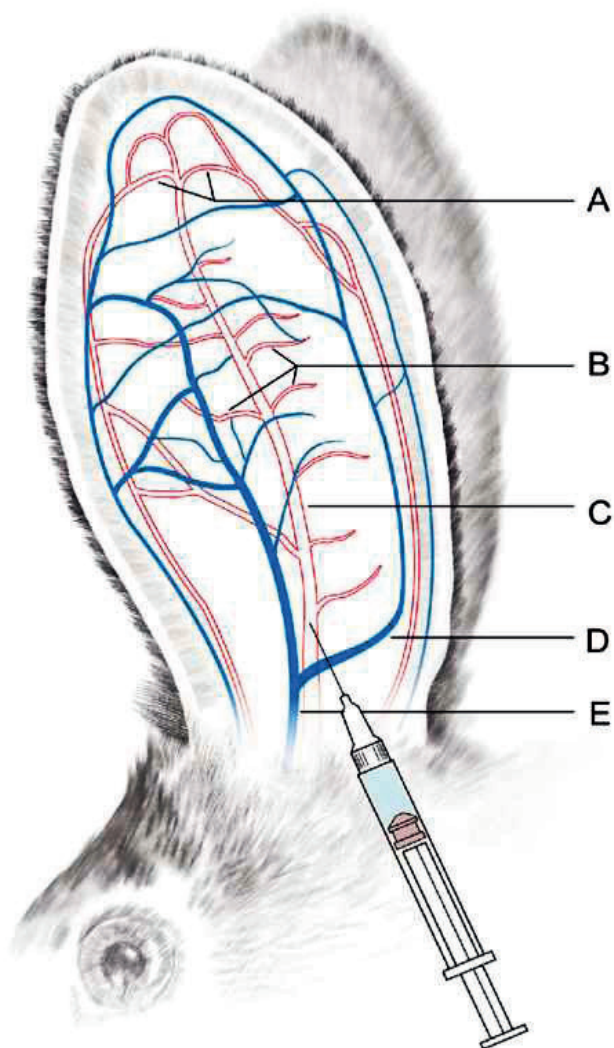

Рис. 4. Сосуды уха кролика [10].

- А - концевые ветви центральной ушной артерии;
- В - боковые ответвления центральной ушной артерии;
- С – главный ствол центральной ушной артерии;
- Д – медиальная ветвь центральной ушной вены;
- Е – главный ствол центральной ушной вены.

ласть, смазанную «Пеламином». Фиксировали сосуды уха кролика.

Затем сравнивали сосуды уха до воздействия, на 3, 5, 10 и 15 минутах (рис. 5.).

На достоверность результатов мог негативно повлиять такой фактор как стресс, поэтому кроликов приручали, а затем приучали к аппарату ЭЛАВ-8, постепенно увеличивая время его воздействия.

Т.к. микрососудов в ухе кролика очень много, а нами были использованы визуальные средства, обсчитывалась верхняя и нижняя часть центральной ушной артерии (рис. 4.) [10].

Эксперименты проводили с соблюдением всех биоэтических норм и правил. Результаты обрабатывали в программе Image J, позволяющей измерять диаметр сосудов, графическую обработку экспериментальных данных осуществляли с помощью программы Sigma Plot 12.0.

Результаты исследования и их обсуждение. Первым этапом нашей работы явилось исследование воздействия импульсных токов различных частот на диаметр верхней и нижней части ушной артерии. В результате проведенных исследований нами было установлено, что при воздействии на паравертебральной области кроликов импульсных токов частотой 50 Гц происходило увеличение диаметра ушной артерии (табл 1.).

В ходе экспериментов нами было установлено, что диаметр верхней части артерии статистически значимо увеличивается на 3-ей минуте на 4,5%, на 5-ой и на 10-ой минутах

Таблица 1.

Изменение диаметра верхней части центральной ушной артерии при воздействии током частотой 50 Гц, амплитудой 10 В, усл. ед.

Время, мин № уха	До воздей- ствия	3 мин	5 мин	10 мин	15 мин
1	18,85	19,37	20,83	20,83	20,00
2	18,66	20,00	21,00	21,00	20,20
3	16,79	17,11	19,60	19,68	19,00
4	15,85	16,23	16,93	17,01	16,51
5	18,00	18,87	19,81	19,80	19,00
6	16,00	16,56	18,37	18,90	18,02
7	18,06	18,06	19,38	19,50	19,01
8	17,28	17,80	19,67	19,68	19,05
9	17,31	18,00	18,50	18,50	17,80
10	16,00	17,12	18,38	18,38	18,38
11	16,31	16,97	18,32	18,32	17,60
12	14,40	15,80	17,03	17,00	16,60

– на 9,5%, на 15-ой – на 8,5% (здесь и далее по сравнению с 1-ой минутой). (рис. 5).

В таблице 2 представлены цифровые значения, показывающие изменение диаметра нижней части центральной ушной артерии при воздействии током 50 Гц до начала эксперимента, на 3-ей, 5-ой, 10-ой и 15-ой минутах воздействия.

Диаметр нижней части центральной ушной артерии статистически значимо увеличивается на 3-ей минуте на 5,5%, на 5-ой – на 10%, на 10-ой и 15-ой минутах – на 9% (рис. 6).

Диаметр верхней части артерии статистически значимо увеличивается на 3-ей минуте на 11%, на 5-ой и 10-ой минутах – на 15%,

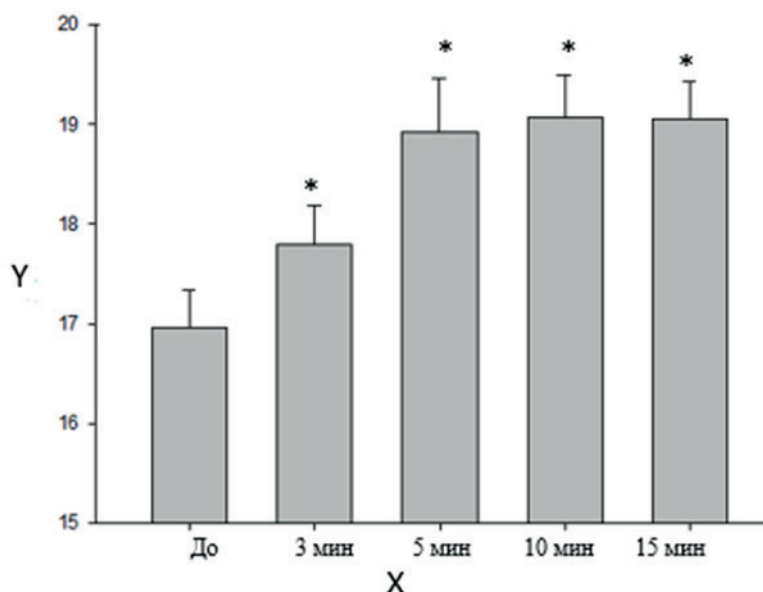

Рисунок 5. Изменение диаметра верхней части центральной ушной артерии при воздействии током частотой 50 Гц, амплитудой 10 В, усл. ед. (Здесь и далее Y - диаметр сосуда в усл. ед.; X – время воздействия).

Таблица 2.

Изменение диаметра нижней части центральной ушной артерии при воздействии током частотой 50 Гц, амплитудой 10 В, усл. ед.

Время, мин № уха	До воз- действия	3 мин	5 мин	10 мин	15 мин
1	17,33	20,70	21,00	20,33	20,33
2	17,36	18,83	20,08	19,50	19,50
3	16,00	17,53	17,93	17,32	17,33
4	16,00	16,58	17,88	17,00	16,97
5	17,23	18,00	19,00	18,55	18,55
6	15,66	16,00	17,08	17,08	17,00
7	17,00	18,10	19,80	19,00	19,01
8	16,51	16,53	18,57	17,50	17,50
9	17,11	18,20	19,81	18,81	18,93
10	16,88	17,51	18,89	18,09	18,00
11	17,00	17,58	18,90	18,59	18,59
12	15,00	16,10	18,78	18,06	18,10

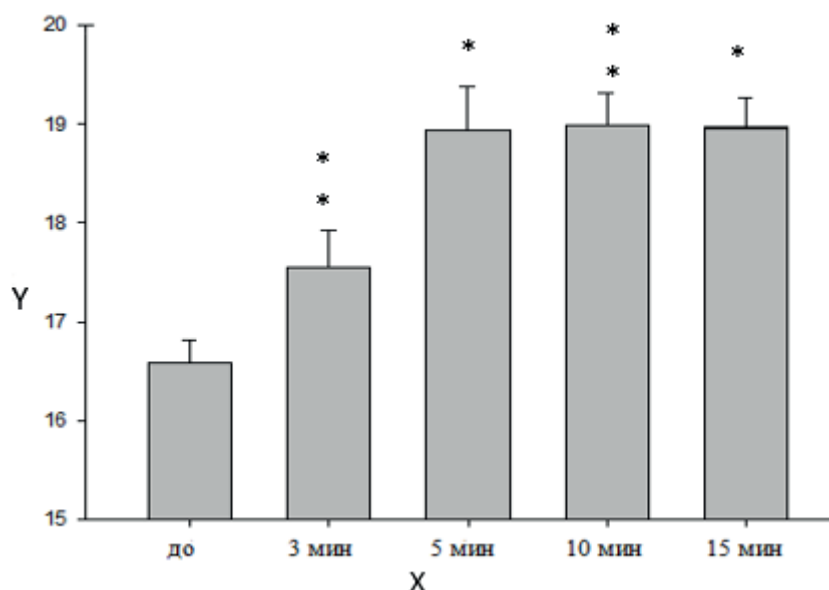

Рисунок 6. Изменение диаметра нижней части центральной ушной артерии при воздействии током частотой 50 Гц, амплитудой 10 В, усл. ед.

на 15-ой – на 14% (по сравнению с 1-ой минутой) (рис. 7.).

Диаметр нижней части артерии на 3-ей минуте увеличивается на 10%, на 5-ой и 10-ой минутах – на 15%, на 15-ой – на 13% (по сравнению с 1-ой минутой). (рис. 8.).

Следующим этапом нашего исследования было вычисление диаметра сосудов при комбинированном воздействии импульсных

токов и биологически активного средства «Пеламин».

В ходе работы было статистически значимо выявлено, что диаметр верхней части ушной артерии на 3-ей минуте увеличивается на 3,7%, на 5-ой – на 6%, на 10-ой – на 7,5%, на 15-ой – на 10% (таблица 5., рис. 9.).

Изменение диаметра нижней части центральной ушной артерии при воздействии то-

Table 3.

Изменение диаметра верхней части центральной ушной артерии при воздействии током частотой 100 Гц, амплитудой 10 В, усл. ед.

Время, мин № уха	До воздей- ствия	3 мин	5 мин	10 мин	15 мин
1	18,85	19,10	20,33	20,20	20,47
2	18,66	20,30	21,89	21,51	21,80
3	16,79	17,31	18,88	19,50	19,00
4	15,85	17,66	18,81	18,81	19,00
5	18,00	19,18	20,21	20,30	20,00
6	16,00	17,84	18,30	18,00	17,01
7	18,06	20,00	20,92	21,00	20,90
8	17,28	19,00	20,00	21,00	21,01
9	17,31	18,08	18,59	18,59	18,00
10	16,00	18,17	20,00	20,06	20,00
11	16,31	17,56	18,91	17,55	17,00
12	14,40	17,31	17,38	17,00	16,39

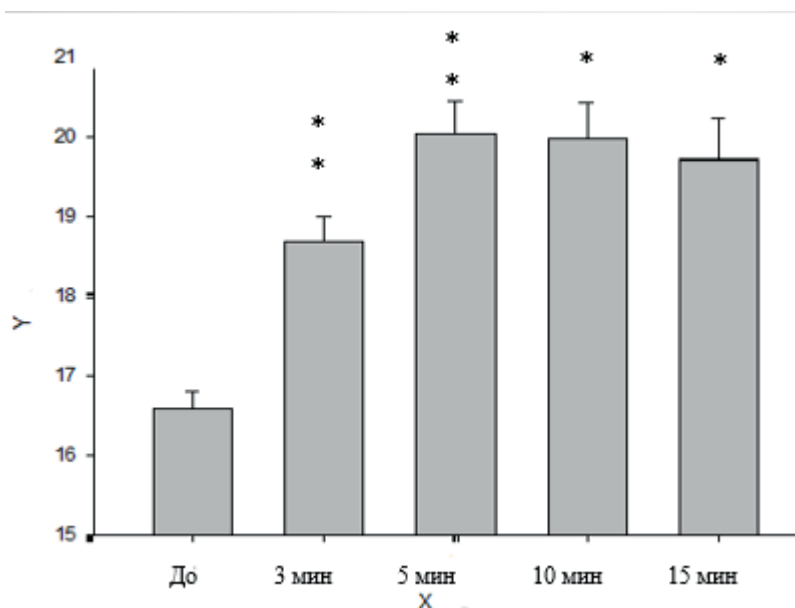

Рисунок 7. Изменение диаметра верхней части центральной ушной артерии при воздействии током частотой 100 Гц, амплитудой 10 В, усл. ед.

ком частотой 50 Гц, амплитудой 10 В с добавлением «Пеламина» представлены в таблице 6.

Нами было показано, что диаметр нижней части центральной ушной артерии на 3-ей минуте увеличивается на 4,5%, на 5-ой и на 10-ой минутах – на 7,6%, на 15-ой – на 10% (рис. 10).

В таблице 7 представлена информация об изменении диаметра верхней части цен-

тральной ушной артерии при воздействии током частотой 100 Гц, амплитудой 10 В с добавлением «Пеламина». Прослеживается тенденция увеличения диаметра центральной ушной артерии с увеличением частоты воздействия тока.

В ходе проделанных экспериментов нами было выявлено, что диаметр верхней части ушной артерии (при частоте тока 100 Гц) на

Таблица 4.

Изменение диаметра нижней части центральной ушной артерии при воздействии током частотой 100 Гц, амплитудой 10 В, усл. ед.

уша	Время, мин	До воздействия	3 мин	5 мин	10 мин	15 мин
	№					
1		17,33	19,00	20,11	20,11	20,00
2		17,36	19,65	20,38	20,68	20,30
3		16,00	17,58	18,00	18,13	18,01
4		16,00	18,11	18,95	19,01	18,95
5		17,23	19,02	20,58	20,32	20,33
6		15,66	16,86	17,50	17,11	16,20
7		17,00	18,01	19,38	19,38	19,45
8		16,51	17,04	19,55	19,51	19,99
9		17,11	18,07	19,59	19,68	19,68
10		16,88	18,00	20,39	20,46	20,38
11		17,00	19,48	19,48	19,30	19,90
12		15,00	17,31	17,38	17,00	16,39

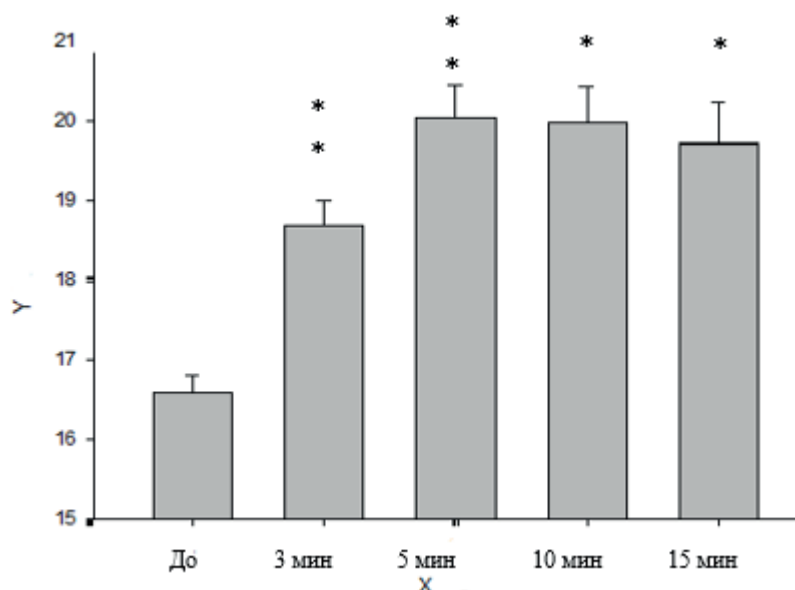

Рисунок 8. Изменение диаметра нижней части центральной ушной артерии при воздействии током частотой 100 Гц, амплитудой 10 В, усл. ед.

3-ей минуте достоверно увеличивается на 4,3%, на 5-ой – на 8,6%, на 10-ой – на 12%, на 15-ой – на 16% (рис. 11.).

Из таблицы 8 видно, что диаметр нижней части центральной ушной артерии при воздействии током частотой 100 Гц, амплитудой 10 В с добавлением «Пеламина» имеет тенденцию к увеличению.

Диаметр нижней части артерии на 3-ей минуте увеличивается на 5,5%, на 5-ой и на 10-ой минутах – на 13%, на 15-ой – на 16% (таблица 8., рис. 12.).

В современном понимании микроциркуляция представляет собой сложно организованную систему, обеспечивающую упорядоченное движение крови, лимфы, тканевых жидкостей, всасывание и выделение биохимических суб-

Таблица 5.

Изменение диаметра верхней части центральной ушной артерии при воздействии током частотой 50 Гц, амплитудой 10 В с добавлением биологически активного вещества «Пеламин», усл. ед.

Время, мин № уха	До воздействия	3 мин	5 мин	10 мин	15 мин
1	18,85	20,00	19,85	19,85	19,89
2	18,66	20,09	19,71	19,71	19,79
3	16,79	16,78	17,80	18,66	18,99
4	15,85	15,52	16,07	17,77	18,60
5	18,00	18,00	19,15	19,60	19,60
6	16,00	16,03	17,00	17,50	17,80
7	18,06	18,98	20,00	20,03	20,00
8	17,28	17,32	17,40	19,08	19,80
9	17,31	18,18	17,95	17,95	19,00
10	16,00	17,08	17,10	17,15	18,15
11	16,31	17,59	17,80	17,79	18,80
12	14,40	15,60	15,80	15,80	15,95

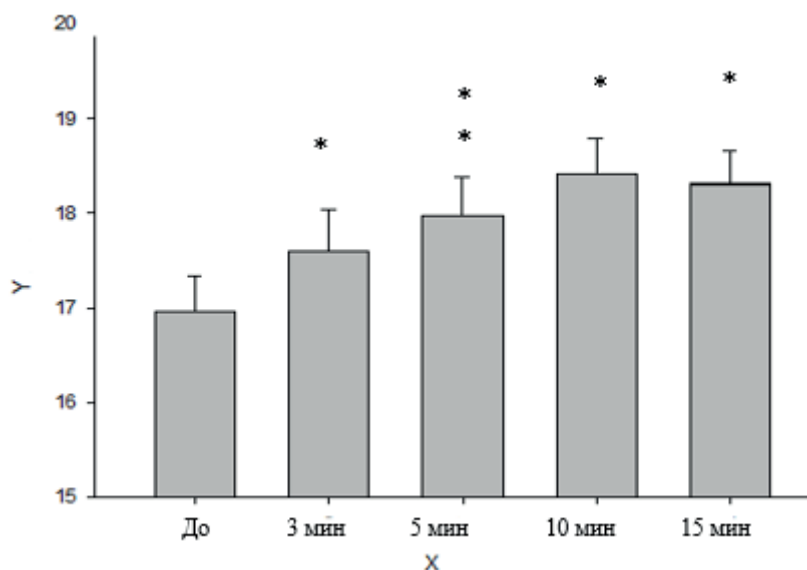

Рисунок 9. Изменение диаметра верхней части центральной ушной артерии при комбинированном воздействии током частотой 50 Гц, амплитудой 10 В и биологически активного вещества «Пеламин», усл. ед.

стратов, метаболитов, физиологически активных веществ. Среди взаимосвязанных и взаимообусловленных процессов в системе микроциркуляции основная роль принадлежит закономерностям циркуляции крови и лимфы в сосудах диаметром от 2 до 200 мкм, свойствам клеток крови (деформация, агрегация,

адгезия и др.), а также процессам свертывания крови (коагуляция, фибринолиз, тромбообразование, роль тромбоцитов), транскапиллярному обмену и ультраструктурным особенностям микрососудов.

В нашем исследовании мы наблюдали, что сосуды уха кролика расширяются и об-

Таблица 6.

Изменение диаметра нижней части центральной ушной артерии при воздействии током частотой 50 Гц, амплитудой 10 В с добавлением биологически активного вещества «Пеламин», усл. ед.

Время, мин № уха	До воздей- ствия	3 мин	5 мин	10 мин	15 мин
1	17,33	19,03	18,31	19,00	19,00
2	17,36	18,95	18,00	18,52	18,90
3	16,00	16,00	17,02	18,00	18,91
4	16,00	15,92	16,27	17,77	18,60
5	17,23	17,24	18,30	18,58	19,58
6	15,66	15,69	16,60	17,00	17,98
7	17,00	18,00	19,01	19,10	20,02
8	16,51	16,58	16,61	18,09	18,99
9	17,11	18,00	17,80	17,80	18,85
10	16,88	17,90	18,00	18,08	19,55
11	17,00	18,07	18,28	18,20	18,88
12	15,00	16,00	16,22	16,21	16,85

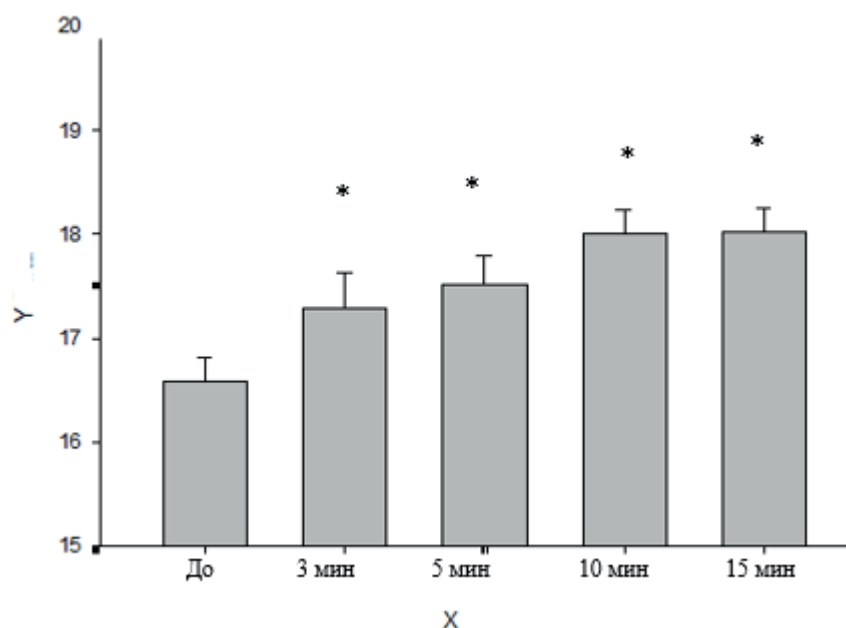

Рисунок 10. Изменение диаметра нижней части центральной ушной артерии при комбинированном воздействии током частотой 50 Гц, амплитудой 10 В и биологически активного вещества «Пеламин», усл. ед.

разуются новые коллатерали, отходящие от центральной ушной артерии (рисунок 13).

Также нами было выявлено, что воздействие импульсного электрического тока от аппарата ЭЛАВ-8 оказывает вазодилаторный

эффект на сосуды уха кролика. Воздействие импульсным электрическим током частотой 50 Гц увеличивает просвет сосудов на 10%. При этом максимальное расширение достигается на 5-ой и 10-ой минуте. Воздействие

Таблица 7.

Изменение диаметра верхней части центральной ушной артерии при воздействии током частотой 100 Гц, амплитудой 10 В с добавлением биологически активного вещества «Пеламин», усл. ед.

Время, мин № уха	До воздействия	3 мин	5 мин	10 мин	15 мин
1	18,85	19,80	19,02	19,10	21,00
2	18,66	18,70	19,50	19,90	21,78
3	16,79	16,70	17,08	17,98	19,90
4	15,85	16,00	18,01	18,80	19,80
5	18,00	18,71	19,41	19,95	21,85
6	16,00	19,19	17,21	17,98	19,00
7	18,06	18,60	19,71	20,08	20,65
8	17,28	18,00	18,88	19,65	20,85
9	17,31	17,99	19,01	19,90	20,86
10	16,00	16,58	17,70	18,56	19,70
11	16,31	17,00	18,50	18,90	20,88
12	14,40	15,00	16,03	16,90	17,80

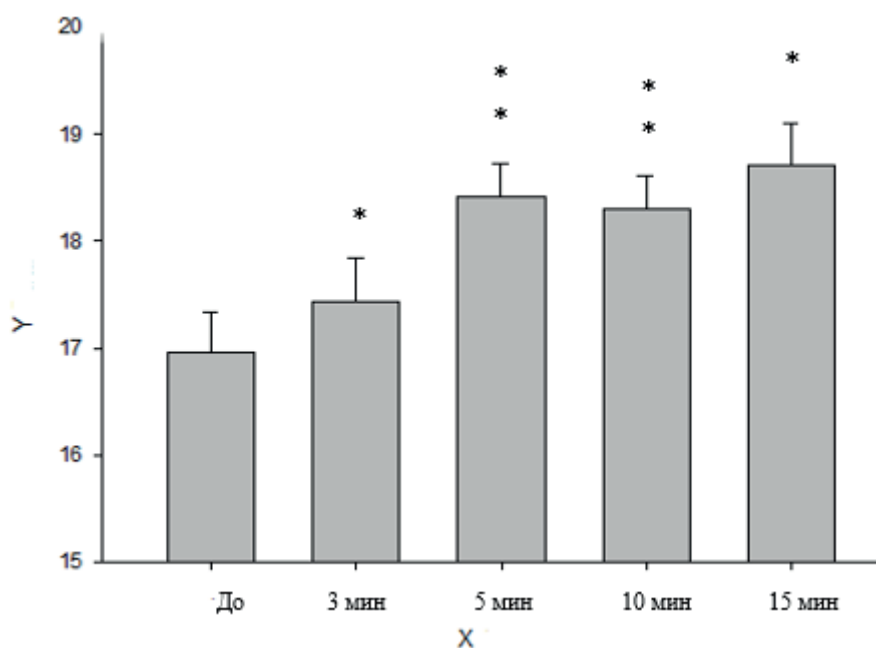

Рисунок 11. Изменение диаметра верхней части центральной ушной артерии при комбинированном воздействии током частотой 100 Гц, амплитудой 10 В и биологически активного вещества «Пеламин», усл. ед.

током частотой 100 Гц вызывает расширение сосудов на 16%. Максимальное увеличение диаметра сосудов достигается также на 5-ой и 10-ой минуте, далее просвет сосудистого русла снова уменьшается. Этот факт говорит о том, что физиотерапевтическое действие было достигнуто и следует прекратить стимуляцию.

Нами было показано, что комбинированное воздействие импульсного электрического тока от аппарата ЭЛАВ-8 и биологически активного средства «Пеламин» оказывает более пролонгированный эффект на расширение сосудистого русла. При частоте 50 Гц наблюдается расширение сосудов на 10% на

Таблица 8.
Изменение диаметра нижней части центральной ушной артерии при воздействии током частотой 100 Гц, амплитудой 10 В с добавлением биологически активного вещества «Пеламин», усл. ед.

Время, мин № уха	До воздействия	3 мин	5 мин	10 мин	15 мин
1	17,33	18,51	18,50	19,32	20,00
2	17,36	17,37	18,01	18,00	19,91
3	16,00	16,00	17,10	17,00	18,06
4	16,00	16,13	17,91	18,10	19,79
5	17,23	18,00	18,72	19,31	20,68
6	15,66	15,95	17,00	17,30	18,00
7	17,00	17,58	18,69	18,01	18,95
8	16,51	17,02	17,90	17,65	18,78
9	17,11	18,00	18,89	18,89	19,35
10	16,88	17,30	18,10	18,00	19,85
11	17,00	17,71	18,98	18,51	19,89
12	15,00	15,70	16,80	16,80	17,65

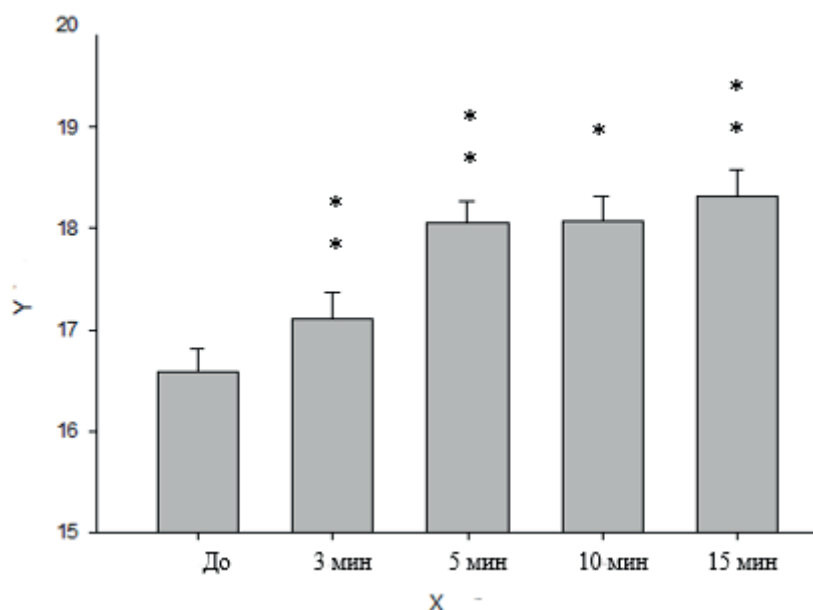

Рисунок 12. Изменение диаметра нижней части центральной ушной артерии при одновременном воздействии током частотой 100 Гц, амплитудой 10 В и биологически активного вещества «Пеламин», усл. ед.

15-ой минуте воздействия. Импульсный электрический ток частотой 100 Гц вызывает увеличение диаметра сосудов на 16% также на 15-ой минуте. Данное биологически активное средство основано на лечебной грязи, что может улучшить его терапевтический эффект за счет повышения проникающей способности

«Пеламина». Этот факт может свидетельствовать о том, что имеется возможность его использования как в лечебно-профилактических учреждениях, так и в домашних условиях.

Лечебная грязь, составляющая основу биологически активного средства «Пеламин», содержит в своем составе соединения гумино-

Рисунок 13. Открытие мелких сосудов, отходящих от центральной ушной артерии при комбинированном воздействии электрического тока и биологически активного средства «Пеламин».

вых, гиматомелановых кислот и фульвокислот, сернистые соединения, белковые вещества и большое количество микроэлементов и минералов. Основную биологическую ценность представляют гуминовые кислоты, которые обладают высокой биологической активностью, антимикробными, биостимулирующими, противовоспалительными свойствами, подавляют жизнедеятельность патогенной микрофлоры, активирует обмен веществ углеводный и белковый метаболизм. А также влияют на уровень стресса у лабораторных животных [4, с.121-122].

Наличие же большого количества органических веществ, обладающих консервирующими свойствами, позволяет получить достаточно высокостабильную структуру гелеобразного средства без присутствия дополнительного консерванта. Гуминовые вещества позволяют депонировать в организм человека и животных через кожный покров ферменты, аминокислоты, витамины и гормоны, содержащиеся в бурой морской водоросли (ламинарии). Этот факт объясняет то, что после применения средства «Пеламин» на перавертебральную область кроликов в среднем сразу появляются 2-3 новые «видимые» большие коллатерали,

отходящие от главного ствола центральной ушной артерии, количество которых остается постоянным в течение всего эксперимента. Количество мелких капилляров также увеличивается и составляет 10-15 штук (рисунок 13).

Работа выполнена при поддержке средств финансирования Программы развития Самарского национального исследовательского университета имени академика С.П. Королева на 2021- 2030 годы в рамках программы «Приоритет-2030».

Выводы.

1. Среди взаимосвязанных и взаимообусловленных процессов в системе микроциркуляции основная роль принадлежит закономерностям циркуляции крови и лимфы в сосудах диаметром от 2 до 200 мкм, свойствам клеток крови (деформация, агрегация, адгезия и др.), а также процессам свертывания крови (коагуляция, фибринолиз, тромбообразование, роль тромбоцитов), транскапиллярному обмену и ультраструктурным особенностям микрососудов.

2. Воздействие импульсным электрическим током частотой 50 Гц увеличивает просвет сосудов на 10%. При этом максимальное расширение достигается на 5-ой и 10-ой минуте. Воздействие током частотой 100 Гц вызывает расширение сосудов на 16%. Максимальное увеличение диаметра сосудов достигается также на 5-ой и 10-ой минуте, далее просвет сосудистого русла снова уменьшается. При расширении сосудов уха кролика образуются новые коллатерали, отходящие от центральной ушной артерии.

3. Комбинированное воздействие импульсного электрического тока от аппарата ЭЛАВ-8 и биологически активного средства «Пеламин» оказывает более пролонгированный эффект на расширение сосудистого русла (При частоте 50 Гц наблюдается расширение сосудов на 10% на 15-ой минуте воздействия. Импульсный электрический ток частотой 100 Гц вызывает увеличение диаметра сосудов на 16% также на 15-ой минуте).

4. Лечебная грязь, составляющая основу биологически активного средства «Пеламин», содержит в своем составе соединения гумино-

вых, гиматомелановых кислот и фульвокислот, сернистые соединения, белковые вещества и большое количество микроэлементов и минералов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Воробьев Д.В. Электроаппликатор доктора Воробьева (ЭЛАВ-8) устройство, модификации, методики лечения заболеваний опорно-двигательной системы: Методические рекомендации. Самара; АНО «Центр медицинских инноваций доктора Воробьева Д.В.» 2011.

2. Воробьев Д.В., Инюшкина Е.М., Артёмов И.В., Инюшкин А.Н. Изучение микроциркуляции крови в сосудах уха кролика при воздействия импульсного тока от аппарата элав-8 и трансдермального введения биологически активного средства «пеламин» / Научный Альманах ассоциации France-Kazakhstan. 2022. №1. С. 174-178.

3. Воробьев Д.В., Константинова Е.С. Комплексное лечение гонартроза с использованием трансдермальной электрофармстимуляции / Ульяновский медико-биологический журнал. 2015; Т. 1, Р. 66-69.

4. Инюшкина Е.М., Воробьев Д.В., Инюшкин А.Н. / Исследование влияния трансдермальной электрофармстимуляции гуминовых кислот на поведение крыс в тесте: «черно-белая камера». Актуальные проблемы охраны здоровья и безопасности детей. Материалы Всероссийской научно-практической конференции. 2019. С. 118-123.

5. Инюшкина Е.М., Воробьев Д.В., Инюшкин А.Н. Исследование эффективности воздействия трансдермальной электрофармстимуляции биологически активного средства «Пеламин» от аппарата ЭЛАВ-8 на микроциркуляцию в ухе кролика. Материалы международной научно-практической конференции на тему «Современные аспекты медицины в реабилитации». Душанбе, 2021. с.44-45.

6. Кузник, Б.И. Физиология и патология системы крови. М.: Вузовская книга. 2004. 294 с.

7. Марков, А.В., Байриков В.Н. Анатомия сосудов и нервов головы и шеи. Самара, 2004 – 135 с.

8. Armstead, W. M. Cerebral Blood Flow Autoregulation and Dysautoregulation / Anesthesiology Clinics. 2016. Vol. 34, №3. P. 465-477.

9. Dubin, A., Henriquez E., Hernández G. Monitoring peripheral perfusion and microcirculation / Current Opinion in Critical Care. – 2018. Vol. 24. №3. P. 173-180.

10. Nie, F., Xie, H., Wang, G.etal./ Risk Comparison of Filler Embolism Between Polymethyl Methacrylate (PMMA) and Hyaluronic Acid (HA). Aesth Plast Surg. V. 43. 2019. P. 853–860.

11. Sokolova, I.B., Sergeev I.V., Dvoretzkii D.P. Influence of High Blood Pressure on Microcirculation in Cerebral Cortex of Young Rats / Bulletin of Experimental Biology and Medicine. – 2016. – Vol. 160, №3. – P. 298-299.

12. Vorobiev D.V. Application prospects of transdermal Electropharmstimulation and Electroapplication in Treatment of Diseases of the musculoskeletal System Int. med. kongr. “Moderne Aspekte der Prophylaxe, Behandlung und Rehabilitation” 10 -14 Yuni 2014, Hannover. 2014. P. 167-168.

13. Пат. 2686075 Российская Федерация СПК А 61 К 35/04, А 61 К 36/03, А 61 Р 19/02. Биологически активное средство для лечения заболеваний опорно-двигательной системы и способ лечения заболеваний опорно-двигательной системы / Воробьев Д.В.; заявитель и патентообладатель Воробьев Д.В. – №2018113231; заявл. 2018.04.11; опубл. 2019.04.24, Бюл. №12.

REFERENCES

1. Vorobyov D.V. Doctor Vorobyov’s electric applicator (ELAV-8) device, modifications, methods of treatment of diseases of the musculoskeletal system: Methodological recommendations. Samara; ANO “Center for Medical Innovations of Dr. Vorobyov D.V.” 2011.

2. Vorobyov D.V., Inyushkina E.M., Artemenko I.V., Inyushkin A.N. Study of blood microcirculation in rabbit ear vessels under the

influence of pulsed current from the elav-8 apparatus and transdermal administration of biologically active agent "pelamine" / Scientific Almanac Associations France-Kazakhstan. 2022. No. 1. pp. 174-178.

3. Vorobyev D.V., Konstantinova E.S. Complex treatment of gonarthrosis using transdermal electropharm stimulation / Ulyanovsk Medical and Biological Journal. 2015; T. 1, P. 66-69.

4. Inyushkina E.M., Vorobyev D.V., Inyushkin A.N. / Investigation of the effect of transdermal electropharm stimulation of humic acids on the behavior of rats in the test: "black and white camera". Current problems of children's health and safety. Materials of the All-Russian Scientific and practical Conference. 2019. pp. 118-123.

5. Inyushkina E.M., Vorobyev D.V., Inyushkin A.N. Investigation of the effectiveness of the effect of transdermal electropharm stimulation of biologically active agent "Pelamine" from the ELAV-8 apparatus on microcirculation in the rabbit ear. Materials of the international scientific and practical conference on "Modern aspects of medicine in rehabilitation". Dushanbe, 2021. pp.44-45.

6. Kuznik, B.I. Physiology and pathology of the blood system. M.: University Book. 2004. 294 p.

7. Markov, A.V., Bayrikov V.N. Anatomy of vessels and nerves of the head and neck. Samara, 2004 – 135 p.

8. Armstead, W. M. Cerebral Blood Flow Autoregulation and Dysautoregulation / Anesthesiology Clinics. 2016. Vol. 34, №3. P. 465-477.

9. Dubin, A., Henriquez E., Hernández G. Monitoring peripheral perfusion and microcirculation / Current Opinion in Critical Care. – 2018. Vol. 24. №3. P. 173-180.

10. Nie, F., Xie, H., Wang, G. et al. / Risk Comparison of Filler Embolism Between Polymethyl Methacrylate (PMMA) and Hyaluronic Acid (HA). Aesth Plast Surg. V. 43. 2019. P. 853–860.

11. Sokolova, I.B., Sergeev I.V., Dvoretzkii D.P. Influence of High Blood Pressure on Microcirculation in Cerebral Cortex of Young Rats / Bulletin of Experimental Biology and Medicine. – 2016. – Vol. 160, №3. – P. 298-299.

12. Vorobiev D.V. Application prospects of transdermal Electropharmstimulation and Electroapplication in Treatment of Diseases of the musculoskeletal System Int. med. kongr. "Moderne Aspekte der Prophylaxe, Behandlung und Rehabilitation" 10 -14 Yuni 2014, Hannover. 2014. P. 167-168.

13. Pat. 2686075 Russian Federation SEC A 61 K 35/04, A 61 K 36/03, A 61 P 19/02. Biologically active agent for the treatment of diseases of the musculoskeletal system and a method for the treatment of diseases of the musculoskeletal system / Vorobyov D.V.; applicant and patent holder Vorobyov D.V. - No. 2018113231; application 2018.04.11; publ. 2019.04.24, Bul. No. 12.

ХУЛОСА

Е.М. Инюшкина, Д.В. Воробьев, А.Н. Инюшкин

ТАҲҚИҚОТИ МИКРОСИРКУЛЯТСИЯИ РАҒҲОИ ХУНГАРДИ ГҶШИ ХАРГУШ ДАР ЗЕРИ ТАЪСИРИ ҶАРАӢНИ ИМПУЛСИ АЗ ДАСТГОҲИ «ЭЛАВ-8» ВА МАВОДИ ҶАЪОЛИ БИОЛОГИИ «ПЕЛАМИН»

Мақсади таҳқиқот. Гузаронидани таҷрибаи эксперименталӣ барои нишон додан ва исбот кардани васеъшавии рағҳои хунгарди гӯшҳои харгӯш зери таъсири якҷояи ҷараёни импулсионӣ аз дастгоҳи ЭЛАВ-8 ва маводи ҷаъоли биологии «Пеламин», иборат мебошад.

Мавод ва усулҳои таҳқиқот. Таҷрибаҳои эксперименталӣ дар харгӯшҳои вазни якхела дошта ва аз як шикамзоиш буда гузаронида шудаанд. Гӯшҳои харгӯшҳо ҳамчун объекти омӯзиш мавриди истифода қарор дода шуданд, зеро онҳо хеле тунук ва кам пашм буда, рағҳои хунгарди гӯши онҳо ба таври равшан хуб ба назар мерасанд. Дар таҳқиқот бори аввал таъсири ҷараёни электрикӣ импулсионӣ дастгоҳи ЭЛАВ-8 ва маводи ҷаъоли биологии «Пеламин» ба микросиркулятсияи рағҳои хунгарди гӯши харгӯш таҳқиқ карда шуд.

Натиҷаҳои таҳқиқот ва муҳокимаи онҳо. Натиҷаи таҷрибаҳои эксперименталии дар рағҳои хунгарди гӯши харгӯшҳои вазни

якхела дошта ва аз як шикамзоиш буда, гузаронидашуда маълум намуд, ки чараёни импулсионии аз дастгоҳи ЭЛАВ-8 бо басомади 50 ва 100 Гц ва маводи фаъоли биологии «Пеламин» ба микросиркулятсияи рағҳои хунгарди гӯши харгуш таъсири васеъкунандаро дорад. Ҳангоми дучор шудан ба чараёни импулсионии бо басомади 100 Гц, таъсири вазодилататсия ба рағҳои хунгарди гӯши харгуш назар ба басомади 50 Гц 5% зиёдтар мебошад. Воситаи фаъоли биологии «Пеламин», ки ба минтақаи паравертебралӣ рағҳои хунгарди гӯши харгуш андохта мешавад, ва ба воситаи чараёнҳои импулсионии дастгоҳи ЭЛАВ-8, ба рағҳои хунгарди гӯши харгуш таъсири вазодилататсионӣ мерасонад ва сабаби ба вучуд омадани коллатералҳои иловагии рағҳои хунгарди гӯши харгуш мегардад. Ҳангоми дучор шудан ба чараён бо басомади 100 Гц, таъсири вазодилататсия назар ба басомади 50 Гц 6% зиёдтар буд. Таъсири вазодилататсия хангоми таъсири чараёни импулсионии дастгоҳи ЭЛАВ-8 дар дақиқаи 5-10 ба дараҷаи максимуми худ мерасад. Бо ёрии чараёнҳои дастгоҳи ЭЛАВ-8 истифода карда шудани маводи фаъоли биологии «Пеламин» ба васеъ шудани

диаметри рағҳои хунгард таъсири дарозтар мерасонад. Тағйироти ба мушоҳида расида, пайдарпайи он ба ҳадди ақали худ дар дақиқаи 15 мерасад. Натиҷаҳои таҳқиқотро дар физиологияи таҷрибавӣ, биология, ветеринария, тиб барои беҳтар кардан ё барқарор намудани микросиркулятсия дар узвҳои гуногуни бадан истифода бурдан мумкин аст.

Хулоса. Таъсири чараёни электрикии импулсионии дастгоҳи ЭЛАВ-8 ба рағҳои хунгарди гӯши харгуш таъсири васеъкунанда мерасонад (таъсири чараёни импулсионии басомади 50 Гц рағҳоро 10% ва чараёни бо басомади 100 Гц ба 16% мерасонад).

Баландшавии максималии диаметри рағҳо дар дақиқаҳои 5 ва 10 ба даст омада, пас аз ин диаметри рағҳои хунгард кам мешавад.

Исбот карда шудааст, ки таъсири якҷояи чараёни импульси электр аз дастгоҳи ЭЛАВ-8 ва маводи фаъоли биологии Пеламин ба васеъ шудани диаметри рағҳои хунгард таъсири дуру дароз дорад.

Калимаҳои калидӣ: микросиркулятсия, гӯши харгӯш, дастгоҳи ЭЛАВ-8, маводи фаъоли биологии «Пеламин», диаметри рағҳо, минтақаи паравертебралӣ.

ТДУ 504. 06; 614 (575.3)

О.Д. Талабов

МУШКИЛОТ ВА ДУРНАМОИ ҲАЛЛИ МАСОИЛИ ТАЪМИНИ ОБИ НҶШОКӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

МТҒ «Донишкадаи тиббӣ-иҷтимоии Тоҷикистон»

Талабов Одина Давлатович - мудири шуъбаи таҷрибаомӯзии МТҒ «Донишкадаи тиббӣ-иҷтимоии Тоҷикистон», E-mail talabov.odina 66@gmail.com; (+992) 918 68 17 13

Мақсади таҳқиқот. Аз ҷиҳати илмӣ асоснокунии чорабиниҳо оид ба ҳифзи солимии ҷома тавассути муносибгардонии истифодаи беҳатари об аз ҷониби аҳолии Тоҷикистон.

Мавод ва усулҳои таҳқиқот. Таҳқиқот дар асоси маҳзанҳои обии рӯйизаминӣ ва зеризаминӣ, экспертизаҳои санитарии гигиенӣ, натиҷаҳои таҳқиқоти лабораторӣ, таҳлили тафсириҳои иттилоотӣ, ҳисоботҳои оморӣ, маълумотномаҳои Вазорати тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва гузоришҳои созмонҳои байналмилалӣ ва ҷамъиятӣ гузаронида шудааст.

Натиҷаҳои таҳқиқот ва баррасии онҳо. Ба як шакл даровардану баҳодиҳии таъмини об имкон дод, ки дараҷаи баланди хатари имконпазири эпидемияи беморӣ дар водиҳо ва ноҳияҳои пахтакор, ки беш аз 70% аҳолии ҷумҳурӣ дар ин минтақаҳо зиндагӣ мекунад, муайян карда шавад. Сатҳи баланди нишондиҳандаҳо, ки бо онҳо дараҷаи баланди хатари имконпазири эпидемия арзёбӣ мегардад ва бо теъдоди садамаҳо ва ба рӯзҳои номунтазам додани об ба аҳоли мuvoфиқат мекунад.

Ҳулоса. Оби нӯшокии бесифат метавонад, ки полиомиелит, домана, дарунравӣ ва ваборо ба вуҷуд орад. Дар тамоми ҷаҳон 30%-и бемориҳо ба обҳои ифлос алоқамандӣ доранд. Дар ҷаҳон бо сабаби сифати насти об ҳар сол қариб панҷ миллион нафар одамон мефавтанд.

Вожаҳои калидӣ: Оби нӯшокӣ, солимӣ, муҳити атроф, пешгирии бемориҳо, бемориҳои паҳншаванда.

O.D. Talabov

PROBLEMS AND PROSPECTS OF SOLVING THE ISSUES OF DRINKING WATER SUPPLY IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

NEI “Medical - Social Institute of Tajikistan”,

Talabov Odina Davlatovich - Head of the internship department of the “Medical - Social Institute of Tajikistan”, E-mail: talabov.odina 66@gmail.com; (+992)918681713.

The purpose of the study. Justification of measures to protect public health by optimizing the safe use of water by the population of Tajikistan.

Research material and methods. Surface and underground water reservoirs, sanitary hygiene examinations, laboratory research results. Analysis of information interpretations, statistical reports, references of the Ministry of Health and Social Protection of the population of the Republic of Tajikistan and reports of international and public organizations.

Materials and methods of research. In the republic, the situation of providing the population with water, as well as with water through water lines and sewage, especially in rural areas, is at an extremely low level. Even in the city of Dushanbe, with moderate water use (250 l per day), more than 100,000 people live in houses without sewage and garbage pits, which are the source of acute intestinal infections.

Results and their review: Consolidation and assessment of water supply made it possible to determine that there is a high level of possible risk of disease epidemic in valleys and cotton-growing regions, where more than 70% of the population of the republic lives in these regions. The high level of indicators, with which the high level of the possible risk of an epidemic is assessed, corresponds to the number of accidents and irregular days of water supply to the population.

Conclusion. Poor quality drinking water can cause poliomyelitis, typhus, diarrhea and cholera. In the whole world, 30% of diseases are related to dirty water. About five million people die worldwide every year due to poor water quality.

Key words: drinking water, health, environment, disease prevention, disease epidemic.

Муҳимият. Солимгардонии аҳоли ва тозагии манбаъҳои об яке аз муҳимтарин самтҳои сиёсати иҷтимоӣ буда, муайянкунандаи сатҳ ва сифати солимии ин ҷомеа, аз

ҷумла мардуми Тоҷикистон махсуб меёбад [2, 5]. Имрӯз дар ҷаҳон 2 млрд. одамон ба оби тозаӣ нӯшокӣ ва зиёда аз 3,5 миллиард нафар ба шароити бехтари санитарӣ дастрасӣ

надоранд. Офатҳои табиӣ марбут ба об ҳар сол ба ҳисоби миёна ба андозаи беш аз 60 миллиард доллари амрикоӣ ҳисорот оварда, хушксолӣ ва биёбоншавӣ ба сарчашмаҳои зиндагии зиёда аз 1,2 миллиард одамони сайёра таҳдид мекунад. Инчунин, дар миёни зиёда аз 30 давлати ҷаҳон вобаста ба масъалаи об ва захираҳои обӣ муноқишаҳо мавҷуданд, ки боиси нигарониҳои башарият гардидааст [1, 6].

Тоҷикистон дорои захираҳои фаровони об буда, дар байни кишварҳои Осиёи Марказӣ аз ин ҷиҳат ҷойи аввалро ишғол мекунад. Аммо масъалаи ҳолати санитарии манбаъҳои об имрӯз ҳам ҳаллу фасли худро наёфтанд. Дар айни замон танҳо 95,3% аҳолии шаҳрҳо ва 42,1% аҳолии деҳот бо обтаъминкунии марказонидашуда ва беҳавф таъмин мебошанд [1, 3].

Бояд зикр намуд, ки мушкилоти мавҷудаи таъмини об ба сусти инкишоф ёфтани хоҷагии обу корезӣ дар кишвар вобаста мебошад. Ҳоло беш аз 50 дарсади аҳолии ҷумҳурӣ барои таъмини эҳтиёҷоти нӯшидан ва корҳои хоҷагӣ аз обҳои рӯйзаминӣ (дарёҳо, каналҳо, ҷӯйборҳо, ҳавзҳо, обанборҳо, кӯлҳо ва ғ.), зеризаминӣ (чашмаҳо, чоҳҳои хурди қубурдор ва ғайра) истифода мебаранд [4, 7].

Бар асари ҷунин ҳолат, Тоҷикистон тӯли солҳои зиёд дар радиҳои минтақаҳои қарор дорад, ки дар онҳо бемориҳои шадиди рӯдаю меъда, аз ҷумла бемориҳои сироятӣ дар сатҳи баланд мебошанд.

Системаи обтаъминкунии ва корезии Ҷумҳурии Тоҷикистон 50-60 сол боз бетаннафус мавриди истифода мебошад. Баъди барҳамхӯрии Иттиҳоди Шӯравӣ тӯли 15 сол хизматрасонии техникаи ин иншоотҳо анҷом дода намешуд ва онҳо дар ҳолати ғайриқаноатбахш қарор доранд. Инфрасохтори соҳа то соли 2005 зиёда аз 85 дарсад фарсуда шуда, барқарорсозии фаврӣ ва бозсозиро тақозо дорад, ки аз муҳимияти таҳқиқот шаҳодат медиҳад.

Мақсади таҳқиқот. Аз ҷиҳати илмӣ асоснокунии чорабиниҳо оид ба ҳифзи солимии ҷомеа тавассути муносибгардонии истифодаи беҳатари об аз ҷониби аҳолии Тоҷикистон.

Мавод ва усулҳои таҳқиқот. Таҳқиқот дар асоси маҳзанҳои оби рӯйзаминӣ ва зеризаминӣ, экспертизаҳои санитарии гигиенӣ, натиҷаҳои таҳқиқоти лабораторӣ, таҳлили тафсириҳои иттилоотӣ, ҳисоботҳои оморӣ, маълумотномаҳои Вазорати тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва гузоришҳои созмонҳои байналмилалӣ ва ҷамъиятӣ, гузаронида шудааст.

Натиҷаҳои таҳқиқот ва баррасии онҳо. Дар маҳалҳои деҳот сатҳи ниҳоят баланди бемориҳои шадиди рӯдаю меъда ба қайд гирифта мешавад, ки бартариҳои фаъолнокии омилҳои обиро инъикос мекунад. Авҷгирӣ, ҷун қоида, қисми қами маҳалҳои аҳолинишинро дар бар мегирад, ки сокинони онҳо барои эҳтиёҷоти хоҷагӣ нӯшоқӣ обро аз ҷӯйборҳои (каналҳои) обёрикунанда мегиранд. Ин ба афзоиши беморӣ, инчунин саривақт мурочиат накардани беморон ба муассисаҳои табобатӣ профилактикӣ алоқаманд мебошад, дар ҳоле ки хароҷоти воқеӣ барои хизматрасонии тиббӣ хеле афзудааст.

Ба як шакл даровардану баҳодиҳии таъмини об имкон дод муайян гардад, ки дараҷаи баланди хатари имконпазири эпидемияи беморӣ дар водиҳо ва ноҳияҳои пахтакор, ки беш аз 70% аҳолии ҷумҳурӣ дар ин минтақаҳо зиндагӣ мекунад, зиёд мебошад. Сатҳи баланди нишондиҳандаҳо, ки бо онҳо дараҷаи баланди хатари имконпазири эпидемия арзёбӣ мегардад ва бо теъдоди садамаҳо ва рӯзҳои номунтазам додани об ба аҳоли мӯвофиқат мекунад.

Ёдрас бояд шуд, ки умуман дар ҷумҳурӣ вазъӣ бо об таъмин намудани аҳоли, инчунин бо об тавассути хатҳои обгузар ва обу корезӣ, хусусан дар деҳот дар сатҳи ниҳоят паст қарор дорад. Ҳатто дар шаҳри Душанбе дар мавриди ба андозаи миёна истифода шудани об ҳам (250 л дар як шабонарӯз) беш аз 100 ҳазор аҳоли дар хонаҳои бе обу корезӣ ва чоҳҳои ахлотпартоӣ истиқомат мекунанд, ки онҳо манбаи барангезандаи сирояти шадиди рӯдаю шумор мераванд.

Шароити ғайриқаноатбахши санитарии коммуналии маҳалли истиқоматии аҳоли, пеш

аз ҳама, аз ҳисоби фаъолнокии омили об, аз ҷумла сатҳи баланди обҳои зеризаминӣ, ки махсусан дар деҳот бо мақсади нӯшидану корҳои хоҷагӣ истифода мешаванд, чараёни бемориҳои шадиди рӯдаро ба маротиб тезонид.

Шабакаи обёрӣ, ки сарчашмаи асосии таъмини оби ошомиданӣ барои 9% аҳолии шаҳр ва 36% аҳолии деҳот мебошад, аз ҷиҳати эпидемиологӣ аҳамияти ниҳоят калон дорад. Оби ин шабака аз рӯйи нишондиҳандаи бактериологӣ, аз он ҷумла дар иртибот ба микрофлораи патогении маъда ва рӯдаҳо сифати ниҳоят паст дорад. Ба ин, пеш аз ҳама, мавҷуд будани микдори зиёди ҳоҷатхонаҳои навъи ҷазбшавандаи деҳот, ки давра ба давра обҳои зеризаминиро ифлос менамоянд ва ин обҳо бо обҳои шабакаҳои обёрӣ ҳамроҳ мешаванд, инчунин ҳолати ғайриқаноатбахши санитарии маҳалҳои аҳолинишин мусоидат менамояд.

Ба ғайр аз обҳои рӯйизаминӣ, Тоҷикистон дорои захираи фаровони обҳои зеризаминӣ низ мебошад. Обҳои зеризаминӣ дар қабатҳои синну соли гуногун ҷойгир шудаанд. Захираи онҳо аз ҳисоби боришҳо ва асосан, аз ҳисоби инфилтратсияи обҳо аз ҳисоби обҳои рӯйи замин (дарёҳо, кӯлҳо, каналҳо ва ғ.) мебошад. Захираи умумии обҳои ошомидани зеризаминӣ (бо маъданокӣ дар ҳудуди 0,8 – 2,4 г/л) беш аз 51,2 млн. метри мукааб дар як шабонарӯзро ташкил медиҳад. Аз ин захираи истифодабарӣ – 7,6 млн метри мукааб дар як шабонарӯз, ё худ 14,8% мебошад. Захираи зиёди обҳои зеризаминӣ дар ҳудуди вилояти Хатлон – 19,1 ва вилояти Суғд – 13,1 млн. метри мукааб дар як шабонарӯз ба қайд гирифта шудааст.

Масоҳати умумии заминҳои обӣ дар Тоҷикистон 720 ҳазор гектар буда, пахтакорӣ ҳамчун соҳаҳои асосии кишоварзӣ нисфи онро ташкил медиҳад. Зироаткории обёришаванда ба речаи гидрологии дарёҳо таъсири бевоқифа дорад, бахусус дар мавсими нашъунамои зироат масрафи об якбора зиёд мегардад. Оби дарёҳои Исфара, Исфони, Каттасой, Даҳанасой, Варзоб, Қаротоғ, Элок, Ширкент,

Ёхсу дар давраи кишукор пурра истифода мешаванд.

Ҳамаи дарёҳои Тоҷикистон кӯҳӣ буда, ба ҳавзаҳои Амударё ва Сирдарё тааллуқ доранд. Шохобҳои ин дарёҳо Вахш, Панҷ, Ғунд, Мурғоб, Бартанг, Ванҷ, Язғулом, Зарафшон, Исфара, Сирдарё, Фондарё, Кофарниҳон, Варзоб, Хонақо, Сангигар, Қизилсу, Ниёв, Ёхсу ва ғайра аз баландкӯҳҳо сарчашма мегиранд, илова бар ин чараёни зиёди об дар онҳо ба моҳҳои апрел-июл, дар давраи бартарии боридани боронҳо, обшавии пиряхҳо ва барфҳо, бо зиёдии тирагӣ ва микдори зиёди зарраҳои гуногуни зиёновар рост меояд.

Сифати об дар дарёҳои ҷумҳурӣ бештар на ба таркиби табиӣ, балки ба натиҷаҳои фаъолияти хоҷагӣ, ки дар ҳавзаҳои об ва соҳилҳои системаи об ҷавкулӯда гуногун аст, вобаста мебошад. Инҳо иншоотҳои дар замини назди соҳилҳо бо ҳамаи инфрасохторҳо, фароғатгоҳҳо, корхонаҳои саноатӣ ва кишоварзӣ, фермаҳои чорводорӣ, сохтмонҳои гидротехникӣ, моҳидорӣ, обтаъминкунӣ, обпартоӣ ва ғайра мебошанд. Маҷмӯи таъсири антропогенӣ бо дарназардошти робитаи сатҳи об бо атмосфера ба иншооти обӣ сарбории калонро ба вуҷуд меорад.

Бузургии минералнокӣ, сифат ва таркиби намакҳои ҳалшуда, аксаран аз ҳисоби сульфатҳо ва хлоридҳо, нишондиҳандаи муҳими ҳолати санитарии гигиении обанборҳои рӯйизаминӣ мебошанд. Дараҷаи минералнокии оби дарёҳои Тоҷикистон асосан дар доираи 400 - 2000 мг/л қарор дорад.

Обҳои ҷамшаванда аз заминҳо ва минтақаҳои аҳолинишин, ки ба аксарияти дарёҳои калону хурд партофта мешаванд, ба афзудани дараҷаи микдори аммиак, нитратҳо ва фосфатҳо боис мегарданд, ки то ба 1,5 – 2 маротиба аз меъёрҳои муқарраргардида зиёд мебошанд. Ғайр аз ин, далелеро бояд ба назар гирифт, ки танҳо 25%-и сокинони ҷумҳурӣ аз системаҳои корезӣ, иншооти тозақунӣ, ки дар бисёр мавридҳо самаранок фаъолият намекунанд, обҳои партоби воридшавандаро пурра безарар намекунанд, ки ҳаҷмионҳо ба 300 млн. м³ дар як сол мебошад, истифода мегардад.

Дар мавриди арзёбии таъсири антропогенӣ ба сифати обҳо, ба нишондиҳандаҳои вижаи ифлосиҳо, махсусан миқдори маҳсулоти нафтӣ, филизоти вазнин, (моддаҳои фаъоли сиестетикӣ), як қатор токсикантҳои афзалиятнок тавачҷуҳ намудан лозим аст. Дар оби обанборҳои рӯйзаминии чумхурӣ, тавре ки таҳқиқотҳои баргузоршуда нишон додаанд, миқдори ифлосиҳо, моддаҳои зарароварва микроорганизмҳо аз меъёрҳои гигиенӣ зиёд нестанд.

Обҳои аз ҷиҳати нишондиҳандаҳои экологии тозатарин (дараҷаи 1-2) дар Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, ноҳияҳои Ашт, Панҷакент, Айни ва Мастҷоҳи вилояти Суғд, ноҳияҳои минтақаҳои Кӯлоби вилояти Хатлон - Балҷувон, Сари Хосор, Ховалинг, Муминобод, Шуробод ва баъзе дигар ноҳияҳои шарқии тобеи чумхурӣ, ки минералнокии обҳо аз 0,4 то 0,6 г/л, дурушті аз 1-2 мг-экв/л зиёд нест, аз $0,4 \times 10^4$ то $0,6 \times 10^4$ коли титр мебошад, мавҷуд ҳастанд.

Ифлосшавиҳои муътадил ва ифлосшавиҳои об дар ноҳияҳои ғарбии тобеи чумхурӣ, шаҳри Душанбе ва вилояти Хатлон ба қайд гирифта шуданд. Дар минтақаҳои номбурда, махсусан дарноҳияҳои тобеи чумхурӣ (НТЧ) минералнокии об аз 1,4 то 2,6 г/л, дурушті аз 4,3 то 8,6 мг-экв/л, коли титр $3,6 \times 10^6$ – $3,8 \times 10^6$ буд. Инчунин, сатҳи нисбатан баланди сульфатҳо, хлоридҳо, оҳан, марганецс, алюминий, никел ба мушоҳида мерасид.

Дар чумхурӣ 17 адад системаи обёрнои обшорсозии (СОО) ҳавзаҳои дарёҳои Вахш, Панҷ, Қофарниҳон, Зарафшон ва ғайра мавҷуд аст, ки 450 марказҳои обкаширо дар бар гирифта, фаъолияти онҳо ба баландшавии обҳои зеризаминӣ, баровардани обҳои барзиёд ва партобшаванда ва ғайра мусоидат мекунад. Вижагии обҳои СОО ин номунтазамии нишондиҳандаҳои сифатии онҳо мебошад, ки бо якбора тағйирёбии масрафи об ва нобаробарии ифлосшавии он шарҳ дода мешавад.

Омилҳои ифлосшавии оби СОО селаҳои ғаш ва ифлоси коллекторҳои корезӣ, чоҳҳо, дастгоҳҳои санитарно-техникии нообод, ахлотпартовҳо, обҳои ифлоси захбурию

обполоии заминҳои обёрӣ, поруандозӣ ва хочатхонаҳои кашидашаванда (чоҳӣ), ки дар давраи боронгарӣ аз чуқуриҳои ҷаббанда, обҳои чиркин, обҳои нопоки фермаҳои чорводорӣ ва ғайра шуста мешаванд, мебошад. Қайд кардан зарур аст, ки дар бисёр мавридҳо аҳолии маҳаллӣ барои эҳтиёҷоти хочагию маишӣ ва нӯшоқӣ аз оби СОО истифода мебаранд.

Самтҳои афзалиятнокии стратегияи давлатии чорабиниҳои сиёсӣ ва иҷтимоию иқтисодӣ нисбат ба иншооти обӣ, ташкили системаи ягонаи мониторинги санитарно-гигиенӣ ва гидроэкологӣ, вижагиҳои минтақаҳои ташаккул, ҷамъоварӣ ва тақсимои оби обанборҳои рӯйзаминӣ ва зеризаминӣ бо муносибосозии сохтори идоракунии ва ҳифзи манбаъҳои об мебошад.

Обҳои сифатан паст, ки дар давраи обхезиҳо ва селборонҳо аз манбаъҳои оби рӯйзаминӣ ба иншооти интиқоли об мерезанд, на танҳо шабакаҳои обтайёркуниро аз кор мебароранд, балки қубурҳои шабакаи обтақсимкуниро низ хароб месозанд. Дар ин ҳолатҳо баъди он санҷиши намунаи об ба талаботи СанПин 2.1.4. 1074 – 01 мутобиқат накарда, аз рӯйи нишондиҳандаҳои органолептикӣ, биологӣ ва санитарно-химиявӣ дафъатан боло меравад. Ҷамаи ин водор месозад, ки барои безарар гардонидани оби ошомиданӣ миқдори зиёди хлор истифода гардад ва ин ба тағйир ёфтани нишондиҳандаҳои санитарно-химиявӣ оварда мерасонад. Масъалаи истифодаи моддаҳои химиявӣ безараркунанда аз қабилҳои хлор назорати ҷиддиро талаб мекунад.

Безараргардонии оби нӯшоқӣ дар шаҳрҳо ва шаҳракҳо асосан дар ҳатҳои қубури обгузари коммуналӣ ба воситаи реагентҳои дорои хлор ба амал оварда мешавад. Дар ҳатҳои тобеи идораҳо бошад, безараргардонии обҳо номунтазам, бо танаффуси зиёд ба анҷом мерасад. Бо хлори моеъ безарар гардонидани обҳо танҳо дар шаҳрҳои калон, аз қабилҳои шаҳрҳои Душанбе, Хучанд ва Кӯлоб амалӣ мешавад. Ҳангоми таҳқиқи санҷиши оби нӯшоқии системаи марказонидашудаи таъмини об аз рӯйи нишондиҳандаҳои микробиологӣ аз 19,4%

то 27,4%, санитария кимиёвӣ (моддаҳои ҳалнашуда) аз 10.5% то 16.5% мувофиқат накарданд. Аз ҳама бештар, вазни қиёсии (хоси) озмоиш ғайристандартии оби нӯшоқӣ дар озмоишхӯе, ки аз хатҳои кубури обгузари тобеи идораҳо гирифта шуданд ($P < 0.01$), ҷой дошт.

Бо оби нӯшоқӣ таъмин намудани аҳоли аз системаи марказонидашудаи обтаъминкунӣ дар ҷумҳурӣ ба ҳисоби миёна 58.1% , аз ин: аҳолии шаҳрҳо 95,3% ва аҳолии деҳот 42,1%-ро ташкил медиҳад.

Табодди боқимондаи аҳоли – 41,9% барои нӯшидан ва эҳтиёҷоти хоҷагӣ аз сарчашмаҳои гуногуни манбаҳои обистифода мебаранд, ки аз ҷиҳати эпидемиологӣ хатарнок мебошанд: 20,5% аҳоли аз каналҳо, ҷӯйҳо ва ҳавзҳо, 9,1% аз чашмаҳо, 2% аз чоҳҳои (скважина) бе шабакаи паҳншаванда, 4,3% аз дарёҳо, 2,9% аз обкашҳои дастӣ, 0,7% аз чоҳҳо, 2% аз обҳои кушода, 0,4% аз оби борон истифода мебаранд.

Дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон захираҳои обҳои зеризаминии ширин дар ҳаҷми 6,4 млн.м³ дар як шабонарӯз муайян шудааст, захираҳои билқувваи обҳои зеризаминӣ то 19,1 млн.м³ дар як шабонарӯз арзёбӣ карда шудаанд. Нишондиҳандаҳои қиёсӣ бо захираҳои баҳрабардории обҳои зеризаминии ширин 800 литр ба як нафар дар як шабонарӯз, вале бо захираҳои билқувва-2388 литрро ташкил медиҳад. Ин яке аз нишондиҳандаҳои баландтарин дар минтақаи Осиёи Марказӣ мебошад.

Захираҳои обҳои зеризаминӣ барои қонёб гардонидани талаботи аҳоли ҷӣ дар замони ҳозира ва ҷӣ дар ояндаи дур кофӣ мебошанд, системаи обтаъминкунии ҷумҳурӣ норасоии обро эҳсос намекунад. Умуман, обҳои зеризаминии ширин сифати хуби нӯшоқӣ доранд, лекин аз рӯйи як қатор чоҳҳои амиқи обкашӣ дар ҳудуди мамлакат, махсусан дар НТМ, вилоятҳои Хатлон ва Суғд обҳои зеризаминии бо маъданҳои бештар аз 1000 мг/л ва дуруштии зиёда аз 10 мг.экв/л истифода мешавад, ки мушкilotи ниғаҳдорӣи тандурустиро пеш меоранд.

Мутобиқи стандарти (ГОСТ) 2761-84 «Манбаҳои обтаъминкунии марказонидашудаи хоҷагию нӯшоқӣ» обҳои зеризаминии ҷумҳурӣ ба сифати манбаҳои обӣ ба гурӯҳи (класси) 2 оид ба нишондиҳандаҳои микробиологӣ тааллуқ доранд, ки пайваста безараргардониро талаб мекунанд.

Таҳқиқоти озмоишгоҳии сифати обҳои зеризаминиро дар мамлакат танҳо системаҳои давлатии обтаъминкунии (водоканалҳои шаҳрҳои калон ва хурд (Душанбе, Хучанд, Кӯрғонтеппа, Кӯлоб, Гулистон) мегузаронанд.

Ҳиссаи хоси истифодабарии об аз ҷониби аҳоли нисбатан дар сатҳи баланд қарор дорад: дар шаҳрҳои миёна ва хурд, маҳаллаҳо дар доираи 200 литр ба як нафар дар як шабонарӯз ва то 500 литр ва аз он ҳам зиёд – дар шаҳри Душанбе (рақамҳои истеъмоли он қисми обери дар назар дорад, ки дар ҳақиқат дар шабакаҳои тақсимкунанда ва дохилиманзилӣ нобуд мешавад).

Барои ҳалли мушкилиҳои ҷойдошта дар доираи таъминоти об ва коҳиш додани сатҳи бемориҳои тавассути об сирояткунанда бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2 декабри соли 2006, №514 «Барнома оид ба беҳтар намудани таъминоти аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо оби ошомиданӣ барои солҳои 2008 – 2020» қабул шудааст.

Бо мақсади беҳтар намудани таъмини системаи обтаъминкунии маишӣ ва кишоварзӣ, барои истифодабарии мавод ва таҷҳизоти онҳо пешниҳод карда шуд, ки инкишофи иқтидорҳои муассисаҳои ватанӣ оид ба истеҳсоли таҷҳизот ва реагентҳо барои тозакунии ва безараргардонии об пешбинӣ карда шавад.

Маҷмӯи чорабиниҳои илман асоснок-кардашудаи бо самтҳои инноватсионии беҳатарии обтаъминкунӣ ва обистеъмолкунии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар санадҳои қонунгузорӣ ва меъёрии ҳуқуқии пешниҳодшуда муаррифӣ карда шуд.

Дар доираи татбиқи Барномаи номбурда пеш аз ҳама, то соли 2015 тақрибан маблағи 450 млн. доллари ИМА аз худ карда шуд. Таъмир ва барқарорсозии 138 иншооти хатҳои

кубурҳои обгузари корношоям ба анҷом расонида шуд, 128 адад хат ба тартиб дароварда шуд, зиёда аз 175 км хатҳои кубурҳои обгузар сохта, 315 км чунин хатҳо аз нав барқарор гардиданд, 114 ҷоҳои амиқи нав кофта шуда, 126 чашма дубора обод гардид. Тадбирҳои амалишуда имкон доданд, ки дар 38%-и хатҳои кубурҳои обгузари ҷумхури обтаъминкунӣ, 98 маҳалҳои аҳолинишини шаҳрӣ ва деҳоти ҳамаи минтақаҳо бо оби ошомидани босифат таъмин гардад. Ба таври иловагӣ 1175300 нафар, аз он ҷумла дар деҳот 916300 нафар ба оби ошомидани тоза ва бехатар дастрасии доимӣ пайдо намуданд.

Болоравии сатҳи дастрасии аҳоли ба оби ошомидани босифат ва ободонии системаи обтаъминкунӣ вазъи беҳдоштиву вогирии аҳолии ҷумхуриро таъмин намуд ва ин имкон дод, ки сатҳи беморшавии аҳоли ба таври ҷиддӣ кам карда ва зарари аз бемориҳои дарунравӣ, тифи шикам, гепатити вирусии «А», исҳоли хунини бактериявӣ ва ғайрапаст карда шуда, сифати зиндагӣ беҳтар гардад.

Дар бораи самаранокии ҷорабиниҳои роҳандозишуда коҳиши зарари иҷтимоию иқтисодӣ, танҳо аз тифи шикам ва исҳоли хунини бактериявӣ тайи солҳои 2012 – 2015, ки 1590 479,1 доллари ИМА-ро ташкил дод, шаҳодат медиҳад. Натиҷаҳои таҳқиқоти сотсиологӣ оид ба қаноатмандии аҳоли, аз ҷумла шаҳри Душанбе аз ҳаҷм ва сифати оби нӯшокии додашаванда, аз қаноатмандии қисми зиёди пурсидашудагон (89%), дар бораи ба қадри кофӣ будани самаранокии ҷорабиниҳои амалишуда шаҳодат медиҳанд.

Дар тури Даҳсолаи амалиёти «Об барои ҳаёт» лоиҳаву барномаҳои вобаста ба об аз сарчашмаҳои гуногуни молиявӣ беш аз 1,6 миллиард доллари амрикоӣ маблағгузорӣ шудаанд, ки аз ин 1 миллиарду 51 миллион доллар барои таъмини аҳоли бо оби нӯшиданӣ, 262 миллион ба иҷрои лоиҳаҳои беҳдошти ва 335 миллион барои лоиҳаҳои ирригатсионӣ ва сохил мустаҳкамкунӣ равона шудааст. Қобили зикр аст, ки дар ин давра 1,5 миллион нафар аҳолии ҷумхури шароити беҳтари дастрасӣ ба оби нӯшиданӣ пайдо намуданд.

Ҳамин тариқ, маҷмӯи ҷорабиниҳои асосноккардашудаи илмӣ мутобиқ бо самтҳои таъмини бехатарии обтаъминкунӣ ва обистеъ-молкунии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар қонунгузорӣ ва асноди меъёрии ҳуқуқӣ инъикос шудааст, ки татбиқи онҳо барои ба оби ошомидани тоза ва бехатар дастрасии доимӣ доштани ҳудуди 2 млн. нафар ва беҳтар гардидани ҳолати санитарии эпидемиологӣ, ки дар навбати худ боиси паст гардидани сатҳи бемориҳои шадиди рӯдаю меъдагардид, мусоидат намуд.

Хулоса.

1. Сохторҳои дахлдори таъмини обтаъминкунии аҳоли бояд минтақаи ҳифзи санитарии манбаъҳои таъминоти об, истифодаи мунтазами онҳоро бо пойгоҳҳои моддию техникаи таъмин намоянд. Таҳқиқоти озмоиши сифати обҳои рӯйизаминӣ ва зеризаминии бевосита бо онҳо алоқаманд гузаронида шавад, то ки таъсири манфии фаъолияти антропогенӣ, ҳам оид ба сифат ва ҳам оид ба миқдори иншооти обӣ мониторинг муайян карда шавад.

2. Ба таври доимӣ назорати микробиологӣ бехатарии эпидемиологӣ ва оби ошомидани гузаронида шавад. Сифати об ва бехатарии обтаъминкунии аҳолиро аз ҳисоби ҷорӣ намудани усулҳои ҷадид ва инноватсионии системаи тозакунии ва безаргардонии оби нӯшоқӣ, аз он ҷумла афканишоти лазерӣ, нурафкани ултрабунафшӣ ва электрохимиявӣ беҳтар намуд.

3. Мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатии шаҳру ноҳияҳои ҷумхури зимни омода намудани барномаҳои рушди иҷтимои-иқтисодӣ татбиқи амалии Барномаи миллиро оид ба беҳтар намудани таъмини аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо оби тозаи нӯшоқӣ ва инкишофи шабакаи корезӣ ва тозакунии партовҳо ва обҳои ифлос ҳатман ба эътибор гирифта шавад.

АДАБИЁТ

1. Азимов Г.Дж. Защита общественного здоровья путем оптимизации безопасного водопользования в Республике Таджикистан.

Автореф. дис... д-ра мед.наук. Душанбе. 2015.- 51 с.

2. Азимов Г.Дж., Гаиров А.Г., Талабов О.Т. и др. Санитарное состояние водных объектов Таджикистана и некоторые меры по ее улучшению//Вестник медико-социального института Таджикистана. 2022. №1 (2).-С.39-44.

3. Вода - основа жизни и человеческого существования. Душанбе: ООО Ому, 2003. -214 с.

4. Гоиров А.Г., Курбанова Д.А., Давлатзода Ҳ.Ҳ., Искандарова М.М. Оби ошомиданӣ - омил ва гарави ҳаёти солиму беҳатар дар Тоҷикистон. «Маҷаллаи тандурустии Тоҷикистон». 2017.№3. -С.20-26.

5. Курбанов А.К., Мухаббатов Х.М. Таджикистан – основной источник пресной воды Центральной Азии. Душанбе. 2003 -83 с.

6. Мареев И. А. Качество питьевой воды как глобальная экологическая проблема // Молодой ученый. - 2020. - №50 (340). - С. 402-403.-URL: <https://moluch.ru/archive/340/76555/> (дата обращения: 09.11.2022).

7. Международная конференция Высокого уровня по среднесрочному всеобъемлющему обзору хода выполнения Международного десятилетия действий «Вода для жизни» 2005-2015. Душанбе: Офсет, 2010 - 349 с

REFERENCES

1. Azimov G.J. Protection of public health by optimizing safe water use in the Republic of Tajikistan. Abstract dis... doctor of medical sciences. Dushanbe. 2015.- 51 p.

2. Azimov G.J., Gaibov A.G., Talabov O.T. and others. Sanitary state of water bodies in Tajikistan and some measures to improve it // Bulletin of the Medical and Social Institute of Tajikistan. 2022. No. 1 (2).-S.39-44 p.

3. Water is the basis of life and human existence. Dushanbe: ООО Omu, 2003. -214 p.

4. Goibov A.G., Qurbanova D.A., Davlatzoda H.Kh., Iskandarova M.M. Drinking water is a factor and guarantee of a healthy and safe life in Tajikistan. “Tajikistan Health Magazine”. 2017. No. 3.20-26 p.

5. Kurbanov A.K., Mukhabbatov Kh.M. Tajikistan is the main source of fresh water in Central Asia. Dushanbe. 2003 -83 p.

6. Mareev I. A. The quality of drinking water as a global environmental problem // Young scientist. - 2020. - No. 50 (340). - P. 402-403.- URL: <https://moluch.ru/archive/340/76555/> (date of access: 09.11.2022) p.

7. High-Level International Conference on the Midterm Comprehensive Review of the Implementation of the International Decade for Action “Water for Life” 2005-2015. Dushanbe: Offset, 2010 - 349 p.

ВЫВОДЫ

О.Д. Талабов

ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РЕШЕНИЯ ВОПРОСОВ ПИТЬЕВОГО ВОДОСНАБЖЕНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Цель исследования. Обоснование мер по охране здоровья общества путем оптимизации безопасного использования воды населением Таджикистана.

Материал и методы исследования. Поверхностные и подземные водоемы, санитарно-гигиенические экспертизы, результаты лабораторных исследований. Анализ интерпретации информации, статистических отчетов, справок Министерства здравоохранения и социальной защиты населения Республики Таджикистан и отчетов международных и общественных организаций.

Результаты исследования и их обсуждение. Консолидация и оценка водообеспеченности позволили определить высокий уровень возможного риска эпидемий болезней в долинах и хлопководческих районах, где проживает более 70% населения республики. Высокий уровень показателей, с помощью которых оценивается высокий уровень возможного эпидемического риска, соответствует количеству аварий и нерегулярных дней подачи воды населению.

Выводы.

1. Соответствующие структуры по водоснабжению населения должны обеспечивать зону санитарной охраны источников водоснабжения, их регулярное использование материально-технической базой. Исследования по проверке качества поверхностных и непосредственно связанных с ними подземных вод должны проводиться с целью определения негативного влияния антропогенной деятельности, как на качество, так и на количество наблюдения за водными объектами.

2. Должен осуществляться постоянный микробиологический контроль за эпидемиологической безопасностью питьевой воды. Качество воды и безопасность водоснабжения населения повысились за счет внедрения

новых и инновационных методов очистки и обеззараживания питьевой воды, в том числе лазерного, ультрафиолетового и электрохимического облучения.

3. Местным исполнительным органам государственной власти городов и районов республики при подготовке программ социально-экономического развития необходимо принять во внимание практическую реализацию Национальной программы по улучшению обеспечения населения Республики Таджикистан чистой питьевой водой, развитию канализационной сети, очистки сточных и грязных вод.

Ключевые слова. Питьевая вода, здоровье, окружающая среда, профилактика заболеваний, инфекционные заболевания.

ТДУ: 304; 614.2(575.3)

Б.М. Хайдарзода

ХИЗМАТРАСОНИИ ТИББӢ ВА ҲИФЗИ ИҶТИМОИИ МАРДУМ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

МТҒ “Донишқадаи тиббӣ-иҷтимоии Тоҷикистон”

Хайдарзода Бузургхони Маъруфхон - декани факултети “Кори психологияи тиббӣ” ва “Кори иҷтимоӣ”-и МТҒ “Донишқадаи тиббӣ-иҷтимоии Тоҷикистон”, E-mail: haydarzoda93@mail.ru; тел: (+992) 988 18 59 18.

Мақсади таҳқиқот. Мавриди баррасӣ қарор додани таҳлили омӯзиши хизматрасониҳои тиббӣ ва ҳифзи иҷтимоии мардум дар ҷомеаи муосир.

Мавод ва усулҳои таҳқиқот. Дар рафти таҳқиқот аз маълумотномаҳо, санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ, инчунин Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2021 истифода бурда шуда, ҳолати ҳозираву гузашта соҳаи хизматрасониҳои тиббӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳоли мавриди муқоиса қарор дода шудааст.

Натиҷаи таҳқиқот ва муҳокимаи онҳо. Дар натиҷаи таҳқиқот маълум гардид, ки маблағгузориҳои буҷетӣ ба соҳа хизматрасониҳои тиббӣ ва ҳифзи иҷтимоӣ зиёд гардида истодааст. Ҳуқумати ҷумҳурӣ ба муассисаҳои соҳаи тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳоли диққати махсус зоҳир намуда, маблағгузориҳои соҳаро аз ҳисоби буҷети давлатӣ тадриҷан зиёд менамояд. Мавриди зикр аст, ки дар соли 2021 дар нақшаи қисми хароҷоти буҷети давлатӣ барои соҳаи тандурустӣ 2,3 млрд. сомонӣ пешбинӣ гардид, ки нисбат ба соли 2020 - 27,6 фоиз ё 509 млн. сомонӣ зиёд аст.

Танҳо дар соли 2021 ба маблағи 130,7 доллар ба ҷумҳурӣ маводҳои доруворӣ ва молҳои тиббӣ ворид карда шудааст, ки ин нисбат ба соли гузашта 59,7 млн. доллар зиёд мебошад. Дар соли 2021 дар ҷумҳурӣ ҳамагӣ 2950 муассисаҳои фармасевтӣ ва дорухонаҳо фаъолият намуданд, ки нисбат ба соли 2020 – 400 адад зиёд мебошад.

Хулоса. Иҷрои вазифаҳои аз ҷониби кормандони соҳа дар партави ҳидоятҳои Сарвари давлат инъикос гардида, тадбирҳои, ки барои ҳаёти солим дар муассисаҳои тиббӣ анҷом дода шудаанд, мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд.

Чи тавре ба мо маълум гардид, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон сатҳи хизматрасониҳои тиббӣ ва ҳифзи иҷтимоӣ боло рафта истодааст. Яке аз далели тасдиқкунандаи гуфтаҳои боло он аст, ки дар соли 2021 ба маблағи 130,7 доллар ба ҷумҳурӣ маводҳои доруворӣ ва молҳои тиббӣ ворид карда шудааст, ки ин нисбат ба соли гузашта 59,7 млн. доллар зиёд мебошад.

Калимаҳои калидӣ: саломати аҳоли, хизматрасониҳои тиббӣ, вазифаҳои иҷтимоӣ, саноати дорусозӣ, ҳифзи иҷтимоии аҳоли, ҳаёти солим, шарикони хоричӣ.

B.M. Haydarzoda

MEDICAL SERVICE AND SOCIAL PROTECTION OF THE PEOPLE IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

NEI “Medical-Social Institute of Tajikistan”

Haydarzoda Buzurgkhoni Ma’rufkhon - Dean of the faculty of psychological work and social work of NEI “Medical-Social Institute of Tajikistan”, E-mail: haydarzoda93@mail.ru; tel: (+992) 988 18 59 18

Aim. The subject of consideration is the analysis of the study of medical services and social protection of people in modern society.

Materials and methods. In the course of the research, references, regulatory and legal documents, as well as the Message of the Founder of Peace and National Unity - the Leader of the Nation, the President of the Republic of Tajikistan, Honorable Emomali Rahmon, to the Supreme Assembly of the Republic of Tajikistan in 2021 were used, and the current and past conditions in the field of medical services and social protection of the population were compared. decision has been made.

The results of research and their discussion. As a result of the research, it became clear that budget investments in the field of medical services and social protection are increasing.

The government of the republic pays special attention to institutions in the field of health and social protection of the population and gradually increases the funding of the sector from the state budget. It is worth mentioning that in 2021, 2.3 bln. Somoni is expected to increase by 27.6 percent or 509 million compared to 2020, there is a lot of money.

Only in 2021, 130.7 dollars worth of pharmaceuticals and medical goods were imported into the country, which is 59.7 million dollars more than last year. the dollar is high. In 2021, a total of 2,950 pharmaceutical establishments and pharmacies operated in the republic, which is 400 more than in 2020.

Conclusion. The performance of duties by the employees of the field was reflected in the light of the instructions of the Head of the State, and the measures taken for a healthy life in medical institutions were discussed.

As it became known to us, the level of medical services and social protection is increasing in the Republic of Tajikistan. One of the facts confirming the above is that in 2021, 130.7 dollars

worth of pharmaceuticals and medical goods were imported into the country, which is 59.7 million dollars more than last year, the dollar is high.

Key words: Public health, medical care, pharmaceutical Industry, public protection, healthy life, foreign partners.

Мубрамият. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон Паём ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 21 декабри соли 2021 дар назди қормандони соҳаи тандурустии мамлакат вазифаҳои муҳим гузоштанд. “Вазорати тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳолиро зарур аст, ки бо мақсади ташвиқи тарзи ҳаёти солим, ҳифзи саломатии аҳоли ва беҳтар намудани хизматрасониҳои тиббӣ ву иҷтимоӣ якҷо бо мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ заминаи моддиву техникаи муассисаҳои тиббӣ ву иҷтимоиро ҷоннок намуда, доир ба дастгирии мутахассисони ҷавон, баланд бардоштани сатҳи касбияти соҳа ва якҷо бо дигар вазорату идораҳои марбута ва соҳибкорон дар самти таъмин кардани рушди саноати дорусозӣ, аз ҷумла истеҳсоли доруворӣ аз гиёҳҳои шиғоббахши ватанӣ тадбирҳои мушаххас андешанд”[1].

Мақсади таҳқиқот. Мавриди баррасӣ қарор додани таҳлили омӯзиши хизматрасониҳои тиббӣ ва ҳифзи иҷтимоии мардум дар ҷомеаи муосир яке аз масъалаҳои муҳим ба ҳисоб меравад. Ҳифзи саломатӣ вазифаи ҳар як инсон мебошад. Саломатӣ бузургтарин арзиши инсонӣ аст. Маълум аст, ки саломатии хуб аз омилҳои асосии иҷрои вазифаҳои биологӣ ву иҷтимоии инсон ва бунёди зӯхуроти шахсият ва ҷамъият маҳсуб меёбад. Ҳамзамон аён аст, ки беморӣ ва саломатии заиф амал ва озодии инсонро маҳдуд месозад.

Мавод ва усулҳои таҳқиқот. Дар рафти таҳқиқот аз маълумотномаҳои санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, инчунин Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2021 истифода бурда

шуда, ҳолати ҳозираву гузашта соҳаи хизматрасонии тиббӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳоли муқоиса гардидааст.

Натиҷаи таҳқиқот ва муҳокимаи онҳо. Дар натиҷаи таҳқиқот маълум гардид, ки маблағгузориҳои бучетӣ ба соҳаи хизматрасониҳои тиббӣ ва ҳифзи иҷтимоӣ зиёд гардида истодааст. Мавриди зикр аст, ки маблағгузори дар Ҷумҳурии Тоҷикистон сол то сол боло рафта истодааст. Ҳукумати ҷумҳурӣ ба муассисаҳои соҳаи тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳоли диққати махсус зоҳир намуда, маблағгузориҳои соҳаро аз ҳисоби бучети давлатӣ тадриҷан зиёд менамояд.

Бояд қайд намоям, ки мутобиқи моддаи 31-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳифзи саломатии аҳоли” барои мунтазам таракқи додани бунёди иҷтимоӣ ву иқтисодӣ ва истеҳсолии ҳифзи саломатии аҳоли, беҳтар бо маблағ таъмин намудани системаи давлатии ниғаҳдории тандурустӣ, инкишоф додан ва ҳавасманд гардонидани асоси афзалиятноки ҷораҳои пешгирӣ аз бемориҳо дар соҳаи ҳифзи саломатии аҳоли ва ниғаҳдории тандурустӣ, мубориза бо касалиҳо ва ғайраҳо равона карда шудааст [2].

Мавриди зикр аст, ки дар соли 2021 дар нақшаи қисми хароҷоти бучети давлатӣ барои соҳаи тандурустӣ 2,3 млрд. сомонӣ пешбинӣ гардид, ки нисбат ба соли 2020 27,6 фоиз ё 509 млн. сомонӣ зиёд аст.

Инчунин дар ҷумҳурӣ 48 корхонаҳои ватанӣ истеҳсоли 297 номгӯи маводи доруворӣ ва молҳои тиббиро ба роҳ мондаанд, ки нисбат ба соли 2020-ум 7 корхона ва 23 номгӯи зиёд мебошанд [2].

Дар баробари ин, ҳамкориҳо дар соҳаи тиб, бо шарикони хориҷӣ, махсусан дар таъминоти доруворӣ, сол то сол мустақкам мебардад. Танҳо дар соли 2021 ба маблағи 130,7

млн. доллар ба ҷумхури маводҳои доруворӣ ва молҳои тиббӣ ворид карда шудааст, ки ин нисбат ба соли гузашта 59,7 млн. доллар зиёд мебошад. Аз ҷумла 73,8 млн. доллар ёрии башардӯстона (нисбат ба соли 2020 49,9 млн. доллар зиёд) ворид гардидааст.

Дар соли 2021 дар ҷумхури ҳамагӣ 2950 муассисаҳои фарматсевтӣ ва дорухонаҳо фаъолият намуданд, ки нисбат ба соли 2020 - 400 адад зиёд мебошад.

Омӯзиши вазъи эпидемиологии бемориҳои сироятӣ дар ҷумхури дар соли 2021 нишон медиҳад, ки бемориҳои вараҷа, домана, паратифҳо ва сироятҳои ниҳоят хавфнок ба монанди таббӣ хунин, вабо ва тоун ба қайд гирифта нашудаанд.

Дар доираи корҳои иммунизатсияи зидди COVID-19, зиёда аз 3299 кормандони соҳаи тандурустӣ сафарбар гардиданд. Аз ҳисоби кормандони тиббии омӯзонидашуда дар тамоми ҷумхури зиёда аз 4000 бригадаҳои иммунизатсионӣ ташкил карда шуданд [3].

Барои васеъ намудани фарогирии гурӯҳҳои гуногуни аҳоли бо вакцинаҳо бар зидди сирояти COVID-19 бо намояндагии ширкати чинии «Sinovac» барои дастрас намудани вакцинаи «CoronaVac», Агентии ИМА оид ба рушди байналмилалӣ барои дастгирӣ бо вакцинаҳои ширкати Модерна ва Пфайзер, инчунин бо Ҳазинаи Россияи сармояҳои мустақим барои ворид намудани вакцинаи «Спутник V» корбариро вусъат бахшида, дар натиҷаи баргузории гуфтушунидҳои дучониба, бо мақсади фаро гирифтани аҳолии синни аз 18 сола болои кишвар, ки 5,8 млн. нафарро ташкил медиҳад. Ба ҷумхури давра ба давра вакцинаҳои АстраЗенека КоронаВак, Модерна-, Пфайзер ва Кам-Ковид-Вак- дастрас карда шудаанд.

Айни замон дар ҷумхури барои иммунизатсияи аҳоли зидди сирояти कोरोनाвирус панҷ намуд вакцинаҳо (АстраЗенека, КоронаВак, Модерна, Гам-Ковид-Вак, Пфайзер) мавриди истифода қарор дода шудаанд.

Санаи 6 сентябри соли 2021 бо дастгирии Механизми COVAX, тавассути намояндагии

Ҳазинаи кӯдакони Созмони Милали Муттаҳид (ЮНИСЕФ) ба Ҷумҳурии Тоҷикистон 8-адад таҷҳизоти ултра хунукитаъминкунанда барои нигоҳдории вакцинаи Пфайзер ворид гардиданд, ки онҳо дар шаҳри Душанбе ва дигар минтақаҳои кишвар васл карда шудаанд.

Ғамхорӣ ба эҳтиҷмандон ва маъҷубон дар маркази диққат қарор дорад. Айни замон дар муассисаҳои будубоши доимии соҳаи ҳифзи иҷтимоии аҳоли 1204 нафар нигоҳубин карда мешаванд, ки аз онҳо 106 нафараш кӯдакони маъҷуб мебошанд [4].

Расонидани кумакҳои хайрия яке аз амалҳои неқ ба ҳисоб меравад. Дар ин робита қайд кардан зарур аст, ки дар асоси дархост ва эҳтиҷотҳои муассисаҳои хизматрасонии иҷтимоӣ аз ҷониби вазорату идораҳо, ташкилоту корхонаҳо, инчунин соҳибкорон дар соли 2021 ба эҳтиҷмандон дар маҷмӯъ ба маблағи 1,7 млн. сомони кумакҳои хайриявӣ расонида шуд [5].

Таҳлили раванди таъиноти кумакпулии унвонии иҷтимоӣ тавассути низоми иттилоотӣ дар соли 2021 муайян намуд, ки дар ин давра 238972 хонавода (оила) мақоми камбизоатиро пайдо намуда, дар натиҷа нишондиҳандаи миёнаи фарогирии хонаводаҳо ба кумакпулии унвонии иҷтимоӣ ба 15,6 фоиз расонида шудааст. Маблағҳои дар бучети давлатӣ пешбинишуда барои кумакпулии унвонии иҷтимоӣ дар соли 2021 ҳамагӣ 110,1 млн. сомониро ташкил додааст [3].

Аммо азхудкунии ин маблағҳо дар шаҳру ноҳияҳо беҳбудиро тақозо менамояд, чунки кӯмаки унвонии иҷтимоӣ на дар ҳама вақт пурра ба гирандаи он дастрас мешавад.

Хулоса. 1. Иҷрои вазифаҳои аз ҷониби кормандони соҳа дар партави ҳидоятҳои Сарвари давлат инъикос гардида, тадбирҳои, ки барои ҳаёти солим дар муассисаҳои тиббӣ анҷом дода шудаанд мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд.

2. Дар асоси таҳлилҳои омории маълум гардид, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон сатҳи хизматрасонии тиббӣ ва ҳифзи иҷтимоӣ аҳоли боло рафта истодааст.

3. Яке аз тасдиқунандаи далелҳои дар боло зикргардида аз он шаҳодат медиҳад, ки агар дар гуфтаҳои дар боло зикршуда, ин танҳо дар соли 2021 ба маблағи 130,7 доллар ба ҷумҳурӣ маводҳои доруворӣ ва молҳои тиббӣ ворид карда шудааст, ки ин нисбат ба соли гузашта 59,7 млн. доллар зиёд мебошад.

АДАБИЁТҲО

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон.

2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳифзи саломатии аҳоли”, ш. Душанбе. – 1997.

3. Маълумотномаи Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 21 декабри соли 2021.

4. Тандурустӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: 30 соли Истиқлолияти давлатӣ. Агентии оморӣ назди Ҷумҳурии Тоҷикистон, - 2021.

5. Маърузаи “Вазъи иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон” барои моҳҳои январ-август соли 2021. Агентии оморӣ назди Ҷумҳурии Тоҷикистон, - 2021.

6. Сайдализода Ш.М. Ҷанбаҳои ташкилию иқтисодии рушди хизматрасониҳои тиббӣ дар шароити иқтисодиёти бозорӣ. Автореф. дисс. ... номзадӣ илмҳои иқтисодӣ, Душанбе. – 2021.

REFERENCES

1. Message of the President of the Republic of Tajikistan, Leader of the Nation Emomali Rahman to the Supreme Assembly of the Republic of Tajikistan.

2. Law of the Republic of Tajikistan “On Protection of Public Health”, sh. Dushanbe. - 1997.

3. Reference of the Ministry of Economic Development and Trade of the Republic of Tajikistan to the Supreme Assembly of the Republic of Tajikistan dated December 21, 2021.

4. Health in the Republic of Tajikistan: 30 years of state independence. Statistical Agency of the Republic of Tajikistan, - 2021.

5. Report “Social and economic situation of the Republic of Tajikistan” for the months of January-August 2021. Statistical Agency under the Republic of Tajikistan, - 2021.

6. Saydalizoda Sh.M. Organizational and economic aspects of the development of medical services in the conditions of the market economy. Autoref. diss. ... candidate of economic sciences, Dushanbe. - 2021.

ВЫВОДЫ

Б.М. Хайдарзода

МЕДИЦИНСКОЕ ОБСЛУЖИВАНИЕ И СОЦИАЛЬНАЯ ЗАЩИТА НАСЕЛЕНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Цель исследования. Предметом исследования является анализ изучения медицинских услуг и социальной защиты населения в современном обществе.

Материалы и методы исследования. В ходе исследования были использованы справки, нормативно-правовые документы, а также Послание Основателя мира и национального единства – Лидера Нации, Президента Республики Таджикистан, уважаемого Эмомали Рахмона Маҷлиси Оли Республики Таджикистан в 2021 году и проведен сравнительный анализ текущих и прошлых условий в сфере медицинского обслуживания и социальной защиты населения.

Результаты исследования и их обсуждение. В результате исследования выяснилось, что увеличиваются бюджетные инвестиции в сфере медицинских услуг и социальной защиты. Правительство республики уделяет особое внимание учреждениям в сфере здравоохранения и социальной защиты населения и постепенно увеличивает финансирование отрасли из государственного бюджета. Стоит отметить, что в 2021 году 2,3 млрд. ожидается,

что сомони увеличится на 27,6 процента или 509 млн. сомони по сравнению с 2020 годом.

Только в 2021 году в страну было ввезено лекарственных средств и товаров медицинского назначения на сумму 130,7 млн. долларов, что на 59,7 млн. долларов больше, чем в прошлом году. В 2021 году в республике действовало 2950 аптечных учреждений и аптек, что на 400 больше, чем в 2020 году.

Заключение. В свете поручений Главы государства было отражено выполнение должностных обязанностей работниками сферы, обсуждены принимаемые меры по здоровому образу жизни в медицинских учреждениях.

Как нам стало известно, в Республике Таджикистан повышается уровень медицинского обслуживания и социальной защиты. Одним из фактов, подтверждающих вышесказанное, является то, что в 2021 году в страну было ввезено лекарственных средств и товаров медицинского назначения на сумму 130,7 млн. долларов, что на 59,7 млн. долларов больше, чем в прошлом году.

Ключевые слова: здравоохранение, медицинские услуги, социальные задачи, фармацевтическая промышленность, социальная защита населения, здоровый образ жизни, зарубежные партнеры.

УДК: 42+491.71(076)

Б.Х. Охунов

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНФОРМАЦИОННО - КОММУНИКАТИВНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ И ИНТЕРНЕТ - РЕСУРСОВ НА ЗАНЯТИЯХ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

НОУ «Медико-социальный институт Таджикистана»

Охунов Башир Худжакулович – к.п.н., доцент кафедры НОУ «Медико-социальный институт Таджикистана» E-mail: bashir_okhunov@mail.ru; (+992) 93 510 00 21

Цель исследования. Выявить эффективность использования информационно - коммуникативные технологии на занятиях английского языка и их влияние на повышение познавательной активности студентов.

Материал и методы исследования. В материалах использовано мультимедийный учебник Бухаркина, изучение иностранных языков с помощью компьютера: в вопросах и ответах Карамышева Т.В., Компьютерное обучение Протасеня Е.П., Штеменко Ю.С., и материалы о использовании компьютерных программ на занятиях английского языка Сидоренко А.Ф., также использовано электронные учебники и пособия, демонстрируемые с помощью компьютера и мультимедийного проектора, электронные энциклопедии и справочники, тренажеры и программы тестирования, образовательные ресурсы интернета на занятиях английского языка.

Результаты исследования и их обсуждение. Использование информационных технологий дало возможности осуществить задуманное, сделать занятия современным. Использование компьютерных технологий в процессе обучения влиял на рост профессиональной компетентности студента, что способствовал значительному повышению качества образования, который ввел к решению главной задачи образовательной политики, обеспечить положительную мотивацию обучения, проводить занятия на высоком эстетическом и эмоциональном уровне (музыка, анимация), обеспечить высокую степень дифференциации обучения (почти

индивидуализацию), повысить объем выполняемой на занятия работы в 1,5 – 2 раза, усовершенствовать контроль знаний, рационально организовать учебный процесс, повысить эффективность урока, формировать навыки подлинно исследовательской деятельности, обеспечить доступ к различным справочным системам, электронным библиотекам, другим информационным ресурсам.

Заключение. Новые информационные технологий привлекают учащихся и являются одним из главных их интересов. Поэтому использование информационных технологий в учебном процессе способствует формированию положительной мотивации. Преимущество использования компьютера заключается в том, что он позволяет повысить профессиональный уровень преподавателей. Новые информационные технологии, внедряемые в образовании, способствуют его подъёму на качественно новый уровень. Презентация помогает проиллюстрировать любое выступление. Презентация - это новое дидактическое средство для организации учебного процесса.

Ключевые слова. интернет, компьютер, информационные технологии, презентация, метод, наука, техника, занятия.

B.Kh. Okhunov

USING OF INFORMATION COMMUNICATION TECHNOLOGY AND THE INTERNET - RESOURCES IN ENGLISH LESSONS

Okhunov Basher Khudzhakulovich - Candidate of Pedagogical Sciences, docent of the Department of Languages, Medical - Social Institute of Tajikistan, E-mail: bashir_okhunov@mail.ru; tel: (992) 93 510 00 21

Purpose of the research. To identify the effectiveness of the using of ICT in English classes and their impact on increasing the cognitive activity of students.

Material and methods of research. In this research were used materials such as multimedia textbook by Bukharkin, learning foreign languages with the using of computer: in questions and answers Karamysheva T.V., Computer training Protasenya E.P., Shtemenko Yu.S., and materials about the using of computer programs in English classes by Sidorenko A.F. and also used electronic textbooks and manuals demonstrated using a computer and a multimedia projector, electronic encyclopedias and reference books, simulators and testing programs, educational resources of the Internet in English classes.

Research results and discussion. The use of information technology made it possible to implement the plan, to make classes modern. The use of computer technology in the learning process influenced the growth of the student's professional competence, which contributed to a significant improvement in the quality of education, which led to the solution of the main task of educational policy, to provide positive motivation for learning, conduct classes at a high aesthetic and emotional level (music, animation), ensure a high degree of differentiation of training (almost individualization), increase the volume of work performed in classes by 1.5 - 2 times, improve knowledge control, rationally organize the educational process, increase the effectiveness of the lesson, to form the skills of a truly research activity, to provide access to various reference systems, electronic libraries, and other information resources.

Conclusion. New information technologies attract students and are one of their main interests. Therefore, the use of information technology in the educational process contributes to the formation of positive motivation. The advantage of using a computer is that it allows you to improve the professional level of teachers. New information technologies introduced in education contribute to its

rise to a qualitatively new level. The presentation helps to illustrate any presentation. Presentation is a new didactic tool for organizing the educational process.

Key words: *Internet, computer, information technology, presentation, method, science, technology, lesson.*

Актуальность. Сегодня одни из направлений модернизации ВУЗ является внедрение компьютерных технологий и мультимедиа. Это позволяет активизировать аналитическую деятельность студентов, раскрыть творческие возможности студентов, стимулировать развивать психические процессы, мышление, восприятие, память учащихся.

Цель исследования. Выявить эффективность использования информационно - коммуникативные технологии на занятиях английского языка и их влияние на повышение познавательной активности студентов.

Материал и методы исследования. В материалах использовано мультимедийный учебник Бухаркина, изучение иностранных языков с помощью компьютера: в вопросах и ответах Карамышева Т.В., Компьютерное обучение Протасеня Е.П., Штеменко Ю.С., и материалы о использование компьютерных программ на занятиях английского языка Сидоренко А.Ф., также использовано электронные учебники и пособия, демонстрируемые с помощью компьютера и мультимедийного проектора, электронные энциклопедии и справочники, тренажеры и программы тестирования, образовательные ресурсы интернета на занятиях английского языка.

Результаты исследования и их обсуждение. Прорыв в области информационно - коммуникативные технологий, происходящий в настоящее время, заставляет пересматривать вопросы организации информационного обеспечения познавательной деятельности. Классификация средств информационно - коммуникативных технологий позволяет рассмотреть возможности использования информационных технологий в образовательной деятельности: для поиска литературы, в Internet с применением браузеров типа Internet Explorer, Mozilla Firefox и др., различных поисковых систем (Yandex.ru , Rambler.ru, Mail.ru, Google.ru,

Yahoo.com и т.д.) и работы с ней (реферирование, конспектирование, аннотирование, цитирование и т.д.); для работы с текстами, используя пакет основных прикладных программ Microsoft Office: Microsoft Word позволяет создавать и редактировать тексты с графическим оформлением; Microsoft Power Point позволяет создавать слайды-презентации для более красочной демонстрации материала; Microsoft Excel выполнять вычисления, анализировать и визуализировать данные и работать со списками в таблицах и на веб-страницах; Microsoft Office Publisher позволяет создавать и изменять буклеты, брошюры и т.д. для автоматического перевода текстов с помощью программ-переводчиков (PROMTXT) и электронных словарей (AbbyLingvo7.0); для хранения и накопления информации (CD-, DVD-диски, Flash-диски); для общения (Internet, электронная почта, ICQ, Skype, MailAgenti т.д.); для обработки и воспроизведения графики и звука (проигрыватели Microsoft Media Player, Win Amp, Win DVD, z player, программы для просмотра изображений ACDSee, PhotoShop, CorelDraw, программы для создания схем, чертежей и графиков Visio) и др.

Появление новой информации, рекламы, применение компьютерных технологий на телевидение, распространение игровых приставок, электронных игрушек и компьютеров оказывают огромное влияние на воспитание ребенка и на его восприятие окружающего мира. Поэтому необходимо научить каждого ребенка за небольшой промежуток времени осваивать, преобразовывать и использовать в практической деятельности большой поток информации. Очень важно организовать процесс обучения так, чтобы ребенок активно, с интересом и увлечением работал на занятиях, видел свои результаты и мог их оценить.

Помочь преподавателю в решении этой непростой задачи может сочетание тради-

ционных методов обучения и современных информационных технологий, в том числе и компьютерных. Использование компьютера позволяет сделать процесс обучения мобильным, дифференцированным и индивидуальным.

Использование новых информационных технологий в преподавание является одним из важнейших аспектов совершенствования и оптимизации учебного процесса, обогащения арсенала методических средств и приемов, позволяющих разнообразить формы работы и сделать занятия интересным и запоминающимся для учащихся.

В современной науке существует много различных подходов к определению термина «информационно-коммуникационные технологии». Согласно словарю Педагогического обихода (под ред. д.п.н. Л.М. Лузиной), информационно-коммуникационные технологии – это совокупность средств и методов преобразования информационных данных для получения информации нового качества (информационного продукта) [17].

В современных источниках информационно - коммуникационные технологии представляют собой широкий спектр цифровых технологий, применяемых для создания, передачи и распространения информации и оказания услуг (компьютерное оборудование, программное обеспечение, телефонные линии, сотовая связь, электронная почта, сотовые и спутниковые технологии, сети беспроводной и кабельной связи, мультимедийные средства, а также Интернет) [8].

Современная образовательная парадигма, строящаяся на компьютерных средствах обучения, берет за основу не передачу студентам готовых знаний, умений и навыков, а привитие обучающимся умений самообразования. При этом работа учащихся на занятиях носит характер общения с преподавателем, опосредованного с помощью интерактивных компьютерных программ и аудиовизуальных средств.

Ученые считают, что любой метод обучения обогащается за счет интеграции в него информационных технологий. Но если в процессе обучения информатике средства

информационно - коммуникативные технологий выступают и как объект изучения и как средство обучения, то в процессе преподавания гуманитарных дисциплин они являются только средством обучения.

При традиционных методах ведения занятия главным носителем информации для обучающихся выступает преподаватель, он требует от обучающегося концентрации внимания, сосредоточенности, напряжения памяти. Не каждый студент способен работать в таком режиме. Психологические особенности характера, тип восприятия ребенка становятся причиной не успешности. При этом современные требования к уровню образованности не позволяют снизить объем информации, необходимой студенту для усвоения темы занятия.

Однако при организации занятия с использованием компьютерных программ, информация предоставляется обучающимся красочно оформленной, с использованием эффектов анимации, в виде текста, диаграммы, графика, рисунка. Все это, по мнению современных дидактов, позволяет более наглядно и доступно, чем в устной форме, объяснить учебный материал. Очень важно и то, что на таких занятиях студент может работать в индивидуальном режиме, продвигаясь в постижении нового материала в своем темпе, возвращаясь к непонятному, если это требуется, или забегать вперед.

Компьютер лоялен к разнообразию учебных ответов: он не сопровождает работу учащихся хвалебными или порицательными комментариями, что развивает их самостоятельность и создает благоприятную социально-психологическую атмосферу на занятие, придавая им уверенность в себе, это является немаловажным фактором для развития их индивидуальности.

Таким образом, говоря о преимуществах работы обучающихся с компьютером, следует назвать его бесспорные достоинства:

- общекультурное развитие обучающихся;
- совершенствование навыков владения компьютером;
- совершенствование языкового уровня;

создание благоприятного психологического климата;

повышение мотивации учащихся и их интереса к предмету;

самоутверждение учащихся;

возможность реализации индивидуализации обучения;

реализация принципа обратной связи;

большие возможности наглядного представления материала;

исключение времени для написания материала на доске;

экономия расходования материалов преподавателей;

совершенствование процесса проверки работ учащихся;

повышение авторитета преподавателя;

сочетание контроля и самоконтроля; объективная и своевременная оценка действий учащихся;

активизация навыков самостоятельной работы.

Использование современных педагогических технологий позволяет перейти:

от обучения как функции запоминания к обучению как процессу умственного развития;

от статической модели знаний к динамической системе умственных действий;

от ориентации на усреднённого студента к дифференцированным и индивидуальным программам обучения;

от внешней мотивации обучения к внутренней нравственно волевой регуляции.

Сегодня новые методики с использованием средств информационно - коммуникативных технологий противопоставляются традиционному обучению иностранным языкам. Эта форма организации занятия является наиболее доступной для работы преподавателей и применения ее на занятиях. Использование информационно-коммуникационных технологий на занятиях иностранного языка раскрывает огромные возможности компьютера как эффективного средства обучения. Компьютерные обучающие программы позволяют тренировать различные виды речевой деятельности и сочетать их в разных комбинациях, осознать языковые явления, способствуют формирова-

нию лингвистических способностей, создают коммуникативные ситуации, автоматизируют языковые и речевые действия, а также обеспечивают реализацию индивидуального подхода и интенсификацию самостоятельной работы студентов.

Использование информационно - коммуникативные технологии и Интернет - ресурсов на занятиях английского языка позволяет нас более полно реализовать целый комплекс методических, дидактических, педагогических и психологических принципов. Применение компьютерных образовательных программ на занятиях английского языка повышает эффективность решения коммуникативных задач, развивает разные виды речевой деятельности учащихся, формирует устойчивую мотивацию иноязычной деятельности учащихся на занятиях. Сочетание информационных технологий с методом проекта позволяет студентам практически применять свои знания, умения и навыки, потому и является одной из форм организации исследовательской и познавательной деятельности, при которой успешно реализуется кооперативная коллективная деятельность, позволяющая повысить мотивацию изучения иностранного языка.

Применение информационно - коммуникативные технологий и Интернет-ресурсов на занятиях английского языка даёт возможность достичь стабильных положительных результатов и позволяет нас вести преподавание в разноуровневых курсах с углубленным изучением английского языка – и достигать хорошего результата.

На наш взгляд, использование информационно - коммуникативные технологии и Интернет-ресурсов на занятиях английского языка актуально на сегодняшний день, т.к. преподаватель должен быть интересным для своих студентов, идти в ногу со временем, повышать свое педагогическое мастерство и уровень интеллекта.

Информационно-коммуникативные технологии способствуют усилению учебной мотивации изучения ИЯ и совершенствованию знаний учащихся. Информационно - коммуникативные технологии направлены на со-

вершенствование форм и методов процесса обучения. Современный период развития общества характеризует процесс информатизации. Одним из основных направлений процесса информатизации образования является внедрение средств новых информационных технологий в систему образования. В связи с развитием процесса информатизации образования изменяется объем и содержание учебного материала. В настоящее время значительные преобразования в области образования затронули и обучение иностранному языку в ВУЗах. В частности стали внедряться новые информационные технологии, такие использование Интернет-ресурсов, обучающих компьютерных программ в учебный процесс. Мы живем в век информационной, компьютерной революции, которая началась в середине 80-х годов и до сих пор продолжают наращивать темпы. Компьютеры стремительно вошли в нашу жизнь и в процесс обучения английскому языку. Компьютер в учебном процессе является средством обучения детей, усиливающим и расширяющим возможности их обучающей деятельности. Компьютеры существенно расширяют возможности преподавателей по индивидуализации обучения и активизации познавательной деятельности учащихся в обучении английскому языку, позволяют максимально адаптировать процесс обучения к индивидуальным особенностям учащихся.

Сегодня, умение использовать в своей предметной области средства вычислительной техники и телекоммуникаций следует рассматривать как критерий общей грамотности, сопоставимый на сегодняшний день с традиционной трактовкой данного понятия – как уметь читать, писать и считать.

Использование информационно-компьютерных технологий открывает для нас новые возможности в преподавании иностранного языка, т.к. используя информационно - коммуникативные технологий на занятиях английского языка, мы сталкиваемся с новыми формами и методами преподавания, а также ищем новые подходы и стили к процессу обучения.

И так, назовем наиболее часто используемые элементы информационно - коммуникативные технологий в учебном процессе:

- электронные учебники и пособия, демонстрируемые с помощью компьютера и мультимедийного проекта, интерактивной доски;
- электронные энциклопедии и справочники;
- образовательные ресурсы Интернета;
- DVD и CD диски с картинками и иллюстрациями;
- видео и аудиотехника;
- интерактивные конференции и конкурсы;
- материалы для дистанционного обучения;
- научно-исследовательские работы и проекты;
- дистанционное обучение

Изучение английского языка с использованием информационно - коммуникативные технологий дает возможность принимать участие в тестированиях, в викторинах, конкурсах.

Одним из наиболее революционных достижений за последние десятилетия, которое значительно повлияло на образовательный процесс во всем мире, стало создание всемирной компьютерной сети, получившей название Интернет, что буквально означает “международная сеть” (англ. international net). Использование кибернетического пространства (syberspace) в учебных целях является абсолютно новым направлением общей дидактики и частной методики, так как происходящие изменения затрагивают все стороны учебного процесса, начиная от выбора приемов и стиля работы, кончая изменением требований к академическому уровню обучающихся.

На занятиях английского языка с помощью Интернета можно решать целый ряд дидактических задач: формировать навыки и умения чтения, используя материалы глобальной сети; совершенствовать умения письменной речи студентов; пополнять словарный запас учащихся; формировать у студентов устойчивую мотивацию к изучению английского языка, расширять кругозор студентов,

налаживать и поддерживать деловые связи и контакты со своими сверстниками в англоязычных странах, участвовать в чатах, видеоконференциях и т.д.

Как информационная система, Интернет предлагает своим пользователям многообразие информации и ресурсов. Базовый набор услуг может включать в себя:

электронную почту (e-mail);

телеконференции (usenet);

видеоконференции;

возможность публикации собственной информации, создание собственной домашней странички (homepage) и размещение ее на Web-сервере;

доступ к информационным ресурсам:

справочные каталоги (Yahoo!, InfoSeek/ UltraSmart, LookSmart, Galaxy, Yandex, Google);

поисковые системы (Alta Vista, Open Text, WebCrawler);

разговор в сети (Chat).

Эти ресурсы могут быть активно использованы на занятии. Однако нельзя забывать о том, что Интернет - лишь вспомогательное техническое средство обучения, и для достижения оптимальных результатов необходимо грамотно интегрировать его использование в процесс занятия.

Несомненно, Интернет может использоваться в качестве эффективного приложения для развития грамматических, лексических навыков и умений, проверки знаний. Сюда входят всевозможные тренировочные лексические, грамматические, фонетические упражнения, тесты на чтение, грамматику, IQ-тесты и т.д. Преподаватели или сами студенты могут находить такие сайты на WWW.

Большим плюсом использования ресурсов Интернета является развитие межкультурной компетенции, т.е., знакомству с различными культурами, определению путей их взаимодействия и взаимопроникновения друг в друга, формированию культурных универсалий, необходимых для достижения взаимопонимания и плодотворного сотрудничества при непосредственном общении.

Занятие с использованием информационно - коммуникативные технологий – это, на

наш взгляд, является одним из самых важных результатов инновационной работы в ВУЗе. Практически на любом предмете можно применить компьютерные технологии. Важно одно – найти ту грань, которая позволит сделать занятия по-настоящему развивающим и познавательным. Использование информационных технологий позволяет нас осуществить задуманное, сделать занятия современным. Использование компьютерных технологий в процессе обучения влияет на рост профессиональной компетентности преподавателя, это способствует значительному повышению качества образования, что ведёт к решению главной задачи образовательной политики.

Анализируя свой опыт использования информационно - коммуникативные технологий на занятиях, можно с уверенностью сказать, что использование информационно-коммуникативных технологий позволило нам:

обеспечить положительную мотивацию обучения;

проводить занятие на высоком эстетическом и эмоциональном уровне (музыка, анимация);

обеспечить высокую степень дифференциации обучения (почти индивидуализацию);

повысить объем выполняемой на занятии работы в 1,5 – 2 раза;

усовершенствовать контроль знаний;

рационально организовать учебный процесс, повысить эффективность занятия;

формировать навыки подлинно исследовательской деятельности;

обеспечить доступ к различным справочным системам, электронным библиотекам, другим информационным ресурсам.

Что касается результативности, то те студенты, которые систематически работают с компьютерными учебными программами, занимаются проектной деятельностью, повысили свое качество знаний. Учащиеся проявляют устойчивый интерес к изучению английского языка, участвуют в конкурсах и олимпиадах и показывают хорошие результаты.

Принимая во внимание все вышеперечисленное, считаю необходимым использовать электронные ресурсы в своей поурочной дея-

тельности был применён мониторинг с целью выявления эффективности и результативности использования информационно - коммуникативные технологий . он заключался в следующем: была вовлечена 2 группы 1-го курса, где в одном применяла технологии информационно - коммуникативные технологий , а в другом проводила только традиционные занятия. по окончании, было замечено следующее, в том группе, где применялись информационно - коммуникативные технологий успеваемость, темп занятия и мотивация к изучению языка была более высокая, чем в том классе, где проводились занятия без технологий информационно - коммуникативные технологий. Занятия с использованием информационно - коммуникативные технологий дает возможность проводить занятия с разноуровневыми студентами, давать им задания различной степени сложности, предлагать набор заданий и упражнений соответственно их способностям, обеспечивать 100% участия, сохраняя атмосферу доброжелательности, спокойствия.

При правильной организации учебного процесса повышается мотивация самоподготовки учащихся и появляется сознательное отношение к учебе.

Отсутствие интереса к учению у учащихся в большой степени объясняется неумением самостоятельно организовать свою учебную деятельность.

Учащиеся перестают быть пассивными участниками учебного процесса и становятся его активными участниками.

Выводы.

1. Новые информационные технологии привлекают учащихся и являются одним из главных их интересов. Поэтому использование информационных технологий в учебном процессе способствует формированию положительной мотивации.

2. Преимущество использования компьютера заключается в том, что он позволяет повысить профессиональный уровень преподавателей.

3. Новые информационные технологии, внедряемые в образовании, способствуют его подъёму на качественно новый уровень.

4. Презентация помогает проиллюстрировать любое выступление. Презентация- это новое дидактическое средство для организации учебного процесса.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бухаркина М.Ю. Мультимедийный учебник: что это? // ИЯШ - 2001 - №4 - С. 29-33.

2. Карамышева Т.В. Изучение иностранных языков с помощью компьютера: в вопросах и ответах. - СПб, 2000. С. 191.

3. Протасеня Е.П. , Штеменко Ю.С. Компьютерное обучение: за и против. // ИЯШ - 1997. - №3. - С. 10-13.

4. Сидоренко А.Ф. Использование компьютерных программ на занятиях английского языка.// ИЯШ - 2002 - №2 - с. 41-43

5. Ушакова С.В. Компьютер на занятиях английского языка // ИЯШ - 1997. - №5. - С. 40-44.

6. Цветкова Л.А. Использование компьютера при обучении лексике в начальной школе. // ИЯШ - 2002. - №2. - С. 43-47.

7. Полякова Т.Ю «Английский язык для диалога с компьютером» Москва «Высшая вуз» 1997.

8. Селевко Г.К. «Современные образовательные технологии» Москва «Научное образование» 1998.

9. Beaty Ken. Computer-assisted Language Learning. Longman, Pearson Education, 2003.

10. Альбрехт К.Н. Использование информационно - коммуникативные технологий на занятиях английского языка // Электронный научный журнал «Информационно-коммуникационные технологии в педагогическом образовании». – 2010. <http://journal.kuzspa.ru/articles/45/>

11. Беспалько В.П. Образование и обучение с участием компьютеров (педагогика третьего тысячелетия). – М.: Воронеж: Издательство НПО «МОДЭК», 2002.

12. Биболетова М.З. Мультимедийные средства как помощник УМК «Enjoy English» для средней школы // Иностранные языки в школе. – 1999. - №3. – С. 3-4.

13. Бухарина М.Ю. Мультимедийный учебник: что это? // Иностранные языки в школе. – 2001. - №4. – С. 7-8.

14. Вильямс Р. Компьютеры в школе / Пер. с англ., Общ. ред. и вступ. ст. В.В.Рубцова. - М.: Прогресс, 1988.

15. Войтко С.А. Об использовании информационно-коммуникационных технологий на занятиях английского языка // Интернет-журнал Фестиваль педагогических идей «Открытый занятия», 2004-2005 <http://festival.1september.ru/articles/415914/>.

16. Захарова И.Г. Информационные технологии в образовании: [Учеб. пособие для студ. высш. учебн. заведений] – М.: Академия, 2007.

17. Д.П. Тевс, В. Н. Сергеева М. Э. Новые информационные технологии в обучении английскому языку // Педагог. - 2005. - №2. - с .162-166.

LITERATURES

1. Bukharkina M.Yu. Multimedia tutorial: what is it? // IYASH - 2001 - No. 4 - S. 29-33

2. Karamysheva T.V. Learning foreign languages using a computer: in questions and answers. - St. Petersburg, 2000. S. 191.

3. Protasenya E.P. , Shtemenko Yu.S. Computer training: pros and cons. // IYASH - 1997. - No. 3. - S. 10-13.

4. Sidorenko A.F. The use of computer programs in English lessons. // IYaSh - 2002 - No. 2 - p. 41-43

5. Ushakova S.V. Computer in English lessons // IYaSh - 1997. - No. 5. - S. 40-44.

6. Tsvetkova L.A. Using a computer in teaching vocabulary in elementary school. // IYASH - 2002. - No. 2. - S. 43-47.

7. Polyakova T.Yu. «English for dialogue with a computer» Moscow «Higher School» 1997.

8. Selevko G.K. «Modern educational technologies» Moscow «Scientific education» 1998.

9. Beaty Ken. Computer-assisted language learning. Longman, Pearson Education, 2003.

10. Albrecht K.N. The use of ICT in English lessons // Electronic scientific journal “Information and Communication Technologies in

Pedagogical Education”. – 2010. <http://journal.kuzspa.ru/articles/45/>

11. Bepalko V.P. Education and learning with the participation of computers (pedagogy of the third millennium). - М.: Voronezh: Publishing house NPO “MODEK”, 2002.

12. Biboletova M.Z. Multimedia tools as an assistant to the teaching materials “Enjoy English” for secondary school // Foreign languages at school. - 1999. - No. 3. - P. 3-4.

13. Bukharina M.Yu. Multimedia tutorial: what is it? // Foreign languages at school. - 2001. - No. 4. - S. 7-8.

14. Williams R. Computers at school / Per. from English, General ed. and intro. Art. V.V. Rubtsov. - М.: Progress, 1988.

15. Voitko S.A. On the use of information and communication technologies in English lessons // Internet magazine Festival of Pedagogical Ideas “Open Lesson”, 2004-2005 <http://festival.1september.ru/articles/415914/>.

16. Zakharova I.G. Information technologies in education: [Textbook. allowance for students. higher educational establishments] - М.: Akadamiya, 2007.

17. D.P. Tevs, V. N. Sergeeva M. E. New information technologies in teaching English // Teacher. - 2005. - No. 2. - pp. 162-166.

ХУЛОСА

Б.Х. Охунов

ИСТИФОДАИ ТЕХНОЛОГИЯХОИ ИТТИЛООТИИ КОММУНИКАТСИОНӢ ВА ИНТЕРНЕТ - ЗАХИРАӢО ДАР ЧАРАӢНИ ДАРСӢОИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Мақсади таҳқиқот. Муайян кардани самаранокии истифодаи технологияҳои иттилоотии коммуникатсионӣ дар дарсҳои забони англисӣ ва таъсири онҳо ба баланд бардоштани маърифати донишҷӯён.

Мавод ва усулҳои таҳқиқот. Дар таҳқиқот маводҳо аз китоби дарсии мультимедиявии Бухаркин, омӯзиши забонҳои хориҷӣ бо истифода аз компютер: дар саволу ҷавоби Карамышева Т.В., Омӯзиши компютерӣ Про-

тасеня Е.П., Штеменко Ю.С. ва маводҳо оид ба истифодаи барномаҳои компютерӣ дар дарсҳои забони англисӣ аз ҷониби Сидоренко А.Ф., инчунин аз китобҳои дарсӣ ва дастурҳои электронӣ, ки бо истифода аз компютер ва проектори мултимедиявӣ намоиш дода шуда, энциклопедияҳои электронӣ ва маълумотномаҳо, симуляторҳо ва барномаҳои тестӣ, захираҳои таълимии Интернет истифода бурда шудааст.

Натиҷаҳои таҳқиқот ва муҳокимаи онҳо. Истифодаи технологияи информатсионӣ имкон дод, ки нақша амалӣ ва дарсҳо замонавӣ шаванд. Истифодаи технологияҳои компютерӣ дар раванди таълим ба болоравии салоҳияти касбии донишҷӯ таъсир расонида, беҳтар шудани сифати таълим мусоидат намуд ва боиси ҳалли вазифаи асосии сиёсати таълим, таъмини ҳавасмандии мусбӣ ба таълим, дар сатҳи баланди эстетика ва эмотсионалӣ гузарондани машғулиятҳо, дараҷаи баланди дифференциатсияи таълимро (қариб фардикунонӣ) таъмин кард ва 1,5-2 баробар зиёд шудани

ҳаҷми корҳои иҷрошаванда дар дарс, такмили назорати дониш, ташкили оқилонаи раванди таълим, баланд бардоштани самаранокии дарс, ташаккул додани малакаҳои фаъолияти воқеии тадқиқотӣ, таъмин намудани дастрасӣ ба системаҳои гуногуни маълумотномаҳо, китобхонаҳои электронӣ ва дигар захираҳои иттилоотӣ мусоидат намуд.

Хулоса. Истифодаи технологияҳои иттилоотӣ дар раванди таълим ба ташаккули ҳавасмандии мусбат мусоидат мекунад. Бартариии истифодаи компютер дар он аст, ки он имкон медиҳад, ки сатҳи касбии омӯзгорон баланд гардад. Технологияҳои нави иттилоотӣ, ки дар соҳаи маориф қорӣ мешаванд, барои баланд шудани сатҳи сифатан нави он мусоидат мекунад. Презентатсия воситаи нави дидактикии ташкили раванди таълим буда, барои тасвир кардани ҳама гуна презентатсияҳо кӯмак мекунад.

Калимаҳои калидӣ: интернет, компютер, технологияи иттилоотӣ, презентатсия, метод, илм, технология, дарс.

ТДУ 378.141

Ш.М. Раҳмонов

РУШДИ ТАҲСИЛОТ ДАР МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ ОЛИИ КАСБӢ

МТҒ “Донишкадаи тиббӣ-иҷтимоии Тоҷикистон”

Раҳмонов Ш.М. - н.и.п., сардори раёсати таълими МТҒ “Донишкадаи тиббӣ-иҷтимоии Тоҷикистон”, Тел: (+992) 000 10 69 94.

Мақсади таҳқиқот. Таҳлили вазъӣ таҳсилот дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ.

Мавод ва усулҳои таҳқиқот. Масъалаи баланд бардоштани сифати таҳсилот дар тамоми ҷаҳон яке аз масъалаҳои асосӣ дар ҷанбаҳои институтсионалӣ ва масъалаҳои иҷтимоию сиёсӣ боқӣ мондааст. Аз ин рӯ, аз усул ва методҳои беҳтар намудани сифати таҳсилот дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбии ҷумҳури истифода намуда, зарурати омӯхтани татқиқотҳои муҳталиф барои муайян кардани ин нишондиҳандаҳо таҳқиқот ба роҳ монда шудааст.

Натиҷаҳои таҳқиқот ва муҳокимаи онҳо. Сифати таҳсилотро ҳамчун ҷавобгӯ ба талаботи стандартҳои муайяни таҳсилот шумурда, тавассути амалигардонии он бояд ҳуҷҷатҳои зарури барои соҳаи таҳсилот таҳия ва амалӣ гардонидани шавад. Барои идоракунии сифати таҳсилот, зарурияти тартиби ҳатмии стандартикунонӣ: иҷозатномадиҳӣ, аттестатсия

ва аккредитатсияи муассисаҳои таълимӣ, натиҷаҳои арзёбии санҷиши сифати таҳсилот, назорати дохилитаълимгоҳиро бо низоми муайян, амалӣ намудан лозим аст.

Таҳқиқотҳои таҷрибаи мавҷудаи ватанӣ ва байналмилалӣ дар рушди таҳсилоти олии касбӣ собит намуд, ки тамоюли афзояндаи масъулияти баланд бардоштани сифати таҳсилот вазифаи асосии муассисаҳои таҳсилоти олии буда, рушди он ба зиммаи ҳуди муассисаи таълимӣ вогузор карда мешавад ва аксар вақт ислоҳоти ягонаи ғайрисистемавӣ, реформаҳои инфиродӣ ва инноватсионии бенизом ба самаранокии системаи таҳсилоти олии таъсири манфӣ расонида, дар ин асос системаи таҳсилот бо низоми муайян рушд карда наметавонад.

Хулоса. Сифати таҳсилот дар рушди он на танҳо соҳаи маориф, балки тамоми соҳаҳои ҷомеа нақши асосӣ дорад. Аз ин рӯ, барои ҳамаи соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ таъмини зиндагии арзандаву босифат, рушди тараққиёти давлат, соҳиб шудани мақоми худ дар ҷомеа ва умуман барои ташаккули ҳамаҷонибаи шахсияти худ ва тафаккури аҳли ҷомеа сатҳи сифати таълимро дар муассисаҳои таҳсилоти олии кишвар балан бардоштан лозим аст.

Калимаҳои калидӣ: усулҳои таҳқиқот, сифати таҳсилот менеҷменти сифати таҳсилот, рушди таҳсилот, баҳодихии маҷмуъи (аттестатсия, аккредитатсия ва иҷозатномадиҳӣ).

Sh.M. Rahmonov

DEVELOPMENT OF EDUCATION IN INSTITUTIONS OF HIGHER PROFESSIONAL EDUCATION

«Medical and Social University of Tajikistan»

Rahmonov Sharif Madinovich - candidate of pedagogical sciences, head of the educational department of the Medical and Social Institute of Tajikistan, Tel: (+992) 000 106994

Purpose of the study. Analysis of the situation of education in institutions of higher professional education.

Materials and research methods. The issue of improving the quality of education throughout the world remains one of the main issues in institutional aspects and social and political issues. Therefore, using the methods and methods of improving the quality of education in the institutions of higher professional education of the republic, the need to study various surveys to determine these indicators has been conducted.

Research results and their review. Considering the quality of education as meeting the requirements of certain standards of education, through its implementation, necessary documents for the field of education should be developed and implemented. In order to manage the quality of education, it is necessary to implement mandatory standardization procedures: licensing, attestation and accreditation of educational institutions, evaluation results of the quality of education test, internal control of educational institutions with a certain system.

Studies of the existing domestic and international experience in the development of higher professional education have proven that the increasing responsibility for improving the quality of education is the main task of higher education institutions, and its development is entrusted to the educational institution itself, and often only non-systemic reforms, individual and innovative reforms disorganized has a negative effect on the efficiency of the higher education system, and on this basis, the education system cannot develop with a certain system.

Conclusion. The quality of education plays a key role in the development of not only the field of education, but also all areas of society. Therefore, it is necessary to raise the quality of education in higher education institutions of the country for all spheres of public life, to ensure a decent and

high-quality life, to develop the state, to gain one's position in the society, and in general, to develop the comprehensiveness of one's personality and the thinking of the people of the society.

Key words: *research methods, quality of education, quality management of education, development of education, comprehensive assessment (attestation, accreditation and licensing).*

Мухимият. Масъалаи баланд бардоштани сифати таҳсилот дар тамоми ҷаҳон яке аз масъалаҳои асосӣ дар ҷанбаҳои институтсионалӣ ва масъалаҳои иҷтимоӣ боқӣ мондааст. Низоми муосир ба идоракунии сифати таҳсилот, зарурияти тартиби ҳатмии стандартикунонӣ: иҷозатномадиҳӣ, аттестатсия ва аккредитатсияи муассисаҳои таълимӣ, натиҷаҳои арзёбии санҷиши сифати таҳсилот, назорати дохилитаълимгоҳӣ, инчунин, кӯшиши ба қайд гирифтани баҳисобгирӣ ва ҷен кардани параметрҳои гуманитарии низоми (равандҳо ва таъсири) таҳсилот вобаста буда, такмил ва омӯзиши барномаҳои таълимӣ ва баланд бардоштани сифати хизматрасонии дар раванди таълими муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ, бо мақсади қонеъ намудани талаботҳои ҷомеа ва ташаккули шахсияти комил, ҳамзамон, барои омода намудани мутахассисоне, ки ба талаботи марҳалаи имрӯзаи рушди ихтимоӣ иқтисодии кишвар ҷавобгӯ вобастагӣ дорад. Аз ин рӯ таҳқиқотҳои таҷрибаи мавҷудаи ватанӣ дар рушди таҳсилоти олии касбӣ, ки тамоюли афзояндаи масъулияти баланд бардоштани сифати таҳсилот дорад, мавриди омӯзиш қарор гирифтааст.

Мақсади таҳқиқот. Аз омӯзиши ҳадафу вазифаҳои ба захираи асосии рушди иҷтимоӣ иқтисодии кишвар ва баланд бардоштани неқӯаҳволии шаҳрвандони он табдил додани низоми маориф, самтҳои асосии зерини Стратегияи миллии рушди таҳсилот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян шуда ба монанди навсозии мазмуни таҳсил; - тағйироти сохтори соҳаи маориф; - таъмини дастрасии таҳсилоти босифат ва ба сатҳи байналмиллалӣ мувофиқ гардонидани сатҳи таҳсилот иборат мебошад.

Натиҷаи таҳқиқот ва муҳокимаи онҳо. Дар даҳсолаи охири асри XX, ҳангоми ташкил ва фаъолияти муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ дар хориҷа, хусусан дар муассисаҳои

таҳсилоти олии Аврупо муаррифии фалсафаи идоракунии умумии сифати таҳсилот (Total Quality Management-TQM- менеҷменти умумии сифати таҳсилот) ва стандартҳои байналмилалӣ сифат, раванди таълимро аз нуқтаи назари TQM (менеҷменти умумии сифати таҳсилот), ҷиҳати такмили ва омӯзиши барномаҳои таълимӣ ва баланд бардоштани сифати хизматрасонии дар раванди таълими муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ, бо мақсади қонеъ намудани талаботҳои ҷомеа ва ташаккули шахсияти комил, ҳамзамон, барои омода намудани мутахассисоне, ки ба талаботи марҳалаи имрӯзаи рушди иҷтимоӣ иқтисодии кишвар ҷавобгӯро тоқазо менамояд, алоқаманд мебошад.

Дар робита ба ин, қайд кардан зарур аст, ки аз нуқтаи назари назарияи иқтисодӣ барои беҳтар намудани сифати таҳсилот равандҳои концептуалии зерин таҳия шудаанд: анъанавӣ ва муосир.

Усули анъанавӣ сифати таҳсилотро ҳамчун ҷавобгӯ ба талаботи стандартҳои муайяни таҳсилот шумурда, тавассути амалигардонии он, бояд ҳуччатҳои зерин таҳия ва ё аз нав такмил дода шаванд:

а) санадҳои меъёрии ҳукукии танзимкунанда: қонунҳои соҳавӣ, консепсияҳо, стратегияҳо, барномаҳои давлатӣ ва дигар санадҳои меъёрии ҳукукии ба танзимдароварандаи соҳаи маориф (Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон ва раёсат ва шӯъбаҳои маорифи шаҳру ноҳияҳо) барои зинаи поёнии идоракунии система;

б) системаи стандартҳои давлатии зинаҳои таҳсилот;

в) тартиби иҷозатномадиҳӣ, аттестатсия ва аккредитатсияи муассисаҳои таълимӣ ва ё баҳодиҳии маҷмуии муассисаҳои таълимӣ;

г) ҳуччатҳои меъёрии ҳукукии ба танзимдарорӣ, ки ҷавобгӯ ба талаботи бозори меҳнат бошад, бояд ин талабот ба намудҳои

алоҳидаи таҳсилот, ки талаботи стандарти давлатиро оид ба тайёр намудани мутахассисони зинаҳои гунгуни таҳсилот рушд медиҳанд, талаб менамояд;

д) низоми нави технологияи назорати дохилитаълимгоҳӣ (дар сатҳи муассисаи таълимӣ) оид ба низоми идоракунии фаъолияти таълимӣ ва муносибатҳои субектҳои раванди таҳсилот.

Низоми муосир барои идоракунии сифати таҳсилот, зарурияти тартиби ҳатмии стандартикунонӣ (иҷозатномадиҳӣ, аттестатсия, аккредитатсияи муассисаҳои таълимӣ, натиҷаҳои арзёбии санҷиши сифати таҳсилот, назорати дохилитаълимгоҳӣ ва ғайра), инчунин, кӯшиши ба қайд гирифтани баҳисобгирӣ ва чен кардани параметрҳои гуманитарии низоми (равандҳо ва таъсир) таҳсилотро низ дарбар мегирад [6].

Аз ин ҷиҳат, сифати таҳсилот бояд аз рӯи хусусиятҳои зерин муайян карда шавад:

– дараҷаи мувофиқати мақсад ва натиҷаи таҳсилот дар сатҳи системаи мушаххаси таҳсилот (дар сатҳи муассисаи таълимӣ);

– мувофиқат байни параметрҳои гуногун дар арзёбии натиҷаи таҳсили донишҷӯён сатҳ ва сифати дараҷаи донишандӯзии дониш, дараҷаи ташаккули малака, маҳорат, солоҳиятнокии онҳо;

– дараҷаи мувофиқати стаҳи дониш, малакаю маҳорат ва солоҳиятҳои назариявӣ ва татбиқи истифодаи амалии онҳо дар раванди истеҳсолоти кишвар, инчунин рушди иқтисодиёт ва фаъолияти касбӣ мутахассисони омодагардида.

Бо дарназардошти ҳадафу вазифаҳои ба захираи асосии рушди иҷтимоию иқтисодии кишвар ва баланд бардоштани некӯаҳволии шаҳрвандон, табдил додани низоми маориф, бояд самтҳои асосии зерини Стратегияи миллӣ таҳсилот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян шудаанд, ки онҳор ҳарчӣ зудтар амалӣ бояд намуд: - навсозии мазмуни таҳсил; - тағйироти сохтори соҳаи маориф; - таъмини дастрасии таҳсилоти босифат ба сатҳи байналмиллалӣ мувофиқ гардонидани сатҳи таҳсилот ва дар ин асос, барои ба сатҳи байналмиллалӣ таҳсилот мувофиқ намудани низоми таҳсилоти

муассисаҳои таҳсилоти олии кишвар замина гузошта мешавад [4].

Ин суҳанҳо бори дигар аз ҷониби Асосгузори Сулҳу Ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паём ба Маҷлиси Олӣ “Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ” рӯзи 21 декабри соли 2021 низ таъкид карда шуданд.

Дар охири солҳои 90-уми асри гузашта олимони дар тадқиқотҳои илмӣ қайд карда буданд, ки беҳтар кардани сифати таҳсилоти олии касбӣ дар асри XXI нақши бузург хоҳад дошт, зеро ин давра воридоти технологияи наву замонавиро дар системаи маориф ба миён меорад [5].

Ин нуқта назар низ дар ҳисоботи Созмони ҳамкории иқтисодӣ ва рушд дар самти маориф дар соли 2010 низ қайд карда шудааст: Технологияи информатсионӣ ва Интернет қувваи асосиест, барои таҳқиқотҳои илмӣ, навгониҳо, рушди иқтисодиёт ва навгониҳои иҷтимоӣ. Таҳлили бӯҳрони иқтисодӣ ва роҳҳои пешгирӣ ва баромадан аз он таъкид карда шудааст, ки технологияҳои иттилоотӣ ва Интернет омилҳои асосии таҳқиқот, навоарӣ, рушди иқтисодӣ ва тағироти иҷтимоӣ мебошанд.

Инчунин, дар «Нишондиҳандаҳои Созмони ҳамкории иқтисодӣ ва рушд дар самти маориф «Нигоҳе ба таҳсилот» (дар соли 2010) оид ба таъмини сифати таҳсилот таъкид карда шудааст, ки вазъи системаҳои таҳсилоти миллӣ бо системаҳои дигар кишварҳо бадастомада бояд муқоиса карда шавад [7].

Ин равиш, як қатор нишондиҳандаҳои муқоисашаванда ва дахлдори актуалии таҳсилотро дар бар мегирад ва мувофиқ бо талаботи касбиро оид ба муқоиса кардани вазъи кунунии таҳсилот дар сатҳи байналмилалӣ инъикос менамояд.

Барои оқибатҳои эҳтимолии беҳтар кардани сифати таҳсилоти олии касбӣ чунин пешниҳод менамоем:

– сафарбаркунии ҳайати профессоро-ну омӯзгорон ва донишҷӯён барои табо-дули дараҷаи касбӣ ва баланд бардоштани маҳорату малакаи донишазхудкунӣ ба дигар муассисаҳои таҳсилоти олии хориҷи кишвар;

–хусусияти формалии шакл сохт, рушти таҳсилот, рушд ва таъсиси намудҳои нави муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ (давлатӣ ва ғайридавлатӣ);

–ташкил ва рушди таҳсилоти фосилавии раванди таълим, мувофиқ намудани барномаҳои таълимии фосилавӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ тибқи талаботи стандарти ягонаи таҳсилоти байналмилалӣ.

Умуман, сифат як ҷузъи таркибии сатҳи таҳсилот ва ҷузъи ҷудонашавандаи таҳқиқоти олимони соҳавӣ ба ҳисоб меравад. Решаҳои таърихии ташаккули моделҳои арзёбии баҳодихии сифати барномаҳои таълимӣ дар асри XVII пайдо шудаанд. Дар ин давра чун қоида, ду модели баҳодихии сифатии он муайян карда шудааст, ки аз якдигар тафовут доранд:

Концепсияи нав асосан дар кишварҳои Аврупо татбиқ карда шуд ва дар силсилаи муносибатҳои «давлат ба муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ» аз модели анъанавии идоракунии мутамаркази давлатӣ ба модели муносибати иқтисоди бозорӣ тағйир ёфт. Чунин тағиротҳо дар системаи маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон асосан баъд аз солҳои 1996 оғоз ёфт, ки ба муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ мустақилияти худидоракунии дода шуда, муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ донишҷӯёнро ба тариқи шартномавӣ қабул намуда, соҳибкасб менамуданд. Инчунин филиалҳои муассисаҳои таҳсилоти олии касбии хориҷи кишвар дар ҷумҳурӣ ва муассисаҳои ғайридавлатӣ таъсис дода шуда, ба тариқи шартномавии таҳсил мутахассисонро омода менамуданд.

Ҳамин тавр, системаи мутамаркази ташкили раванди таълим дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ бо системаи хусусии идоракунии он аз рӯи талабот ва хусусиятҳои зерин иваз карда шуданд:

– иштироки таҳлилгарони берун дар сатҳи марказии қабули қарорҳои институтсионалӣ;

– диққати бештар додан, барои амалигардонӣ ва татбиқи стратегияҳои институтсионалӣ;

– таваҷҷӯҳи бештар ба усулҳои нави идоракунии сифати таҳсилот. дар ҷаҳони муосир (корпоративӣ) таҳия карда шудаанд [4].

Имрӯз масъалаи баланд бардоштани сифати таҳсилот дар тамоми ҷаҳон яке аз масъалаҳои асосӣ дар ҷанбаҳои институтсионалӣ ва масъалаҳои иҷтимоию сиёсӣ боқӣ мондааст. Аз ин рӯ, зарурати омӯхтани таҳқиқотҳои мухталиф барои муайян кардани ин нишондиҳандаҳо бояд ба роҳ монда шавад.

Таҷрибаи чандсолаи собит намуд, ки, таъмин тартиб ва муайян намудани сифати таҳсилот дар шакли ташҳиси аккредитатсионӣ аз рӯйи шаклҳои асосии системаи таъмини сифат дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ дар шакли зерин амалӣ гардонидани мешавад:

Омӯзиши таҷрибаи байналмилалӣ барои рушди муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ, дар баланд бардоштани сифати таҳсилоти олии касбӣ, тайёр намудани мутахассисони дорои маҳорат, малака ва дорои салоҳиятҳои касбӣ ва гузаронидани аккредитатсияи давлатӣ ва гузаштан аз аккредитатсияи байналмилалӣ дар ҷумҳурӣ аҳамияти бузург дорад [2].

Дар ҳамин самт, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон вазифаи баланд бардоштани сифати таълим ва тайёр кардани кадрҳои дорои сатҳи баланди касбиро яке аз вазифаҳои аввалиндараҷаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дониста, чунин таъкид менамояд: ”Ҷустуҷӯ ва дарёфти роҳу усулҳои пешқадаму муосири таълим, мустақкам намудан ва ба меъёрҳои байналмилалӣ ҷавобгӯ гардонидани пояҳои моддиву техникаи муассисаҳои таълимиву илмӣ, васеъ қорӣ кардани технологияҳои иттилоотиву коммуникатсионӣ, ба роҳ мондани ихтисосҳои нави ба талаботи иқтисоди миллӣ ҷавобгӯ ва воридшавӣ ба фазои ягонаи таҳсилот дар маркази таваҷҷӯҳи таҳсилоти олии касбии кишварамон бояд қарор дошта бошад” [5].

Таҳқиқотҳои таҷрибаи байналмилалӣ дар рушди таҳсилоти олии касбӣ собит менамояд, ки тамоюли афзоюндаи масъулияти баланд бардоштани сифати таҳсилот вазифаи асосии муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ буда, рушди он

ба зиммаи ҳуди муассисаи таълимӣ вогузор карда мешавад.

Хусусияти мусбати ин раванд аз он иборат аст, ки масъулияти муассисаҳои таҳсилоти олии чиҳати худбаҳодиҳӣ барои баланд бардоштани сифати таҳсилот ва ташкили раванди таълим баланд арзёбӣ карда шавад.

Бояд қайд кард, ки ҷанбаи фаъолияти муҳими худбаҳодиҳии муассисаи таълимӣ иборат аст, аз:

1) ҳаҷми максималии азхудкунии барномаи таҳсилоти олии, шафофияти тақсимои маблағгузорию сектори хусусӣ ва давлатӣ;

2) донишҷӯён ба барномаҳои баландсифати таълимӣ ниёз доштан;

3) чиҳати сари вақт додани маълумот ба ҷомеаи шаҳрвандӣ ва корфармоён, аз амалигардонии сифати баланди барномаҳои таълимӣ дар муассисаҳои таълимӣ [1].

Сифати таҳсилот аз ҷониби М.Субетто ба маънои васеъ ва маҳдуд шарҳ дода шудааст. Сифати таҳсилот ба маънои васеъаш ин: «Мувофиқати мутавазуни таҳсилот, натиҷа раванд ва низом» ба талаботҳои гуногун, ҳадафҳо, табабот меъёрҳо стандартҳо буда, маҷмуи системавии хусусиятҳои муҳиму муташаккилонаи дорои аҳамияти иҷтимоӣ доштаи таҳсилот (ҳамчун натиҷа раванд ва низом) мебошад. Ба маънои маҳдуд бошад «сифати таҳсилот» ин маҷмуи дониш ва салоҳиятнокии хатмкунандагон мебошад [8].

Инчунин, сифати таҳсилот ба ақидаи мо, ки дар натиҷаи таҳқиқотҳо маълум карда шуд, ин натиҷаи донишҳои табиӣ, маҷмуи донишҳои таҳсилотӣ (дар муассисаи таҳсилоти азбар карда шуда, назариявӣ ва амалӣ), қобилият, маҳорат ва салоҳиятҳои азбарнамудаи хатмкунандагон барои касби азбарнамуда мебошад.

Яъне бо форуми инъикос намоем:

$$ДТ+МДТ(н, а)+ҚМ+СК=СТ$$

Таълими босифат ва ё сифати хуби таҳсилот рушди ҳамаҷонибаи қобилияти касбии инсонро рушд намуда, барои ташаққули шахсияти комил омили асосӣ маҳсуб меёбад.

Аз нигоҳи профессор Назаров Р. Бошад: Сифати таҳсилот ин маҷмуи хусусиятҳои раванди таҳсилот, муайянкунандаи натиҷа ва

амалан ташаққули фаъоли ҳамаҷонибаи тафакқури мутахассис ба шумор меравад [9].

Панҷ вазифаҳои асосиро пешниҳод менамоем, ки дар назди системаи миллии таъмини сифати таҳсилот меистад, ки онро бояд амалӣ намуд:

1) таҳияи стратегияи таъмини сифат, бо мақсади амалӣ намудан таҳкими ҳадафҳои бо мақсаднок ба тақмил равонашуда;

2) зарурияти ба мувофиқа расидан ва эътимод миёни тарафҳои манфиатдоре, ки ба сифати таҳсилоти олии талабгоранд. (корфармоён);

3) зарурияти баланд бардоштани самаранокии иқтисодии системаи кафолати сифат;

4) зарурияти рафъи оқибатҳои бенизом рушдбандаи кафолати сифат дар сатҳи муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ;

5) ҳадди ақал субектҳои равандҳои таъмини сифат ба низомии таҳсилоти олии таъсир мусбат расонида тавонанд.

Ҳамин тариқ, таҷрибаи мавҷудаи ватанӣ ва байналмилалӣ собит менамояд, ки аксар вақт ислоҳоти ягонаи ғайрисистемавӣ, реформаҳои инфиродӣ ва инноватсионии бенизом ба самаранокии системаи таҳсилоти олии таъсири манфӣ расонида, дар ин асос системаи таҳсилот бо низомии муайян рушд карда наметавонад.

Танҳо хусусияти мураккаб, системанокии ислоҳот, бо дарназардошти таҷрибаи мавҷудаи байналмилалӣ, мувофиқ намудани стандартҳои давлатӣ дар соҳаи маориф ба стандартҳои байналмилалӣ метавонад ба дастовардҳои назаррас дар соҳаи баланд бардоштани сифати таҳсилоти олии Ҷумҳурии Тоҷикистонро ва фазои байналмилалӣ таҳсилоти олии асри XXI оварда расонад.

Хулоса. Сифати таҳсилот дар рушди он, на танҳо соҳаи маориф, балки тамоми соҳаҳои ҷомеа нақши асосӣ дорад. Аз ин рӯ, барои ҳамаи соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ таъмини зиндагии арзандаву босифат, рушди тараққиёти давлат, соҳиб шудани мақоми худ дар ҷомеа ва умуман барои ташаққули ҳамаҷонибаи шахсияти худ ва тафакқури аҳли ҷомеа сатҳи сифати таълимро дар муассисаҳои таҳсилоти олии кишвар баланд бардоштан лозим аст.

АДАБИЁТ

1. Гичиев Н.С., Атаханов Р.А. Опыт американского высшего образования для российских университетов (ВАК ВЕСТНИК Дагестанского государственного технического университета.–Махачкала, ДГТУ, №4. 2012.

2. Научное образование. Педагогические науки (Электронный научный журнал).

3. Суханронии Асосгузори Сулҳу Ваҳдати миллӣ- Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарм Эмомалӣ Раҳмон дар Рӯзи дониш ва дарси сулҳ аз 01.09.2014.

4. Стратегияи рушди соҳаи маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон то 2020, (қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 июни соли 2020, №334).

5. Суханронии Асосгузори Сулҳу Ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарм Эмомалӣ Раҳмон дар Рӯзи дониш ва дарси сулҳ аз 17.08.2020.

6. Дар бораи “Тартиби гузаронидани аттестатсия, аккредитатсия ва иҷозатномадиҳии муассисаҳои таълимии Ҷумҳурии Тоҷикистон” (қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 05.03.2003, №54).

7. Нишондиҳандаҳои Созмони ҳамкории иқтисодӣ ва рушд дар самти маориф «Нигоҳе ба таҳсилот», соли 2010.

8. Новое качество высшего образование в России (труды Исследовательского центра под науч редактора А.Селезневой А.И Суббетто.

9. Назаров Р.Философия качество образования Таджикистана, Душанбе “Дониш”-2011.

REFERENCES

1. Gichiev N.S., Atakhanov R.A. American higher education experiment for Russian universities (VAK VESTNIK Dagestan State Technical University. - Makhachkala, DG TU, No. 4. 2012.

2. Scientific education. Pedagogical Sciences (Electronic Scientific Journal).

3. Speech of the Founder of Peace and National Unity - the leader of the nation, the President of the Republic of Tajikistan, Honorable Emomali Rahman, on the Day of Knowledge and Lessons of Peace on September 1, 2014.

4. Strategy for the development of the education sector of the Republic of Tajikistan until 2020 (Decision of the Government of the Republic of Tajikistan dated June 30, 2020, No. 334).

5. Speech of the Founder of Peace and National Unity - Leader of the Nation, President of the Republic of Tajikistan, Honorable Emomali Rahman, on the Day of Knowledge and Lessons of Peace from 17.08.2020.

6. On the “Procedure of certification, accreditation and licensing of educational institutions of the Republic of Tajikistan” (Decision of the Government of the Republic of Tajikistan dated 05.03.2003, No. 54).

7. Indicators of the Organization for Economic Cooperation and Development in the field of education “Looking at education”, 2010.

8. New quality of higher education in Russia (work of the Research Center under the new editor A. Seleznevoy A. I. Subbetto.

9. Nazarov R. Philosophy of the quality of Tajik education, Dushanbe “Knowledge”-2011.

ВЫВОДЫ

Ш.М. Рахмонов

РАЗВИТИЕ ОБРАЗОВАНИЯ В УЧРЕЖДЕНИЯХ ВЫСШЕГО ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Цель исследования. Анализ ситуации с образованием в учреждениях высшего профессионального образования.

Материалы и методы исследования. Вопрос повышения качества образования во всем мире остается одним из главных в институциональном аспекте и социально-политических вопросах. Поэтому с использованием методов и способов повышения качества образования в учреждениях высшего профессионального образования республики проведено изучение необходимости проведения различных обследований для определения этих показателей.

Результаты исследования и их обсуждение. Рассматривая качество образования как соответствующее требованиям определенных стандартов образования, посредством его реализации должны разрабатываться и внедряться

необходимые документы в сфере образования. Для управления качеством образования необходимо внедрение обязательных процедур стандартизации: лицензирование, аттестация и аккредитация образовательных учреждений, оценка результатов испытаний качества образования, внутренний контроль образовательных учреждений с определенной системой.

Исследования существующего отечественного и зарубежного опыта развития высшего профессионального образования доказали, что возрастающая ответственность за повышение качества образования является основной задачей высших учебных заведений, а ее развитие возлагается на само образовательное учреждение, а зачастую только на него, несистемные реформы, неорганизованность индивидуальных и инновационных реформ отрицательно сказывается на эффективности

системы высшего образования, и на этой основе система образования не может развиваться по определенной системе.

Заключение. Качество образования играет ключевую роль в развитии не только сферы образования, но и всех сфер жизни общества. Поэтому необходимо повышать качество образования в высших учебных заведениях страны для всех сфер общественной жизни, для обеспечения достойной и качественной жизни, для развития государства, завоевания своего положения в обществе, в целом, развивать всесторонность личности и мышления людей общества.

Ключевые слова: методы исследования, качество образования, управление качеством образования, развитие образования, комплексная оценка (аттестация, аккредитация и лицензирование).

ТДУ 84-7

Г.И. Ризоева

МУҚОИСАИ ФЕЪЛҲОИ МОНДА ВА ГУЗАРАНДА ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

МТҒ “Донишкадаи тиббӣ-иҷтимоии Тоҷикистон”

Ризоева Гулнора Икромовна - н.и.ф., омӯзгори кафедраи забонҳои МТҒ “Донишкадаи тиббӣ-иҷтимоии Тоҷикистон”. Тел: (+992) 918 78 64 55

Мақсади таҳқиқот. Мақсади таҳқиқот дар мақолаи мазкур аз баёни умумият ва муҳиммияти феълҳои монда ва гузарандаи забони тоҷикиву англисӣ иборат мебошад.

Мавод ва усулҳои таҳқиқот. Нақши муқоиса дар андӯштани дониш ниҳоят бузург аст ва ҳар қадар объект мураккабтар бошад, ҳамон қадар роли муқоиса чун методи таҳқиқотӣ меафзояд. Ба ҳамин маънӣ, илми наҳв аз мураккабтарин ва пурбаҳстарин баҳши забоншиносӣ дар тамоми забонҳои олам ба шумор меояд, ки аз худ қардани он бидуни муқоиса бисёр мушкил аст. Аз ин рӯ, таҳқиқи феълҳои монда ва гузарандаи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бо роҳи муқоиса аз мақбултарин василаи шинохти ин масъала доништа мешавад. Дар мақолаи мазкур аз методи муқоиса васеъ истифода бурда шудааст. Чунки ҳангоми забонмӯзи мо грамматикаи забони тоҷикиро бо забони англисӣ вақте ки муқоиса менамоем ба шунаванда ё омӯзандагони дилхоҳ забон фаҳмотар мешавад. Ин аст, ки методи муқоисавии омӯштани забонҳо, яке аз методҳои асосии таҳлили илмӣ ба ҳисоб меравад.

Натиҷаи таҳқиқот ва баррасии онҳо. Забон дар байни дигар ҳодисаҳои ҷамъиятӣ мавқеи махсусро ишғол карда, ба гурӯҳи ҳодисаҳои мураккабтарин ва сераспортарини

ҷамъиятӣ дохил мешавад. Шояд бо ҳамин сабаб бошад, ки ҳанӯз дар давраи ташаккули забониносии методи муқоисавии омӯхтани забонҳо чун яке аз методҳои асосҳои таҳлили илмӣ ба вуҷуд омада буд, ташаккул ёфт ва ҳоло ба муваффақиятҳои калони илмӣ ноил гардидааст. Ҳақиқатан ҳам, маҳз методи таҳлили муқоисавии забонҳо имконият медиҳад, ки на танҳо барҷастатарин хусусияти забонҳо, балки хусусиятҳои баъзан назарногири онҳо низ пурратар ва амиқтар муайян гарданд. Ин бошад, ҳам барои омӯхтани забонҳои хориҷӣ ва ҳам барои омӯхтани забонҳои модарӣ аҳаммияти махсусе пайдо мекунад ва ба сикли фанҳои забониносии дохил кардани курси грамматикаҳои муқоисавӣ ва мутаносибии забонҳои гуногун аз тарафи муаллимони факултетҳои филологии мактабҳои олии мо бо хушнудӣ пешвоз гирифта шуд.

Хулоса. Муқоисаи байни феълҳои монда ва гузаранда дар забони англисӣ ва тоҷикӣ нишон медиҳад, ки феълҳои монда дар забони тоҷикӣ бо феълҳои гуногуни ёридиҳанда сохта шуда, феълҳои гузаранда бо пурқунандаи бевосита вобаста мебошад. Дар забони англисӣ бошад, феълҳои монда бо худ пурқунанда нагирифта, дар феълҳои гузаранда пурқунандаи бевосита истифода бурда мешавад.

Ин аст яке аз шохаҳои грамматикӣ феълҳо, ки донистани он дар тарҷума намудани матнҳои китобҳо, инчунин рӯзномаву маҷаллаҳо ба ҳар як шахсе, ки аз забони англисӣ ба тоҷикӣ ва ё баръакс ба тарҷума машғул ҳастанд, мусоидат хоҳад кард.

Калимаҳои калидӣ. феъл, муқоиса, вазифаи феълҳо, тарҷума, амал, забониносии, забонҳои муқоисашаванда, пурқунандаи бевосита, пурқунандаи бавосита, фарқият, забони англисӣ, феълҳои монда, феълҳои гузаранда.

G.I. Rizoeva

COMPARISON OF INTRANSITIVE AND TRANSITIVE VERBS IN TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

NEI “Medical-Social Institute of Tajikistan”

Rizoeva Gulnora Ikromovna - candidate of Philology science. teacher of department of languages of NEI “Medical-Social Institute of Tajikistan”. Тел: (+992) 918 78 64 55

The purpose of the study. The purpose of the research in this article is to explain the generality and importance of the remaining and transitive verbs of the Tajik and English languages.

Importance of the theme. The role of comparison in the acquisition of knowledge is extremely important, and the more complex the object, the greater the role of comparison as a research method. In this sense, linguistics is one of the most complex and controversial branches of linguistics in all the languages of the world, which is extremely difficult to master without comparison. Therefore, the comparative study of verbs in the Tajik and English languages is considered to be the most appropriate means of understanding this issue.

The results of the study and their review. language occupies a special position among other social phenomena and is included in the group of the most complex and mysterious social phenomena. Perhaps it is for this reason that the comparative method of learning languages, as one of the main methods of scientific analysis, was formed during the formation of linguistics, and now it has become a great scientific success. Indeed, the method of comparative analysis of languages makes it possible to determine not only the most prominent features of languages, but also the features that are sometimes overlooked. This is of particular importance both for learning foreign languages and for learning mother tongues, and the addition of a course of comparative and comparative

grammars of different languages to the cycle of linguistics was welcomed by the teachers of the philological faculties of our higher schools.

Conclusion. *A comparison between the transitive and the transitive verbs in English and Tajik shows that the transitive verbs in the Tajik language are formed with different auxiliary verbs, and the transitive verbs are directly related to the filler. In English, passive verbs do not take filler, and transitive verbs use direct filler.*

This is one of the grammatical branches of verbs, the knowledge of which will help in translating texts and books, as well as newspapers and magazines to every person who is engaged in translation from English to Tajik or vice versa.

Key words. *verb, comparison, function of verbs, translation, action, linguistics, comparable languages, direct object, indirect object, difference, English language, intransitive verbs, transitive verbs.*

Муҳиммият. Феъл чунин ҳиссаи мустақили нутқ мебошад, ки амал ва ҳолату вазъиятро ҳамчун амал мефаҳмонад ва дорои категорияҳои хоси худ мебошад. Масалан, чунин феълҳо амал, қору ҳаракатро ифода мекунанд: давидан, омадан, рафтани, хондан, қор қардан, навишта гирифтани ва ба монанди инҳо. Мисол:

Як пирамарди тахминан 80-сола ба гирия занонаи падари Гулнор хандаи тамасхуромезе қарда **гуфт...**[С. Айнӣ, “Дохунда”]. Духтарҳо ўро дида, аз ҷо **бархостанд** [Ҷ.Иқромӣ, “Дувоздаҳ дарвозаи Бухоро”]. Ифодаи **ҳолат:** истодан, ҳобидан, сукут қардан, пилак рафтани ва ғ.

Гулнор ҳам бо диққати тамои **гӯш дод.** [С. Айнӣ, “Дохунда”]. Ман **ташна мондам,** амақҷон, қамтар об ёфта диҳед [Р. Ҷалил, “Шӯроб”].

Феълҳои забони тоҷикӣ аз рӯи муносибати байни феълу мафъул ва муносибати амал ба ду гурӯҳи қалон ҷудо мешаванд, ки ҳар қадом дорои хусусиятҳои грамматикӣ худ мебошад: як гурӯҳ феълҳои монда ва гурӯҳи дигар феълҳои гузаранда ном дорад.

Феълҳои монда, ки ба мафъул (объект) бевосита гузаштани таъсири амалро намефаҳмонанд, феълҳои монда номида мешаванд. Масалан: хестан, нишастан, баромадан, дамидан, давидан, ларзидан, омадан, суҳбат қардан, вохурӣ қардан, ғалаба қардан, раҳсипор қардидан, хомӯш шудан, хиҷолат қашидан ва ба монанди инҳо. Ин гуна феълҳо аз рӯи маънии луғавӣ худ ва ё маъноӣ ҷузъи

номи феълҳои таркибии номи бевосита бо феъл (субъект) алоқаманд буда, пайваста ба ҳамин бо пурқунандаи бевосита ва ҳол муносибат дошта метавонанд. Аз ин ҷиҳат саволҳои пурқунандаи бевосита чи?, қиро?, қиро? бо феълҳои монда қор фармуда намешавад. Масалан, дар ҷумлаи «Салим аз қояш озод хест» муносибати амал бо аъзоҳои дигари ҷумла ба тарзи зер воқеъ мешавад: хест – қи? – Салим (мубтадо), аз қучо?- аз қояш (ҳоли мақон), қи тавр? – озод (ҳоли тарзи амал). Муносибати ҳамаи феълҳои монда бо аъзоҳои синтаксисӣ низ ҳамин тавр мебошад: Қирӯза ба ҳуҷраи таи айвони дарвозахона даромад, Қирақ ба рӯи сӯфаи таги айвон нишаст. [Ҷ. Иқромӣ, “Дувоздаҳ дарвозаи Бухоро”]. Қишу мӯйлабаш ларзиданд. [Р. Ҷалил, “Шӯроб”]. Қайдар, дар Бухоро Ҳуқумати Советӣ ғалаба қард, амир қурехт. [Ҷ. Иқромӣ, “Дувоздаҳ дарвозаи Бухоро”].

Феълҳои таркибии номи монда бо феълҳои гуногуни ёридиханда сохта мешаванд, аз ҷумла онҳое, ки бо ёридихандаҳои ҳаммаъноӣ шудан, қардидан ва гаштан сохта шудаанд, феълҳои монда мебошанд: Қамин тавр, се-қор қарс мехонданду қавоб мешуданд [Ҷ. Иқромӣ, “Дувоздаҳ дарвозаи Бухоро”]. Қавлат қайрон мешуд, қи ин қавон қи қадар қурдон аст [Р. Ҷалил, “Шӯроб”]. Қоҳи Қавши бодпо қардид банд. [М. Қаноат, “Достони оташ”].

Феълҳои монда (**Intransitive verbs**) дар забони англисӣ дар худ пурқунанда намегирад. *She sleeps too much - Ў хеле зиёд ҳоб*

мекунад. He *complains* frequently. Вай зуд-зуд *шикоят мекунад*. Дар ин ҷумлаҳо ягон чиз амали феълҳои *sleep* (*хоб кардан*) ва *complain* (*шикоят кардан*)-ро дар худ қабул намекунад.

She sings every day (no object = intransitive)

Ӯ ҳар рӯз суруд мекунад. (набудани пуркунанда ё предмет=монда)

My sister **broke** the window. Хоҳарам тирезаро **шикаст**. My father **cried**. Падарам **дод зад**. Дар ин ҷумла мо мебинем, ки баъд аз феъл ягон калима мавҷуд нест. Ба таври дигар гӯем, дар он ҷо барои калима ягон пуркунанда нест, ё ин ки ягон исм нест, ки амали калимаро дар худ қабул намояд. Ягон фикр бояд кард - мо чӣ метавонем гуфт? *My father cried something*. Оё ягон исме вучуд дорад, ки мо баъд аз феъли **cried-дод зад** истифода намоем? Шояд мо метавонистем дар бораи як ё ду исм ба монанди *tears* (ашкҳо) ё ҳатто *goodbye* (алвидо, хайр) фикр кунем, аммо аслан мо феъли *сгу* (гирия кардан, дод задан)-ро наметавонем бо пуркунанда истифода намоем. Дар ин ҷо мисолҳои бештари феълҳои мондари аз назар мегузаронем:

I **slept**. Ман **хоб кардам**. I **coughed**. Ман **сулфа задам**. The glass **felt**. Шиша **афтод**. My cat **ran**. Гурбаам **давид**. The sun **rose**. Офтоб **баланд шуд**.

Бояд қайд кард, ки дар ҳама маврид, субъект амали феълро иҷро карда истодааст ва ягон чиз амалро қабул намекунад.

T: Do we *сгу*? Оё мо *гирия мекунем*?

Дар ин маврид мо метавонем гӯем, ки *сгу-гирия кардан* феъли монда аст. Мо бояд қайд намоем, ки феъли якум, **broke-шикаст**, баъди худаши боз як калимаи дигар дорад. Вале феъли дуҷум, **cried-дод зад**, баъди худ калима надорад. Агар ба таври умумӣ гирем, мо метавонем гӯем, ки ҳамаи феълҳои забони англисӣ метавонанд ба ду гурӯҳ тақсим карда шаванд: феълҳои, ки бояд баъд аз худ калима(ҳо)-и дигар гиранд ва феълҳои, ки метавонанд баъд аз худашон калима нагиранд.

Феълҳои гузаранда дар забони тоҷикӣ, ки бевосита ба объект гузаштани таъсири амал, яъне ғайр аз муносибати субъект маҳз ба объект нигаронида шудани амалро мефаҳмонанд, феълҳои гузаранда ном доранд.

Чунончӣ: омӯхтан, ғундоштан, поидан, овардан, дидан, доништан, кашидан, коридан; тақрор кардан, пешвоз гирифтани, омода сохтан, муайян намудан ва м. ин.

Дар ҷумлаҳои зерин феълҳо бо аъзоҳои гуногуни ҷумла алоқаманд бошанд ҳам, муносибати мафъулии онҳо мавқеи асосӣ дорад ва он бо пуркунандаи бевосита вобаста мебошад: Ман дар ин ҷо гӯсфанд мечаронам [С. Айнӣ, “Дохунда”]. Ронанда мошинро ба қаторе бароварда нигоҳ дошт [Ф. Муҳаммадиев, “Сози Мунаввар”]. Давлат ӯро шинохт [Р.Ҷалил, “Шӯроб”]. Муносибати мафъулии феълҳои гузаранда аз ин қабил аст: Мечаронам – кӣ? – ман (мубтадо), дар кучо? – дар ин ҷо (ҳоли макон), чӣ? – гӯсфанд (пуркунаидаи бевосита); нигоҳ дошт кӣ? – ронанда (мубтадо), чиро? – мошинро (пуркунандаи бевосита), дар кадом ваъзият? – ба қаноре бароварда (ҳол); шинохт – кӣ? – Давлат (мубтадо), киро? – ӯро (пуркунаидаи бевосита).

Мавод ва усулҳои таҳқиқот. Нақши муқоиса дар андӯштани дониш ниҳоят бузург аст ва ҳар қадар объект мураккабтар бошад, ҳамон қадар роли муқоиса чун методи таҳқиқотӣ меафзояд. Ба ҳамин маънӣ, илми наҳв аз мураккабтарин ва пурбаҳстарин бахши забоншиносӣ дар тамоми забонҳои олам ба шумор меояд, ки аз худ кардани он бидуни муқоиса бисёр мушкил аст. Аз ин рӯ, таҳқиқи феълҳои монда ва гузарандаи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бо роҳи муқоиса аз мақбултарин василаи шинохти ин масъала доништа мешавад. Дар мақолаи мазкур аз методи муқоиса васеъ истифода бурда шудааст. Чунки ҳангоми забонмӯзи мо грамматикаи забони тоҷикиро бо забони англисӣ вақте ки муқоиса менамоем ба шунаванда ё омӯзандагони дилхоҳ забон фаҳмотар мешавад. Ин аст, ки методи муқоисавии омӯхтани забонҳо, яке аз методҳои асосии таҳлили илмӣ ба ҳисоб меравад.

Натиҷаи таҳқиқот ва баррасии онҳо. Аксарияти феълҳои забони тоҷикӣ ба гурӯҳи феълҳои гузаранда дохил мешаванд. Феълҳои гузаранда пуркунандаи бевосита талаб мекунад, ки он бо исм ё ҷонишини ифода меёбад. Пуркунандаи бевосита ба шакли суратнаёфта ва ё бо пасоянди “-ро” сурат ёфта омада, ба

саволҳои чӣ?, чиро?, киро? ҷавоб мешавад ва бо феъли бевосита алоқаманд мегардад.

Пурқунандаи бевоситаи суратнаёфта ода-тан бо феъли гузаранда ҳампахлӯ меояд, аммо пурқунандаи бевоситаи суратёфта гоҳо бо феъл ҳампахлу, баъзан дур аз феъл ифода меёбад: Низомиддин табассуми даври даҳонашро ғундошт [Ҷ. Иқромӣ, “Дувоздаҳ дарвозаи Бухоро”]. Дафъаи дигар ба худи хоҳишмандон ӯро Салим - муаллим кашола карда овард [Ф. Муҳаммадиев, “Сози Мунаввар”]. Кайҳо боз инкилобро мунтазир буд, зеро фаҳмида буд, ки инкилоб тоҷу тахти амир ва хонаи зулму зуровариро хароб мекунад, бинобар он инкилобро хурсандона пешвоз гирифт ва аввалин неъмат инкилобро ба даст овард. [Ҷ. Иқромӣ, “Дувоздаҳ дарвозаи Бухоро”].

Баъзан дар нутқ пурқунандаи бевосита зикр наёфта бошад ҳам, вай дар ягон шакл тасаввур карда мешавад: Мана, дидед-мӣ? [Ҳ. Карим, “Оқшуда”].

Дар назм бо феъли гузаранда ба шакли суратнаёфта омадани пурқунандаи бевоситаи суратёфта бисёр дида мешавад:

Эй дарранда, уқоби бадфарҷом,

Аз чӣ нағзоштӣ тазарв ором? .

[М. Турсунзода, “Аз Ганг то Кремл”].

Иҷозат деҳ, як дам нишинам дар барат,

Сер бинам мавҷҳои дилбарат...

[М. Қаноат, “Мавҷҳои Днепр”].

Баъзе феълҳо вобаста ба маънӣ, мавқеъ ва муносибати бо аъзоҳои ҷумла дошташон гоҳ чун феъли монда, гоҳ чун гузаранда меоянд. Масалан: шикастан, пухтан, рехтан: коса афтоду шикаст (монда) – вай косаро шикаст (гузаранда); гелос пухт, ширбиринҷро Ҳомид пухт, об аз сатил рехт, вай дар зерини ӯ об рехт.

Ҳамчунин баъзе феълҳои таркибии номӣ вобаста ба маъноии луғавии ҷузъи номиашон монда ва ё гузаранда шуда метавонанд. Чунончӣ: **дам гирифтани (монда), пешвоз гирифтани (гузаранда), гулдурӯс задани, чеғ задани, ханда кардани, тоза кардани, кор кардани, такрор кардани ва ғайра. Ҳодисаи хайратангезе рух дод. Даря мехост барои Давлат шуда худро ором, хотирчамъ нишон диҳад [Р. Ҷалил, “Шӯрӯб”]. Пагоҳ суҳбат ме-**

кунем, [Ф. Муҳаммадиев, “Сози Мунаввар”]. Онҳо... аз пеши полизи Саидпахлавон гузашта истода ӯро табрик мекарданд. [Ҷ. Иқромӣ, “Дувоздаҳ дарвозаи Бухоро”].

Аксарияти феълҳои таркибии номии гузаранда бо феъли ёридиҳандаи **кардан** ва ҳаммаъноии он **намудан** сохта мешавад: **ичро кардан (намудан), хурсанд кардан (намудан), даъват кардан (намудан), тайёр кардан (намудан)** ва м. ин.

Феълҳои гузаранда (Transitive Verbs) дар забони англисӣ бо пурқунандаи бевосита истифода мешавад, амалро ба пурқунанда равона месозад ва инчунин метавонад дар худ пурқунандаи бавоситаро, ки барои кӣ иҷро шудани амалро мефаҳмонад, гирад. Дар зиддияти ин, феъли монда ҳеҷ гоҳ ба худ пурқунанда намегирад.

He sent the letter. (Letter = direct object of sent)

Вай мактубро *фиристод*. (мактуб=пурқунандаи бевоситаи *фиристод*).

She gave the lecture. (Lecture = direct object of gave)

Ӯ *лексияро хонд*. (лексия=пурқунандаи бевоситаи *хонд*)

Дар ин ҷумлаҳо, чизе барои пурқунанда анҷом дода мешавад.

Феъли гузаранда инчунин метавонад **пурқунандаи бавосита** дошта бошад, ки пеш аз пурқунандаи бевосита ба вуқӯъ ояд. Пурқунандаи бавосита мефаҳмонад, ки амал ба кӣ ё барои кӣ иҷро шудааст, гарчанде ки калимаҳои *ба (to)* ва *барои (for)* истифода ҳам нашаванд. Дар мисолҳои зерин, фарқияти байни пурқунандаи бевосита ва пурқунандаи бавосита нишон дода шудааст:

He sent Robert the letter. Вай мактубро ба Роберт *фиристод*.

Пурқунандаи бевосита (*letter-мактуб*) амалро (*sent-фиристод*) ба худ қабул мекунад. Пурқунандаи бавосита (Robert-Роберт) нафар ё шахсе аст, ки мактуб ба вай *фиристода* шуд.

She gave her class the lecture. Ӯ *лексияро* ба синфаш *хонд*.

Пурқунандаи бевосита (*lecture-лексия*) амалро (*gave-хонд*) ба худ қабул мекунад.

Пуркунандаи бавосита (*class-сиф*) ин гурӯҳе мебошад, ки лексия ба онҳо дода шудааст.

Шинохтани калимаҳое, ки пуркунандаи бевосита ё бавоситаи феълҳо ҳастанд, биомӯзед. Вақте ки ин калимаҳо ҷонишин бошанд, онҳо бояд дар падежи объективӣ бошанд.

My sister **broke** the window - Хоҳарам тирезаро **шикаст**.

Дар ҷумлаи якум, калимае, ки баъди феъл омадааст (*window-тиреза*), пуркунандаи феъл хисоб меёбад. Мо барои он тирезаро метавонем пуркунанда гӯем, ки он амали феълро **қабул мекунад**. Ҳамаи пуркунандаҳои феъл амали феълро дар худ **қабул мекунад**. Биёед мисолҳои дигари феълҳои гузарандаро бо пуркунандаҳои он дида мебароем:

I **sold** some books. Ман якчанд китобҳоро фурӯхтам.

I **took** the bus. Ман автобусро гирифтам.

I **bought** a radio. Ман радио харидам.

I **understood** her question. Ман саволи ӯро фаҳмидам.

I **wrote** a letter. Ман мактуб навиستم.

She sings rock'n' roll tunes. (*rock'n' roll tunes receives the action of sings=transitive*)

Ў мусиқиҳои рокенроллро месарояд. (*мусиқиҳои рокенролл амали месарояд-ро қабул мекунад=гузаранда*)

Вақте, ки феъл дорои пуркунандае бошад, ки амали феълро дар худ қабул кунад, мо метавонем гӯем, ки феъл гузаранда аст. Феълҳои гузаранда назар ба феълҳои монда дар TOEFL бисёртар дида мешавад, аммо бисёри донишҷӯён дар бораи феълҳои монда мушкилӣ мекашанд.

Ҳар як забоне, ки мо меомӯзем ба худ оилаҳои гуногун доранд. Гарчанде бисёре аз забонҳо ба як оила дохил мешаванд, аммо онҳо аз ҷиҳати грамматикӣ аз ҳамдигар фарқ мекунад.

Грамматикаи забони тоҷикӣ низ аз забони англисӣ фарқиятҳои зиёд дорад ва аз бисёр ҷиҳатҳо низ бо ҳамдигар алоқаманд ҳастанд. Яке аз фарқиятҳои асосии забони тоҷикӣ аз дигар забонҳо дар он аст, ки дар забони тоҷикӣ падеж вучуд надорад.

Умумияти феълҳои монда ва гузарандаи забони тоҷикиву англисӣ дар он аст, ки ҳам дар забони англисӣ ва ҳам дар забони тоҷикӣ феълҳои гузаранда дар худ пуркунандаи бевосита мегиранд. Мисол:

Ҷумлаҳои феъли гузарандаи забони англисӣ: He *sent* the letter - Вай *мактубро фиристод*. (*мактуб=пуркунандаи бевоситаи фиристод*).

She *gave* the lecture- Ӯ *лексиаро дод*. (*лексия=пуркунандаи бевоситаи хонд*)

Ҷумлаҳои феъли гузарандаи забони тоҷикӣ: Ман дар ин ҷо гӯсфанд мечаронам- Мечаронам – кӣ? – ман (мубтадо), дар кучо? – дар ин ҷо (ҳоли макон), чӣ? – гӯсфанд (пуркунандаи бевосита). Ронанда мошинро ба қаторе бароварда, нигоҳ дошт. нигоҳ дошт кӣ? – ронанда (мубтадо), чиро? – мошинро (пуркунандаи бевосита), дар кадом вазъият? – ба қаноре бароварда (ҳол).

Акнун аз умумият мегузарем ба фарқияти феълҳои монда ва гузарандаи забони тоҷикӣ ва англисӣ. Фарқияти феъли гузарандаи забони англисӣ аз тоҷикӣ дар он аст, ки феъли гузарандаи забони англисӣ инчунин ба худ пуркунандаи бавосита мегиранд. Мисол: Пуркунандаи бевосита (*letter-мактуб*) амалро (*sent-фиристод*) ба худ қабул мекунад. Пуркунандаи бавосита (Robert-Роберт) нафар ё шахсе аст, ки мактуб ба вай фиристода шуд.

He *sent* Robert the letter. Вай *мактубро* ба Роберт *фиристод*

Феъли мондаи забони тоҷикӣ бо пуркунандаи бавосита ва ҳол муносибат дошта метавонанд. Аз ин ҷиҳат саволҳои пуркунандаи бевосита чӣ?, чиро?, киро? бо феълҳои монда қор фармуда намешавад. Масалан, дар ҷумлаи «Салим аз ҷояш озод хест» муносибати амал бо аъзоҳои дигари ҷумла ба тарзи зер воқеъ мешавад: хест – кӣ? – Салим (мубтадо), аз кучо?- аз ҷояш (ҳоли макон), чӣ тавр? – озод (ҳоли тарзи амал.)

Дар забони англисӣ феъли монда дар худ умуман пуркунанда намегирад.

She *sings* every day – Ӯ ҳар рӯз суруд ме-хонад. Дар ин ҷумла пуркунанда ва ё предмет дида намешавад.

Ин фарқиятҳое ҳастанд, ки феълҳои монда ва гузарандаи забони тоҷикӣ ва англисиро аз ҳамдигар чудо менамояд, вале ба ин фарқиятҳо нигоҳ накарда, забони англисӣ бо забони тоҷикӣ, на танҳо дар соҳаи феъл, балки дар дигар ҷиҳатҳо низ умумияту фарқиятҳои зиёд доранд.

Хулоса: Методи муқоисавии омӯхтани забонҳо, яке аз методҳои асосии таҳлили илмӣ ба ҳисоб меравад. Ҳар як забон дорои қоидаҳои грамматикӣ хоси худ буда, омӯхтани он барои ҳар як забоншинос зарур ва муҳим мебошад. Гарчанде ки шахс метавонад бе омӯхтани қоидаҳои грамматикӣ забон, бо дилхоҳ забон ҳарф бизанад ҳам, вале грамматика ҳангоми китобату иншо ва корҳои илмӣ, хусусан тарҷума ва тафсири намудан бисёр муҳим мебошад. Нақши муқоиса дар андӯхтани дониш ниҳоят бузург аст ва ҳар қадар объект мураккабтар бошад, ҳамон қадар роли муқоиса чун методи тадқиқотӣ меафзояд. Ба ҳамин маънӣ, илми наҳв аз мураккабтарин ва пурбаҳстарин бахши забоншиносӣ дар тамоми забонҳои олам ба шумор меояд, ки аз худ қардани он бидуни муқоиса бисёр мушкил аст. Аз ин рӯ, таҳқиқи феълҳои монда ва гузарандаи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бо роҳи муқоиса аз мақбултарин василаи шинохти ин масъала доништа мешавад.

Муқоисаи байни феълҳои монда ва гузаранда дар забони англисӣ ва тоҷикӣ нишон медиҳад, ки феълҳои монда дар забони тоҷикӣ бо феълҳои гуногуни ёридиханда сохта шуда, феълҳои гузаранда бо пурқунандаи бевосита вобаста мебошад. Дар забони англисӣ бошад, феълҳои монда бо худ пурқунанда нагирифта, дар феълҳои гузаранда пурқунандаи бевосита истифода бурда мешавад.

Ин аст яке аз шоҳаҳои грамматикӣ феълҳо, ки донишмандон дар тарҷума намудани матнҳои китобҳо, инчунин рӯзномаву маҷаллаҳо ба ҳар як шахсе, ки аз забони англисӣ ба тоҷикӣ ва ё баръакс ба тарҷума машғул ҳастанд, мусоидат хоҳад кард.

АДАБИЁТ

1. Арзуманов С. Забони тоҷикӣ. – Душанбе: Маориф, 1988.

2. Беляева М.А. Грамматика английского языка. – М.: «Высшая школа», 1971.

3. Вопросы филологии и методики преподавания иностранных языков. – Душанбе, 1975.

4. Джамshedов П. Сопоставительный анализ английских глагольных форм-разряда. – Душанбе, 1973.

5. Джамshedов П. Таджикско-английские соответствия. – Душанбе, 1974.

6. Каушанская В.Л. A Grammar of the English Language. – Ленинград, 1963.

7. Каушанская В.Л. English Grammar Exercises. – Ленинград: Просвещение, 1973.

8. Набиев Муродалӣ. Маҷмуаи машқҳои оид ба наҳви забони адабии ҳозираи тоҷик. – Кӯлоб, 1992.

9. Саидов Раҳим. Забони адабии тоҷикӣ. Қисми 1. – Душанбе, 2008.

10. Типологияи муқоисавии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ. – Душанбе, 1978.

11. Ученые записки. Том 84. Кафедра английского языка. – Душанбе, 1973.

12. Шаҳобова М.Б. Забони англисӣ (English). – Душанбе: Дониш, 1982.

13. Шаҳобова М.Б. Опыт сопоставительного исследования строя таджикского и английского языков. – Душанбе: 1985.

14. Шубин Э.П. English Grammar. – Москва, 1968.

REFERENCES

1. Arzumanov S. Tajik language. - Dushanbe: Education, 1988.

2. Belyaeva M.A. English grammar. - M. : "Higher School", 1971.

3. Questions of philology and methods of teaching foreign languages.- Dushanbe, 1975.

4. Jamshedov P. Comparative analysis of the English continuous verb forms and Tajik languages - Dushanbe, 1973.

5. Jamshedov P. Tajik-English Correspondences. - Dushanbe, 1974.

6. Kaushanskaya V.L. A Grammar of the English Language. - Leningrad, 1963.

7. Kaushanskaya V.L. English Grammar Exercises. Leningrad: Enlightenment, 1973.

8. Nabiev Muradali. A set of exercises on grammar of the literary language current Tajik. - Kulob, 1992.

9. Saidov Rahim. Tajik literary language. Part 1. - Dushanbe, 2008.

10. Comparative typology English and Tajik languages. Dushanbe, 1978.

11. Scientific notes. Volume 84. Department of English languages. - Dushanbe, 1973.

12. Shahobova M.B. English language. - Dushanbe: Donish, 1982.

13. Shahobova M.B. Experience of a comparative study of the BUILDING of the Tajik and English languages. Dushanbe: Academy of SciencesTajik SSR. 1985.

14. Shubin E.P. English Grammar. Moscow, 1968.

ВЫВОДЫ

Г.И. Ризоева

СРАВНЕНИЕ ПЕРЕХОДНЫХ И НЕ-ПЕРЕХОДНЫХ ГЛАГОЛОВ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Цель исследования: является объяснение общности и важности переходных и непереходных глаголов таджикского и английского языков.

Материалы и методы исследования. Роль сравнения в познании чрезвычайно велика, и чем сложнее объект, тем большую роль играет сравнение как метод исследования. В этом смысле наука о языке является одной из самых сложных и противоречивых ветвей языкознания во всех языках мира, которой без сравнения очень трудно овладеть. Поэтому изучение остальных и переходных глаголов таджикский и английский языки в плане сравнения - лучший способ рассматривания и признания этого вопроса.

Результаты исследования и их обсуждение. Язык занимает особое положение среди других явлений общества и входит в группу самых сложных и загадочных явлений общества. Может быть, именно по этой причине еще в период становления лингвиста сложился и достиг больших научных успехов сравнительный метод изучения языков как научный анализ основных методов. Ведь именно сейчас метод сопоставительного анализа языков позволяет полнее и глубже определить не только наиболее выдающиеся черты языков, но и их иногда упускаемые из виду черты. Это имеет особое значение, как для изучения иностранных языков, так и для изучения родных языков, и включение курса сравнительной грамматики и соотношений разных языков в цикл языкознания приветствовалось преподавателями филологических факультетов нашего высшие школы.

Выводы: Сравнение переходных и непереходных глаголов в английском и таджикском языках показывает, что переходные глаголы в таджикском языке образуются с помощью разных вспомогательных глаголов, а непереходные глаголы находятся в прямой зависимости. В английском языке глаголы не имеют наполнителя, а в переходных глаголах используется прямой наполнитель.

Это одна из грамматических ветвей глаголов, знание которой поможет в переводе текстов и книг, а также газет и журналов каждому человеку, который занимается переводом с английского на таджикский или наоборот.

Ключевые слова: глагол, сравнение, функция глаголов, перевод, действие, языкознание, сравнительные языки, прямое дополнение, косвенный дополнение, различие, английский язык, переходные глаголы, непереходные глаголы.

Научно-практический журнал
Вестник медико-социального института Таджикистана, №3 (4), 2022

ВАЗОРАТИ ТАНДУРУСТӢ ВА ҲИФЗИ ИҶТИМОИИ АҲОЛИИ
ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
МТҒ “ДОНИШКАДАИ ТИББӢ-ИҶТИМОИИ ТОҶИКИСТОН”

МИНИСТЕРСТВО ЗДРАВООХРАНЕНИЯ И СОЦИАЛЬНОЙ ЗАЩИТЫ НАСЕЛЕНИЯ
РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН
НОУ “МЕДИКО-СОЦИАЛЬНЫЙ ИНСТИТУТ ТАДЖИКИСТАНА”

**Маводҳои конференсияи илмӣ-назариявӣи кафедраи
забонҳои МТҒ «Донишкадаи тиббӣ-иҷтимоии
Тоҷикистон» бахшида ба Рӯзи байналмилалии забони
модарӣ – «Забон ҳасти миллат аст»**

**Материалы научно-теоретической конференции
кафедры языков НОУ «Медико-социальный институт
Таджикистана», посвященной Международному дню
родного языка – «Язык – сущность нации»**

**Materials of the scientific-theoretical conference of the
Department of Languages of the NEI «Medical and Social
Institute of Tajikistan» dedicated to the International
Mother Language Day – «Language is the essence
of the nation»**

**Приложение к научно-практическому журналу
“Вестник медико-социального института Таджикистана”,
№3 (4) 2022**

Душанбе - 2022

Ҳайати таҳририя:

Ризоева Г.И. – н.и.ф., ассистенти кафедраи забонҳои МТҒ ДТИТ

Нодиров А.А. – ассистенти кафедраи забонҳои МТҒ ДТИТ

Шаҳобова С.А. – мудири шуъбаи унвонҷӯён, аспирантура, докторантура ва доктори фалсафа (PhD), доктор аз рӯи ихтисоси МТҒ ДТИТ

Ишпулатова Г.С. – ассистенти кафедраи забонҳои МТҒ ДТИТ

Шехов И.Ф. – ассистенти кафедраи забонҳои МТҒ ДТИТ

Эгамова М.М. – ассистенти кафедраи забонҳои МТҒ ДТИТ

Ҳамидова С.К. – ассистенти кафедраи забонҳои МТҒ ДТИТ

Ахмедов А. – раиси кумитаи тадорукот, сармуҳаррир, раиси Комиссияи татбиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» дар МТҒ «Донишқадаи тиббӣ-иҷтимоии Тоҷикистон», муовини ректор оид ба илм ва инноватсияи МТҒ «Донишқадаи тиббӣ-иҷтимоии Тоҷикистон», узви вобастаи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, д.и.т., профессор

Нодиров А.А. – ҷонишини сармуҳаррир, ассистенти кафедраи забонҳои МТҒ «Донишқадаи тиббӣ-иҷтимоии Тоҷикистон»

Шодиева Л.А. – котиби масъули конференсия, ассистенти кафедраи забонҳои МТҒ «Донишқадаи тиббӣ-иҷтимоии Тоҷикистон»

Қисман ё пурра нашр кардани маводи дар маҷалла нашршуда танҳо бо иҷозати хаттии идораи маҷалла раво дида мешавад.

Идораи маҷалла масъулияти муҳтавои маводи таблиғотиро ба уҳда намегирад.

Нуқтаи назари муаллифон метавонад, ки муҳолифи назари идораи маҷалла бошад.

НИШОНИИ МАҶАЛЛА

734042, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
кӯчаи Клара Сеткина – 2,

Тел: +992 933 75 10 75

E-mail: dtit082020@mail.com

Мудири редакцияи Муродова М.М.

М У Н Д А Р И Қ А

Ахмедов А. Забон ҳастии миллат аст, назаре ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон»	75
Каримов Д. Заминаҳои устувори истиқлол ва рушди забони давлатӣ.....	78
Қурбонова Т.С. Забон ифтихори миллат аст	82
Низомова С.Ф. Сабақҳои устод С. Айнӣ дар тоза нигоҳ доштани забони тоҷикӣ	83
Нодиров А.А. Истиқлол ва рушди забони миллий.....	89
Нуралиева Қ.Д. Ҷумлаи мураккаби тобӣ дар ҳуҷҷатҳои меъёрии соҳаи ҳуқуқ	91
Охунов Б.Х. Использование информационно-коммуникативные технологий и интернет - ресурсов на занятиях английского языка.....	94
Шарифова А.Ш. Корбурди ҷонишин ва бандакҷонишинҳо дар ташаккули ҷумлаи пайрави пурқунанда дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ.....	96
Шодиева Л.А. Забон ҳастии миллат ва пояи давлат.....	98

ТАЪЗИЯ

Исоева Мавҷуда Сирочиддиновна	100
Зоиров Подабон Тошматович	101

А. Ахмедов

ЗАБОН ҲАСТИИ МИЛЛАТ АСТ, НАЗАРЕ БА ҚОНУНИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН «ДАР БОРАИ ЗАБОНИ ДАВЛАТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН»

МТҒ «Донишкадаи тиббӣ-иҷтимоии Тоҷикистон»

Аламхон Ахмедов – муовини ректори донишкада оид ба илм ва инноватсия, Раиси комиссияи татбиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» дар МТҒ «Донишкадаи тиббӣ-иҷтимоии Тоҷикистон», узви вобастаи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, д.и.т., профессор, E-mail: alamkhon.01021951@gmail.com, тел: +(992) 988-00-16-41.

Мақсади таҳқиқот: таҳлили рафти таъмини иҷрои Моддаҳои 1, 3, 4 боби 1 ва Моддаи 5 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон», истифодаи дуруст, омӯхтани забон, такмили забондонии кормандон ва рушди он дар донишкада, иборат мебошад.

Мавод ва усулҳои таҳқиқот: аз Қонуни забони Республикаи Советии Социалистии Тоҷикистон аз 22.06 соли 1989, №150, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» (Ахбори Маҷлиси Олии Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2009, №9-10, мод.546), ки вазъи ҳуқуқи забони давлатиро муайян ва истифодаи онро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон танзим менамояд ва Низомномаи комиссияи татбиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» дар МТҒ «Донишкадаи тиббӣ - иҷтимоии Тоҷикистон» аз 05.06 соли 2021 №02 истифода карда шуд.

Натиҷаи таҳқиқот ва баррасии он. Таҳқиқотҳо маълум кард, ки дар нимаи дуюми солҳои 80-ӯми асри ХХ баъд аз саршавии равандҳои демократикунонии ҷомеа дар ҷумҳуриҳои Иттиҳоди Шӯравӣ чунбишу созмонҳои миллии-демократӣ ба миён омада буданд. Сиёсати ошкорбаёнӣ имконият фароҳам овард, ки камбудҳои сиёсати коммунистии замони шӯравӣ оид ба масъалаи баробарҳуқуқи миллатҳои Иттиҳоди Ҷумҳуриҳои Шӯравии Сотсиалистӣ дар ҷомеа баррасӣ ва муҳокима шаванд.

Дар давоми солҳои 1965-1985 масъалаи мақоми забони тоҷикӣ дар ҷомеа ягон маротиба дар сатҳи роҳбарикунандаи ҳизбию давлатӣ ва муассисаҳои илмии ҷумҳурӣ мавриди муҳокимаи ҷиддӣ қарор нагирифта буд.

Истифодаи забони тоҷикӣ асосан дар гуфтугузори кӯчагиву дохили оилавӣ ба назар мерасид. Ин муаммои ҷамъиятӣ боиси эҳё гардидани ҳисси миллии халқи тоҷик гардид.

22 июли соли 1989 Иҷлосияи Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси пешниҳоди равшанфикрони кишвар Қонуни забони Республикаи Советии Социалистии Тоҷикистон «Дар бораи забони тоҷикӣ (форсӣ)» иборат аз 37 моддаро қабул намуд.

Аз ҳамон соли 1989 бо қарори Советии Олии РСС Тоҷикистон (22.06 соли 1989, №162) то соли 2009 дар давоми 20 сол дар ҷумҳурӣ 22 июл ҳамчун «Рӯзи забон» ҷашн гирифта мешуд.

Баъд аз 20 соли қабули қонуни мазкур (соли 2009) бо мақсади минбаъд такмил додани қонунгузории ҷорӣ Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ин қонунро дар таҳрири нав бо номи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» қабул намуд.

Баъд аз ба имзо расидан аз тарафи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон (5 октябри соли 2009 №553) ҳамасола дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 5 октябр ҳамчун Рӯзи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар сатҳи баланд ва бошукӯҳ таҷлил карда шуда ба феҳристи ҷашнҳои миллии кишвар ворид карда шуд

(Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 10.09 соли 2009 №699).

Тибқи банди 1 моддаи 1 қонуни мазкур истифодаи забони давлатӣ ва забонҳои дигарро дар фаъолияти ҳокимияти давлатӣ, мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот, инчунин шахсони ҳуқуқӣ, новобаста аз шакли ташкилию ҳуқуқӣ, хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) ва соҳибкорони инфиродӣ), танзим менамояд.

Қонуни мазкур тибқи банди 2 ҳамин модда истифодаи забонҳоро дар муносибатҳои шахсӣ танзим намекунад.

Тибқи банди 1 ва 2 моддаи 3 қонуни мазкур забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон забони тоҷикӣ буда, ҳар як шаҳрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон вазифадор аст забони давлатиро донад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон тибқи банди 3 моддаи 3 қонун истифода, ҳимоя ва рушди забони давлатиро таъмин менамояд.

Мақомоти ҳокимияти давлатӣ, мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот, инчунин шахсоне ҳуқуқӣ, новобаста аз шакли ташкилию ҳуқуқӣ, вазифадоранд барои омӯхтани забони давлатӣ ва такмили забондонии кормандон бояд шароит фароҳам оваранд.

Тибқи банди 5 моддаи 3 боби 1 «Забони давлатӣ дар ҳама соҳаҳои ҳаёти сиёсӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ, илмӣ ва фарҳангии Ҷумҳурии Тоҷикистон истифода мешавад». Ҳангоми истифодаи забони давлатӣ риояи муқаррароти қоидаҳои имлоии забони адабӣ ҳатмӣ мебошад.

Тибқи банди 1 моддаи 4-ӯми қонуни мазкур ҳамаи миллатҳо ва халқиятҳо, ки дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон зиндагӣ мекунанд (ба истиснои ҳолатҳои, ки Қонуни мазкур пешбинӣ намудааст), ба истифодаи озоди забони модариашон ҳуқуқ доранд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон барои ҳимоя ва инкишофи забонҳои бадахшонӣ (помирӣ) ва забони яғнобӣ шароит фароҳам меоварад (банди 2 моддаи 4).

Забони коргузори мақомоти ҳокимияти қонунгузор, иҷроия ва судӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба забони давлатӣ сурат мегирад.

Санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба забони давлатӣ таҳия ва қабул

карда мешаванд (дар ҳолатҳои пешбиниамудаи қонунгузорӣ санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ба забонҳои дигар тарҷума карда мешаванд).

Забони кории Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон қисмҳои ҳарбӣ ва ҷузъи тоҷикӣ он забони давлатӣ мебошад (банди 1 моддаи 7).

Дар машқҳои якҷоя бо кишварҳои хориҷӣ забони дигаре, ки муқаррар шудааст истифода мешавад (банди 2 моддаи 7).

Таҳсил дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба забони давлатӣ сурат мегирад.

Муассисаҳои томақтабӣ, таҳсилоти умумӣ, ибтидоии касбӣ, миёнаи касбӣ, олии касбӣ ва таҳсилоти касбии баъд аз муассисаҳои олии таълимӣ метавонанд ба забонҳои дигар низ фаъолият намоянд (банди 2 моддаи 8).

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои ҳамаи миллатҳо ва халқиятҳо дар интиҳоби озоди забони таҳсил тибқи қонунгузорӣ шароит фароҳам оварда мешавад.

Тибқи банди 1 моддаи 9 қонуни мазкур дар муассисаҳои томақтабӣ, таҳсилоти умумӣ, ибтидоии касбӣ, миёнаи касбӣ, олии касбӣ ва таҳсилоти касбии баъд аз муассисаҳои олии таълимӣ омӯзиши ҳатмӣ забони давлатӣ бояд таъмин карда шавад.

Дар муассисаҳои таҳсилоти миёна ва олии касбии хориҷӣ, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолият мекунанд, новобаста аз шакли ташкилию ҳуқуқӣ, омӯзиши забони давлатӣ ҳатмӣ мебошад (банди 2 моддаи 9).

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои омӯзиши хати арабиасос ва таъбуи наشري адабиёт ба ин хат шароит фароҳам оварда мешавад (банди 3 моддаи 9).

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон забони илм забони давлатӣ аст (банди 1 моддаи 10).

Дар таҳқиқотҳои илмӣ забонҳои дигар низ метавонанд истифода шаванд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон чорабиниҳои фарҳангӣ ба забони давлатӣ баргузор мегарданд (банди 1 моддаи 11).

Чорабиниҳои фарҳангии байналмилалӣ ва байнидавлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба забони давлатӣ ва ба забонҳои дигар сурат мегиранд.

Забони воситаҳои ахбори омма тибқи моддаи 12 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон ба забони давлатӣ ва ба забонҳои дигар фаъолият менамоянд. Тибқи банди 1 ва 2 моддаи 13 қонуни мазкур эълону реклама дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба забони давлатӣ интишор мешаванд. Тибқи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон эълону рекламаҳо ба забонҳои дигар низ интишор карда мешаванд.

Тибқи банди 1 моддаи 14 забони иттилоот ва коммуникатсия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон забони давлатӣ аст. Барои истифодаи забони давлатӣ дар технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ шароит фароҳам оварда мешавад. Дар асоси санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, ки Тоҷикистон онро эътироф намудааст, Ҷумҳурии Тоҷикистон барои ҳифз ва рушди забони тоҷикӣ берун аз ҳудуди ҷумҳурӣ, шароит фароҳам меоварад.

Тибқи боби 4 қонуни мазкур коргузори ташкилотҳое, ки дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолият мекунанд, ба забони давлатӣ сурат мегирад.

Забонҳои дигар тибқи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон истифода мешаванд.

Ташкилотҳое, ки дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолият мекунанд, дар мукотиба бо мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот, инчунин бо шахрвандон забони давлатиро истифода менамоянд.

Мукотиба бо ташкилотҳои хориҷӣ ба забони давлатӣ ва забоне, ки муқаррар шудааст, сурат мегирад.

Тибқи банди 1 моддаи 5-ӯми қонуни мазкур номгузори мақомоти ҳокимияти давлатӣ, вазорату идораҳо инчунин дигар ташкилотҳо, новобаста аз шакли ташкилию ҳуқуқиашон, ба забонҳои давлатӣ сурат мегирад.

Ҳамаи лавҳаю овезаҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба забони давлатӣ навишта мешаванд (банди 2 моддаи 18).

Номи ташкилотҳои хориҷӣ ва муштарақ ба забони дигар низ баргардонида мешавад (банди 3 моддаи 18).

Номгузори, иваз намудани номи вилоятҳо, шаҳрҳо, шаҳракҳо, деҳаҳо инчунин кучаҳо, хиёбонҳо, майдонҳо, боғҳои фарҳангӣ ва дигар

маҳалҳои аҳолинишин тибқи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон ба забони давлатӣ сурат мегирад.

Тибқи банди 2 моддаи 19 Ҷумҳурии Тоҷикистон барқарорсозӣ ва ҳифзи номҳои таърихию дар ҳудуди ҷумҳурӣ таъмин менамояд.

Матни муҳру тамғаҳои мақомоти ҳокимияти давлатӣ ба забони давлатӣ навишта мешавад.

Матни муҳру тамғаҳои ташкилотҳо, новобаста аз шакли ташкилию ҳуқуқӣ, хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) ва соҳибқорони инфиродӣ ба забони давлатӣ навишта мешавад.

Бланкҳо, нархномаҳо ва дигар маводи иттилоотӣ ба забони давлатӣ навишта мешавад ва дар муносибат бо ташкилотҳои хориҷӣ мумкин аст ба дигар забонҳо низ баргардонида шаванд.

Чопи қоғазҳои қиматнок дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба забони давлатӣ сурат мегирад.

Гуфтушунидҳо ва мукотибот бо намояндагиҳои дипломатӣ ва муассисаҳои консулӣ, созмонҳои байналмилалӣ, минтақавӣ ва байнидавлатӣ, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолият мекунанд, ба забони давлатӣ ва забонҳои расмӣ онҳо сурат мегирад. Ҳангоми зарурат, дар гуфтушунидҳо ва мукотибот истифодаи забонҳои дигар маҳдуд карда намешавад (моддаи 22 боби 6).

Фаъолияти намояндагиҳои дипломатӣ, муассисаҳои консулӣ ва намояндагиҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар созмонҳои байналмилалӣ, минтақавӣ ва байнидавлатӣ ба забони давлатӣ, забонҳои расмӣ кишварҳои қарордошта ва созмонҳои байналмилалӣ, минтақавӣ ва байнидавлатӣ сурат мегирад.

Шартномаҳои байналмилалӣ дучониба ба забонҳои давлатӣ тарафҳои аҳдкунанда ва шартномаҳои байналмилалӣ бисёрҷониба ба забонҳое, ки тарафҳо муайян кардаанд, ба имзо мерасанд (моддаи 24 боби 6).

Пазирой, гуфтушунид ва нишастҳои матбуотӣ бо иштироки намояндагони давлатҳои хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба забони давлатӣ ва забони пазируфтаи тарафҳо сурат мегирад.

Тибқи моддаи 26 боби 7 қонуни мазкур шахсони мансабдор, инчунин шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ, ки талаботи Қонуни мазкурро вайрон мекунанд, тибқи қонунгузорию Чумҳурии Тоҷикистон ба ҷавобгарӣ кашида мешаванд.

Тибқи моддаи 27 боби 7 (муқаррароти хотимаӣ) Қонуни забони Чумҳурии Тоҷикистон аз 22 июли соли 1989 (ведомостҳои Совети Олии РСС Тоҷикистон, соли 1989, №15, моддаи 102) аз эътибор соқит карда шудааст.

Қонуни мазкур пас аз интишори расмиаш мавриди амал қарор дода шудааст.

Бо мақсади таъмини иҷрои Қонуни Чумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи забони давлатии Чумҳурии Тоҷикистон», истифодаи дуруст, омӯхтани забон, такмили забондонии кормандон ва рушди он дар донишкада Комиссияи татбиқи Қонуни Чумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи забони давлатии Чумҳурии Тоҷикистон» таъсис дода шуд. Комиссияи таъсис дода шуда дар навбати худ Низомномаи Комиссияро таҳия намуда онро дар ҷаласаи Шӯрои олимони донишкада 28.05 соли 2021 мавриди баррасӣ қарор дод ва 01 июни соли 2021 (№2) он аз тарафи роҳбарияти донишкада

ба тавсиб расид, ки он аз 7 банд (муқаррароти умумӣ, забони таҳсил дар донишкада, забони коргузорию донишкада ва вазифаҳои асосии комиссия, ҳуқуқҳои комиссия, сохтор ва фаъолияти комиссия ва муқаррароти хотимаӣ) иборат мебошад.

Инчунин ба Низомномаи комиссия 2 замима: замимаи №1 «Тарзи дурусти таъсиси протоколи ҷаласаи Қонуни Чумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи забони давлатии Чумҳурии Тоҷикистон» ва замимаи №2 «Ҳисобот оид ба вазъи татбиқи Қонуни Чумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи забони давлатии Чумҳурии Тоҷикистон» дар донишкада замима карда шуд, ки аз рӯи он комиссия фаъолияти худро тибқи нақшаи кории худ пеш бурда истодааст.

Хулоса. Бо мақсади таъмини иҷрои Қонуни Чумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи забони давлатии Чумҳурии Тоҷикистон» дар назди муассисаҳои таълими таъсиси Комиссияи татбиқи қонуни мазкур тавсия дода мешавад.

Калимаҳои калидӣ: қонун, миллат, халқият, инкишофи забони тоҷикӣ, забони давлатӣ.

Д. Каримов

ЗАМИНАҲОИ УСТУВОРИИ ИСТИҚЛОЛ ВА РУШДИ ЗАБОНИ ДАВЛАТӢ

Кумитаи забон ва истилоҳоти назди Ҳукумати Чумҳурии Тоҷикистон

Каримов Диловар - сармутахассиси бахши экспертизаи забониносии Кумитаи забон ва истилоҳоти назди Ҳукумати Чумҳурии Тоҷикистон.

Мақсади таҳқиқот: яке аз заминаҳои устуворию Истиқлол ин пеш аз ҳама ба рушди забони тоҷикӣ вобастагӣ дорад. Бинобар ҳамин дар замони соҳибистиқлолии Тоҷикистон иқдомҳои аз тарафи Пешивои миллат роҳандозӣ гардид, ки барои минбаъда рушди забони давлатӣ мусоидат кард. Мақсади таҳқиқот баррасии заминаҳои устуворию истиқлол ва рушди забони давлатӣ иборат мебошад.

Мавод ва усулҳои таҳқиқот: нӯшида нест, ки дар давраҳои гуногуни таърихӣ ҳар андоза, ки истиқлолу оромӣ ва фазои осоишта мавҷуд буд, забон ба ҳамон андоза рушд намуд, ҳар андоза, ки муҳити сиёсӣ ва фарҳангӣ таназзул кард, забон ҳам аз рушд боз монд. Ҳушбахтона дар Чумҳурии Тоҷикистон, бо ба даст омадани Истиқлол заминаҳои устувор ва боварибахши рушди илму маориф пайдо шуд. Дар рафти таҳқиқот аз мавод ва наирияхҳои давлатӣ, сарчашмаҳои ҳуқуқӣ, Қонуни забони давлатӣ дар Чумҳурии Тоҷикистон, усули

таҳлилии муқоисавӣ, адабиётҳои илмӣ ва маводҳои интернетӣ, инчунин аз усулҳои таҳқиқи илми забоншиносии таҳлил ва муқоиса мавриди истифода қарор дода шуд.

Натиҷаи омӯзиши ва баррасии онҳо: Истиқлоли миллӣ, ҳамчун дастоварди беназир маҳсуб меёбад, ки умеди ҳазорсолаҳо аз байнрафтаи мардуми моро зинда ва эҳё кард. Заминаи дигари устувори Истиқлол ва рушди бахшҳои гуногун аз он вобаста аст, ки ба бахти миллати шарафманди тоҷик сарвари одилу оқил ва ғамхору пуштибони забону фарҳанг ба майдон омад.

Хулоса. Ягона неруи асосие, ки имрӯзу оянда ҳам метавонад Истиқлоли моро устувор нигоҳ бидорад, боз ҳам забон, фарҳанг ва матонат масъулияти баланди ҳар фарди баору номуси миллат аст.

Калидвожаҳо: Истиқлоли миллӣ, забони модарӣ, имло, фарҳангӣ, рӯзи забон, қабул гардид, рушди забони тоҷикӣ, масъалаҳои муҳим.

D. Karimov

STABLE FOUNDATIONS OF INDEPENDENCE AND STATE LANGUAGE DEVELOPMENT

Non-state educational institution “Medical – Social Institute of Tajikistan”

Karimov Dilovar - chief specialist of the linguistic examination department of the Language and Terminology Committee under the Government of the Republic of Tajikistan.

The purpose of the study: One of the foundations of the stability of Istiklal is primarily related to the development of the Tajik language. Therefore, at the time of Tajikistan's independence, measures were taken by the leader of the nation, which contributed to the further development of the state language.

Materials and methods of research: It is not hidden that in different historical periods, the language developed to the same extent as there was independence, peace and peaceful atmosphere, as the political and cultural environment declined, the language stopped developing. Fortunately, in the Republic of Tajikistan, with the achievement of independence, stable and reliable foundations for the development of science and education appeared.

The result of their study and review: National independence is considered as a unique achievement, which revived and revived the lost hope of our people for thousands of years. Another basis for the stability of independence and the development of various sectors depends on the fact that, fortunately for the honorable Tajik nation, a just and intelligent leader who cares and supports language and culture has appeared.

Conclusion: Therefore, the only main force that can maintain our independence today and in the future is the language, culture, perseverance and high responsibility of every honorable individual of the nation.

Keywords: national independence, mother tongue, spelling, cultural, language day, accepted, Tajik language development, important issues.

Муҳимият. Ин ду заминаи муҳимме, ки дар боло номбар шуд, на танҳо барои рушди забони тоҷикӣ дар замони Истиқлол шароит фароҳам овард, балки барои густариши за-

бони тоҷикӣ дар марҳилаи нав асос гузошт. Ба андешаи профессор Назарзода С. “Баъди ба Истиқлол расидани Тоҷикистон забони давлатии мо дар ҷомеа беш аз пеш нақши

ҳалқунанда мебозад. Пеш аз ҳама, вақте ки як давлат ба Истиқлол мерасад, бештар ба анъанаҳои сарчашмаҳои бунёдии давлатсозии худ муроҷиат мекунад ва бинобар ҳамин беасос набуд, ки забони тоҷикии мо забони модарии мо ҳам, баъд аз ба Истиқлол расидани Тоҷикистон дар ҷомеа мавқеи бисёр бунёдӣ пайдо кард”[5, 202]. Нахуст иқдомҳо ва ташаббусҳои, ки барои мақоми қонунӣ касб гардидани забони модарӣ дар кишвар аз тарафи Ҳукумати Тоҷикистон ва роҳбари Тоҷикистон ба вучуд омад, ин дар Конституцияи ҷумҳурии Тоҷикистон ба сифати забони давлатӣ маҳсуб меёбад. Инчунин, 22-юми июли соли 1996 ба муносибати Рӯзи забон таҳия намудани “Қоидаҳои имлои забони тоҷикиро” яке аз масъалаҳои муҳим арзёбӣ намуда буданд. Дар асоси ин, “Имлои забони тоҷикӣ” дар таҳрири нав соли 1998 қабул гардид. Ғайр аз ин, ба тасвиб расонидани Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон”, ки 5-уми октябри соли 2009 мебошад. Қонуни мазкур, дар тамоми самтҳои идорӣ коргузори фаровон қорбур шуд.

Мақсади омӯзиш. Дар даврони соҳибистиқлолии мамлакат барои пиёда намудани қарори қонунҳо дар самти забони давлатӣ, сиёсати воқеан миллии забонии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон роҳбарии сарвари мамлакат Эмомалӣ Раҳмон нақши забон дар рушди илму адаб даҳқанд афзуд. Ба хотири арҷ гузоштан ба забони тоҷикӣ соли 2008-умро “Соли забони тоҷикӣ” эълон карда буданд.

Мавод ва усулҳои таҳқиқот. Дигар санади муҳим барои рушди забони давлатӣ ин қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон”, ки соли 2002 қабул гардид. Ҷамчунин, дар ин давра афкори ақидаҳои раҳнамоқунанда лозим буд. Аз ин лиҳоз, метавон дастури супоришҳо, паёму сухбатҳо ва муҳимтар аз ҳама китобҳо дар бораи забони тоҷикии Президентро номбурд, ки чун дастури роҳнамо хизмат намуданд. Ин шучоат ва ҳисси баланди миллию ифтихороти тоҷикии Пешвои муаззамии миллат барои рушди бемайлоии забони тоҷикӣ шароити мусоид ба вучуд овард. Яъне, бе муҳобот

метавон нақши марказии Пешвои миллатро дар барқарорӣ Истиқлол ва рушди забони давлатӣ зикр намуд.

Натиҷаи омӯзиш ва муҳокимаи онҳо. Аз баракати андешаҳои фарҳангпарваронаи Президент китобҳои рӯйи даст омаданд, ки ба марҳилаҳои гуногуни забони тоҷикӣ дар тури таърих бахшида шудаанд. Аз ҷумла, “Тоҷикон дар оинаи таърих”. Китоби якум. Аз Ориён то Сомониён[2002], “Тоҷикон дар оинаи таърих”. Китоби дуюм. Аз Ориён то Сомониён[2002], “Тоҷикон дар оинаи таърих”. Китоби сеюм. Аз Ориён то Сомониён[2006], “Забони миллатҳои миллат”. Китоби 1. [2016], “Забони миллатҳои миллат”. Китоби 2. [2018], Уфукҳои Истиқлол. [2018] мебошанд. Яке аз донишмандони забоншиносии тоҷик профессор Муҳаммадҷонзода О. барҳақ саҳми Пешвои миллатро дар рушди забони тоҷикӣ чунин баён намудааст: “Пешвои муаззамии миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон нахуст ба Модар - Ватан ва азамати забони модарии тоҷикӣ, ҳамчун ба Модар – сарчашмаи ҳамешазиндаи ҳаёт арҷгузори кард ва мақому мартабаи онро дар арсаи байналмилалӣ дар байни зиёда аз 200 кишвари олам ва минҷумла, сайёра баланд бардошт”[2, 6]. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо қабули як силсила қарор, бобати бештар намудани вазъи забон давра ба давра қонуни забони тоҷикӣ таҷдиди назар намуда, барои таҳияи қонуни нав ҳайати маҳсусии қорӣ таъсис дода шуд. Ин матн билохир, 5-уми октябри соли 2009 бо номи “Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи забони давлатӣ” қабул гардид. Иқдомҳои дигари шоиста ва қобили зикр ин аст, ки бо ташаббуси бевоситаи Пешвои миллат се маротиба барномаи рушди забони давлатӣ барои дурнамои даҳсолҳои оянда қабул гардид. Бори нахуст соли 1997, маротибаи дуюм соли 2012-2016 ва сеюм соли 2020-2030 қабул гардидааст, ки барои тадбиқ намудани сиёсати давлатӣ дар самти рушди забон нигаронида шудааст. Вобаста ба ин, китобу дастурҳои навишта шуда, нишасту чорабинӣҳо ва сӯҳбату вохуриҳо аз тарафи мақомоти ҳамаҷониба анҷом шудааст. Барои бартараф намудани мушкилоти мантиқию услубии забони тоҷикӣ қарори Ҳукумат дар бораи Қоидаҳои

имлои забони тоҷикӣ ва Аломатҳои китобат солҳои 1998, 2011, 2021 бо такмили тағйири иловаҳо ба тасвиб расид. Инчунин, Пешвои миллат, барои пешрафту инкишофи забони модарӣ, ба корҳои то ҳанӯз анҷомшуда, қаноат накарда, балки барои таъсиси муассисаи давлатии дигар супориш дод ва дар асоси чунин ояндабинии нек соли 2009-ум Кумитаи забон ва истилоҳот дар назди Ҳукумат ташкил шуд, ки то кунун Кумитаи корҳои зиёди шоистаеро дар самти рушди забони давлатӣ ба анҷом расондааст.

Дар самти баланд бардоштани сатҳи маънавияти аҳли ҷомеа барномаҳои мушаххаси давлатӣ таҳия гардид, ки натиҷаҳои ҷашмрас ба вучуд овард. Яке аз онҳо ташкилу роҳандозӣ гардидани озмуни ҷумҳуриявии “Фурӯғи субҳи доноӣ китоб аст”, “Тоҷикистон ватани азизи ман”, “Илм фурӯғи маърифат” мебошад. Ин озмунҳо барои дарёфти чеҳраҳои нави риштаи адабу санъат басо назаррас аст.

Ҳамчунин дар китоби арзишманди Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар бораи бурду бохт ва дигар дастоварду муваффақиятҳо, ки дар зарфи солҳои соҳибистиклолии кишвар ба даст омадаанд, дарҷ гардидааст. Аз ин хотир, дар бораи тавачҷуҳи махсус зоҳир намудани Ҳукумати мамлакат ва Сарвари он- Пешвои миллат чунин андеша иброз доштааст: “Мо дар даврони соҳибистиклолии кишварамон шохиди дигаргуниҳои бузург ва бесобиқа гашта, ба рушди забони давлатӣ низ этибор ва тавачҷуҳи ҷиддӣ зоҳир намудем” [7, 298]. Бинобар ин, ташаббусу ибтикорот ва дастуру барномаҳои, ки дар самти беҳбуд бахшидани забони тоҷикӣ рӯйи қор омад ва чуноне ки дар боло аз ин барномаҳои муҳими давлатӣ ёдоварӣ кардем. Тамоми барномаҳо, қарору қонунҳо дар ин китоб оварда шудаанд.

Ҳамин тариқ, гуфтан мумкин аст, ки сабабу омил ва заминаҳои Истиклол ва рушди забони давлатӣ дар ин мақола ба таври хеле муъҷаз баён гардид. Агар дар маҷмуъ ҳулоса намоем, заминаҳои дар боло зикргардида, метавонад мавзуи алоҳидаи дигарро ташкил диҳад. Ин ҷиҳатҳо қобили баррасии бештар ва гапи ҷандин китоб аст. Бе муҳобот дар ба даст

овардани Истиклоли комили давлатӣ Пешвои миллат нақши марказӣ дорад.

Забон ҳам яке аз муқаддасотҳо маҳсуб ёфта, бидуни он ташкил намудани давлат имкон надорад. Аз ин рӯ, ягона ҷизе ки дар натиҷаи таҳаввулоти гуногун аз байн нарафт, ин забони модариямон буд. Аз ин нуқтаи назар, гуфтан мумкин аст, ки неруи забон, фарҳанг ва тамаддуни бузург аҷлодон буд, ки мо тавонистем баъди фурӯпошии давлати муқтадирӣ Иттиҳоди Шуравӣ соҳиби Истиклоли давлатӣ бигардем.

Хулоса. 1. Ягона неруи асосие, ки имрӯзу оянда ҳам метавонад Истиклоли моро устувор нигоҳ бидорад, ин забон, фарҳанг ва матонат масъулияти баланди ҳар фарди баору номуси миллат мебошад.

2. Осудагии рӯзгор ва рушди устувор ва бемайлони забони давлатӣ аз баракати Истиклол аст.

АДАБИЁТ:

1. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тасдиқи Қоидаҳои имлои забони тоҷикӣ» аз 4 октябри соли 2011, №458.
2. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тасдиқи Барномаи рушди забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012-2016» аз 30 июни соли 2012, №335.
3. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тасдиқи Барномаи рушди забони давлатӣ барои солҳои 2020-2030» аз 28 ноябри соли 2022, №647.
4. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тасдиқи Қоидаҳои имлои забони тоҷикӣ ва Аломатҳои китобатии забони тоҷикӣ» аз 30 июни соли 2021, №268.
5. Назарзода С. Пажуҳише дар таърихи забони тоҷикӣ. /С. Назарзода. Дониш, Душанбе, 2021.- С. 202.
6. Пешвои миллат ва сиёсати давлатии забон.- Душанбе: Табӯ нашр, 2021.- С. 8.
7. Раҳмон Эмомалӣ. Уфукҳои Истиклол./Э. Раҳмон.- Душанбе: “Ганҷ-нашриёт”, 2018.- С. 298.
8. Фарҳанги имлои забони тоҷикӣ. Душанбе, «Шарқи озод», соли 2013, 320 с.

Т.С. Қурбонова

ЗАБОН ИФТИХОРИ МИЛЛАТ АСТ

МТҒ “Донишқадаи тиббӣ-иҷтимоии Тоҷикистон”

Қурбонова Т.С. ассистенти кафедраи “Забонҳо”-и МТҒ “Донишқадаи тиббӣ-иҷтимоии Тоҷикистон”, E-mail: izzatullo_1@mail.ru, тел +992 903 66 64 24

Мақсади омӯзиш: Аввалин маротиба дар давлату давлатдорӣ мо, ба шарофати Инқилоби Октябр тоҷикон соҳиби давлате бо номи Тоҷикистон, забоне бо номи тоҷикӣ гардиданд. Албатта, дар аҳди Сомониён, ки дар он давра забони миллати мо рушд кард, асарҳои ҷовидонаи ҷаҳонӣ навишта шуданд, фарҳангу маориф инкишоф ёфт.

Аммо қисмати таърих ин буд, ки манғитиҳою муғулҳо қариб 1000-соли дигар тоҷиконро дар зери итоати худ гирифтанд. Забони тоҷикӣ аз давраи Зардушт то ба имрӯз давраҳои душвортарини таърихро гузаронида, вазифаи қаҳрамониашро иҷро кард – номи халқро нигоҳ дошт.

Мавод ва усулҳои таҳқиқот: Дуруст аст, ки бар асари назарандешии баъзе роҳбарони давраҳои инқилоби Бухоро як хазинаи бузурги китоб дар Бухоро сӯзонда шуда, пурбаҳотарин китобҳо ба хокistar табдил дода шуданд, аммо бо вучуди ин маҳрумиятҳо, забони тоҷикӣ чун машғали сӯзону ҷовидон нурпошӣ мекарду умед бар оянда мебахшид.

Дар охири асри 20-ум, дар вазъи мураккабе, ки давлати мо қарор дошт, дар натиҷаи ноӯҳдабароии бархе аз роҳбарони коммунистон ва шовинизми бузургдавлатии халқи кабири рус, дар баробари маҳдудкунии ҳуқуқи халқҳои дигар ба мероси фарҳангии онҳо, маҳдудкунии забон ҳам ба амал омад [1].

Натиҷаҳои таҳқиқот ва муҳокимаи онҳо: Як идда равшандилони тоҷик дар вазъияти душвори сиёсӣ ба ҳукумати Тоҷикистон, ба Кумитаи Марказии ҳизби яккатози коммунистӣ муроҷиат карданд, ки барои нигоҳ доштани фарҳангу ҳуввияти миллӣ, бояд забони модариро нигоҳ дошт ва ин чиз бояд дар асоси қонун ба амал ояд.

Ҳизби коммунист муроҷиати зиёёнро, ки ба майдон баромада талаботашонро ба миён гузошта буданд, ба инбат гирифта, Қонун “Дар бораи забон”-и Ҷумҳурии Тоҷикистонро қабул намуданд, ки мувофиқи он мақоми забони тоҷикӣ чун забони давлатӣ бардошта шудааст [3].

Фарқияти ин қонун аз қонунҳои давлатҳои дигар дар он буд, ки дар баробари мақоми давлатӣ пайдо кардани забони тоҷикӣ, ҳуқуқҳои дигар миллатҳои сершумори Тоҷикистон поймол нашуда, бо забонҳои гуногуни миллатҳои, ки дар Тоҷикистон зиндагӣ мекунанд, мактабҳои зиёде дар ҷумҳурӣ вучуддоранд. Инчунин забони русӣ ҳамчун забони муоширати байнидавлатӣ доништа шуда, мақомаш баланд аст.

Дар асоси ин қонун Барномаи мушахассе барои 10 сол таҳия гардид, ки ба шарофати он курсҳои омӯзиши забони тоҷикӣ дар мақомоти давлатӣ аз поён ба боло ташкил шуда, китобу дастурҳои таълимӣ барои омӯхтани забони тоҷикӣ ва барои дониستاني хатти ниёгон пайдо шуд. Аҷоибаш он аст, ки дар муддати 23 соли фаъолияти ин қонун ба он ягон бор тағйироту иловаҳо дохил нашуданд, ҳарчанд ин қонун дар давраи шӯравӣ таҳия гардидааст [2].

Ҳар нафаре, ки забони давлатии тоҷикиро эҳтиром намекунад, хусусан тоҷик бошад, бадтар аз манкурт аст. Аскар Ҳаким мегӯяд, ки мо бояд ҳар як маъноӣ калимаи тоҷикиро омӯзем. Лоик мегӯяд, ки касе онро надонад, шири модар барӯ харом аст. Устод Айнӣ мегуфтанд, ки ин забони ноб ва ҷонгудоз аст. Муъмин Қаноат мегӯяд, ки ин забон пур аз меҳру ҷавҳар аст. Фарзона забони модариро ба меҳан монанд мекунаду Гулруҳсор ба ҳастии миллат шабоҳат медиҳад.

Дар замони ҳозира, ки барои ҳамаи кишвар глобализатсия, тамаддуншавӣ таҳдид мекунад, забонҳои пурқудрат забонҳои миллатҳои худро танг карда, ба нестӣ мебаранд. Дар дунё солҳои 90-ум, қариб 10 ҳазор забон вучуд дошт, ки имрӯз теъдоди онҳо ба 3-3,5 ҳазор забон фаромадааст. Имрӯз соҳиби забони тоҷик бояд хурду калон, ҳар фарди ҷумҳурӣ бошад [4].

Хулоса. Ҳар шахс бояд ба ин кор масъул

бошад, забонро ғанӣ гардонад. Ҳар касе, ки ба забони модариаш беэҳтиромӣ мекунад, худро эҳтиром намекунад, вай инсон комил нест. Чун мо дар остонаи таҷлили рӯзи Иди Забон истодаем, тамоми шаҳрвандони Тоҷикистон ва инчунин омӯзгорон, устодон ва донишҷӯёнро бо ин иди пуршукуҳи сухан табрик мекунем ва орзуманди он ҳастем, ки барои пойдории забони миллат ҳар яки мо саҳми босазои хешро гузорем.

ТДУ 80;811.2221.1:61

С.Ф. Низомова

САБАҚҲОИ УСТОД С.АЙНӢ ДАР ТОЗА НИГОҲ ДОШТАНИ ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

МТД “Донишгоҳи давлатии тиббии Тоҷикистон ба номи Абӯалӣ ибни Сино”

Низомова Санобар Фахриевна - номзади илмҳои филология, дотсенти кафедраи забони тоҷикии МДТ “Донишгоҳи давлатии тиббии Тоҷикистон ба номи Абӯалӣ ибни Сино”. Тел. 935154029.

Мақсади омӯзиши. *Нависандаи маъруфи ибтидо ва нимаи аввали садаи ХХ-и тоҷик Садрриддин Айнӣ буда, ҳамчун пайвандагари ду давраи инкишофи забони тоҷикӣ хизмат мекунад. Дар осори ӯ унсурҳои забони зинда, забони классикии пеш аз инқилобии тоҷик ва унсурҳои давраи нави таърихи ҳаёти сиёсӣ-иҷтимоии халқи тоҷик – замони шӯравӣ ба ҳам омадаанд.*

Мавод ва усулҳои таҳқиқот. *Маводи таҳқиқи моро мақолаҳои оммавию публицистии нависанда ва таҳқиқотҳои ба осори илмиву публицистӣ ва бадеӣ бахшидаи олимону муҳаққиқон ташкил медиҳад. Дар мақола аз усулҳои маъмули таҳқиқи илми забониносии – таҳлил, муқоиса, методи муқоисавӣ-таърихӣ истифода карда шудааст.*

Натиҷаҳои таҳқиқот ва барраси онҳо. *Аз баррасии асару мақолаҳои оммавию публицистии нависанда ва таҳқиқотҳои ба осори илмиву публицистӣ ва бадеӣ бахшидаи олимону муҳаққиқон маълум гардид, ки Садрриддин Айнӣ ҳамчун фарзанди фарзонаи халқи тоҷик ва ҳомии миллати тоҷик барои пойдории таркиби луғавии забони тоҷикӣ саҳми нотақрор гузоштааст. Саҳми устод Айнӣ дар ташаккули забони тоҷикӣ ва пойдории ин миллат бузург аст.*

Хулоса. *Садрриддин Айнӣ бо душманони забони адабӣ, миллати тоҷик доимо дар мубориза буд. Дар аксари мақолаву нигоштаҳои барои пойдорӣ ва тозагии забони адабии тоҷик ибрози андеша намуда, бо бадбинони ин миллат дар талош буд. Бо ноадолатӣҳое, ки доир ба забони адабии тоҷик мешуд, бо мақолаҳо, суханони раднопазираи мубориза мебард, исбот мекард.*

Калид вожаҳо: *таҳлил, муқоиса, миллати тоҷик, адабиёти классикӣ, забони адабӣ, муҳаққиқон, забони модарӣ, калимаҳои асли, забони гуфтугӯӣ.*

S.F. Nizamova

S. AYNĪ'S LESSONS IN KEEPING CLEAN OF TAJIK LANGUAGE

Nizomova Sano Fakhrievna - candidate of philological sciences, associate professor of Tajik language department of " State Medical University" after named Abuali ibn Sino Tel. 935154029.

Aim of study: *The famous Tajik writer of the beginning and the first half of the 20th century is Sadriiddin Aini, who serves as a link between two periods of development of the Tajik language. In his works, the elements of the living language, the classical pre-revolutionary Tajik language and the elements of the new era of the history of the political and social life of the Tajik people - the Soviet era - have come together.*

Research materials and methods: *The material of our research consists of public and journalistic articles of the writer and studies devoted to scientific, journalistic and artistic works of scientists and researchers. The article uses common research methods of linguistic science - analysis, comparison, comparative-historical method.*

Research results and their review: *From the review of public and journalistic works and articles of the writer and researches devoted to scientific, journalistic and artistic works of scientists and researchers, it became clear that Sadriiddin Aini, as the adopted child of the Tajik people and the protector of the Tajik nation, made a unique contribution to the preservation of the vocabulary of the Tajik language. Master Ayni's contribution to the formation of the Tajik language and the stability of this nation is great.*

Conclusion: *In the history of the Tajik literary language, the share of teachers of speech is very large. Sadriiddin Aini was constantly fighting with the enemies of the literary language and the Tajik nation. In most of his articles and writings, he expressed his thoughts for the stability and purity of the Tajik literary language and tried to fight with the haters of this nation. He fought against the injustices of the Tajik literary language with his articles and irrefutable words.*

Key words: *analyses, comparative, Tajik nation, classic literature, literary language, researchers, native language, original words, colloquial language,*

Муҳимият. Президенти кишвар, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон хизмати нотакрори устод Айниро дуруст баҳо дода чунин навиштааст: “Барҳақ, устод Айнӣ дар тафаккури адабиву фарҳангии халқи тоҷик инқилоб ба вучуд оварда, онро ба шоҳроҳи нав ворид кардааст. Махсусан, муборизаҳои ӯро дар мавриди тоза нигоҳ доштани забони адабӣ ва меъёрии забони тоҷикӣ ва оммафаҳму раван сохтани он зикр кардан зарур аст” [21. 03. 2018].

Айнӣ дар таърихи тараққиёти забони адабии тоҷик ҳамчун олим ва устоди забардасти сухани бадеӣ роли ниҳоят бузург бозидааст. Забони адабии ҳозираи тоҷикро бе номи устод Айнӣ тасаввур кардан мумкин нест. С. Айнӣ аввалин касест, ки қонунҳои тараққиёти забон-

ро дарк намуда, барои сода, тоза нигоҳ доштани забони адабӣ муборизаи ҷиддӣ бурдааст. Дар ҳақиқат ҳам, ҳар гуна фикри мураккаб ҳар чӣ қадар бо калимаҳои одии ҳамафаҳм, бо тарзи калимабандӣ ва услуби раван ифода шуда бошад, ҳамон қадар фаҳмотар, ҳамон қадар мавзун ва зебо мебарояд. Нависанда сарчашмаи тараққиёти забони ҳозираро дуруст дарк карда буд. Муҳаққиқ Н. Бехбудӣ таъкид намудааст, ки дар инқишофи таркиби луғавии забони тоҷикӣ устод Айнӣ ба ду сарчашма такя менамуд: “Асоси забони адабӣ- забони осори адабиёти классикӣ ва забони халқии гуфтугуйӣ. Агар мо ба забони осори адабӣ, публицистӣ ва илмӣ ӯ, ки қариб дар зарфи ним аср тақомул ёфтааст, назар афганем, авшан мебинем, ки асоси забони нависандаро

хамин ду сарчашма ташкил додааст [Бехбудӣ, 223].

Садриддин Айнӣ мактаби бузурги забони-шиносиро ташкил намудааст, ки дар тӯли беш аз сад сол барои тоза нигоҳ доштани асолати забони тоҷикӣ хизмат мекунад.

С. Айнӣ забони модарии худро ба дараҷаи олии медонист, вай ҳам забони зиндаи халқро ҳам забони адабии давраи гузаштаро ба дараҷае нағз медонист, ки забондонии ӯ ба талаботи нависандагӣ пурра ҷавоб дода метавонист. Устод баробари хуб донишҷӯи забони миллии тоҷик, забонро ҳамчун воситаи бадеӣ дар асарҳои гуногунаш чунон устодона ба қор мебард, ки забони адабии тоҷик таҷассуми мукаммали худро пайдо мекард.

Устод Айнӣ дар заминаи қонуну қоидаҳои забони зиндаи халқ ва забони давраи гузашта калимаҳои нав, шаклҳои нав ихтироъ менамуд, ки онҳо забонро боз ҳам бойтар ва зеботар мекард. Масалан, бо пайвастанӣ ду калимаи мустақил калимаҳои зиёде ба вуҷуд оварда шудааст: хушҷавлон, хушгӯшт, хуштамоқу, пурхумор (чашмони сиёҳи пурхумор), пурхайрат, пурзӯр, пурқимат, пурчин (пешони пурчин), пурқувват, пурғайрат, пурзинат, пурнеъмат ва монанди инҳо.

Мактаби бузурги забондониву забон-омӯзии Садриддин Айнӣ аз забони гуфтугӯӣ ва забони адабиёти классикии тоҷик маншаъ гирифтааст.

Устод Садриддин Айнӣ ғамхори миллат ва забони модарӣ буда, барои тозаву покиза нигоҳ доштани забон доимо дар мубориза буд. Ӯ дар тамоми нигоштаҳои осори насри бадеӣ, публицистӣ, назм, мақолаҳои оммавӣ ва сиёсӣ кӯшиш менамуд, ки он калимаву ибораҳои мавриди истифода қарор диҳад, ки ба меъёри забони адабӣ мувофиқ бошанд. Ҷар як калимаву ибораро мавридсанҷона истифода менамуд. инчунин дар ҳошияи осори нависандагонӣ муосир, асарҳои тарҷумавӣ фикру андешаҳои иброн менамуд.

Садриддин Айнӣ дар аввалин мақолаҳо хеш, ки дар бораи забони тоҷикӣ дар солҳои 1924-1926 таълиф шуда буданд, ба хусусиятҳои лексикӣ ва грамматикӣ забони китобҳо диққат дода, ҳамчун муҳаррир таҳрир мекард.

Ӯ сода кардани забонро саҳл намедонист ва онро аз забони кӯчаю бозор фарқ мекард. Услуби забони китобҳои тоҷикӣ барои мактабиён Айнӣро ноором мекард ва нависанда дар мақолаи “Дар бораи китобҳои мактабии тоҷикон” онро “масъалаи то ҳол ҳал нашуда”-гуфта буд. Дар солҳои 20-ум китобҳои дарсӣ барои меҳнатқашон чоп карда мешуданд, ки ба забону услуби онҳо диққат дода намешуд, зеро ин китобҳо барои камсаводон ва бесаводон навишта шуда буд.

Садриддин Айнӣ умумифаҳмӣ ва ҳамафаҳмӣ забони китобҳои тоҷикиро ба назар гирифта, аз муттасадӣ он талаб мекард, ки забони ин китобҳо фаҳмо, сода, дастрас, аз тақаллуфи эронӣ холӣ, бо луғати арабии душворфаҳм омезиш наёфта бошад, яъне ба сарфу наҳви забони тоҷикӣ мувофиқ бошад.

Забоншинос С. Ҳалимов чунин менависад: “Забони адабӣ-китобии пештара боз ҳам аҳамияти дигар ҳам дошт. Вай сарчашмаи бойи сухан ва ибораҳои суфта буд, ки забонамон дар давоми инкишофи таърихӣ худ гирд оварда буд. Айнӣ, ки роҳи инкишофи забони миллии тоҷикро мефаҳмид, изҳор мекард, ки аз маданияти нутқа, ки аҳли адаби тоҷик ва намояндагонӣ пешқадами он офаридааст, даст кашидан мумкин нест. Ҳисси мероси таърихӣ забон ӯро водор кард, ки барои забони адабии имрӯза танҳо забони зиндаи гуфтугӯӣ кифоят намекунад, балки ба андозаи лозим ва зарурӣ ҳамаи мероси маданияти забони тоҷикиро ба ҳисоб бояд гирифт. Ин сарчашма ва забони халқро Айнӣ барои инкишофи забони адабӣ лозим ва зарур донист” [Ҳалимов, 4,7].

Айнӣ забони осори классиконро хуб медонист ва баҳои баланд дода буд ва истифодаи онҳоро барои ташаккул ва инкишофи забони адабӣ зарур ва роиҷ мешуморид. Ӯ дуруст қайд карда буд, ки адабиёти советӣ дар асоси забони осори классикӣ ва меъёри забони адабӣ офарида мешавад, на бо ягон шева, лаҳҷаи дигар. Мо бояд онро қабул кунем, чунки он забони образнок ва суфта буда, ҳонанда онро қабул мекунад. Ҷиҳати дигари ҷолибии забони осори классикӣ дар он меодид, ки дар он калима ва ибораҳои обдору таъсирбахш хеле зиёд аст ва онҳо метавонанд забони адабиёро

бой кунанд. Инчунин як роҳи тоза ва суфта намудани забони адабии тоҷикро нависанда дар он меканд, ки калимаҳои арабии номафҳум, ибораҳо ва ҷумлаҳои ғайри тоҷикиро бояд аз забон хорич намуд ва забони адабию ба забони халқ наздик намуд. Барои инкишоф ва тақомули забони адабӣ аз ҳазинаи забони халқ он дурдонаҳои интихоб намуд, ки нодиру зебоанд. Барои инкишофи таркиби луғавии забон бояд калимасозии забонро инкишоф додан лозим. Ин андешаи нависанда басо бомаврид ва ҷоннок буд.

Вай дар мақолаи «Ҷавоби ман»-и худ ба Мунзим камбудии асосии забони адабиёти кӯхнаро ошкор сохта навишта буд, ки адабиёти кӯхна зиндагӣ, маишат, кори мардуми меҳнатӣ, аз он ҷумла деҳқонро, бевосита тасвир накардааст. Аз ин рӯ калима, ибораҳои ифодакунандаи ҳаёти мардуми меҳнатӣ акс наёфтааст, бинобар ин боигарии лексии адабиёти кӯхна барои тасвири зиндагии деҳқон, умуман меҳнатқашон кифоя намекунад.

Айни дуруст дарк карда буд, ки забони тоҷикӣ ҳанӯз тафтиш ва тадқиқ нашудааст ва бисёр калимаҳои аслии тоҷикӣ ба адабиёт роҳ наёфтаанд, ҳоло ба ҷойи онҳо калимаҳои душворфаҳми китобӣ ва ё бегона ба кор бурда мешавад, бо омӯхтани забони халқ бисёр аз ин вожаҳо бо калимаҳои аслан тоҷикии зинда иваз намудан мумкин аст: «Азбаски забони оммаи тоҷик ҳанӯз дуруст тафтиш нашудааст ва нависандагони мо дар деҳаҳо ва кӯҳсорҳо кам гаштаанд, ба кор фармудани баъзе таъбиrotи душвор, ки аз китобҳо ёд гирифтаанд ва баъзе калимаҳо, ки аз ҳамсоғон ба мо гузаштааст, маҷбур мешаванд. Ин душвориҳо, ба андозае ки нависандагони мо ба авом наздик мешаванд, бартараф хоҳад шуд». Дар давоми солҳо ин масъала ҳалли худро ёфт.

Аз гуфтаҳои боло маълум мешавад, ки Айни доираи боигарии лексии забони адабии ҳозираи тоҷикро хеле хуб тасаввур мекард ва он хоҳу ноҳӯ боигарии лексии адабиёти классикӣ ва забони зиндари дарбар мегирад.

Аз ин рӯ вай дар мақола, мактуб, қайд ва нутқояш ба хотири аҳли илму адаби тоҷик мерасонд, ки онҳо маводҳои забони модаринашонро омӯзанд ва маҳдуд намонанд. Бо

боварӣ изҳор мекард, ки бо зиёдтар омӯхтани забони адабиёти классикӣ ва зиндаи тоҷик ин камбудии барҳам меҳӯранд.

“Устод Айниро ҳамчун донишманди таърихи инкишофи забони адабии тоҷик, забони ҳозираи адабӣ ва забони зиндаи тоҷик ва ҳамчун нависандаи лозим омад, ки мавҷудияти забони адабии тоҷик ва роҳҳои инкишофи онро нишон диҳад ва бар зидди ақида ва ҷараёнҳои зарарнок ва муҳолифи забони тоҷик мубориза барад”- қайд намудааст С. Ҳалимов.

Садриддин Айни хуб медонист, ки забони зиндаи халқ кони дурдонаҳои камёб ва олии суҳананд. Аммо интихоби он маҳорати забондонро тақозо мекунад. Дар ин маврид Бехбудӣ чунин менависад: *Забони зиндаи халқ – забони умумихалқии тоҷик, дар ҳақиқат, аз ҷиҳати сохти морфологӣ, захираи луғавӣ, воситаҳои синтаксисӣ ва услубӣ хеле пурсарват аст. Дар давраи кунунии тарқиёт ва инкишофи забони адабии тоҷик унсурҳои зиёди забони зиндаи халқ ва лаҳҷаҳо чун материали забони адабӣ ҳам ҷиҳати манфӣ доранд ва ҳам мусбат. Фарқ карда тавонистани ҷиҳати мусбат ва манфии забони гуфтугӯии халқ ниҳоят мушкул аст ва барои ҳамин таъби баланди забондонӣ лозим буд [Бехбудӣ, 39].*

Муҳаққиқи забони осори Садриддин Айни С. Ҳалимов дар рисолаи илмиаш хидмати ин нобиғаи нотақорро дар инкишоф ва тоза нигоҳ доштани забони адабии тоҷик нишон дода, ақидаҳои назариявии Айниро барои ба вучуд овардани забони адабии миллии тоҷик дар асоси забони адабӣ ва забони зиндаи халқ ва нишон додани роҳҳои инкишофи забонамон ба эътибор гирифта, ба чунин принципҳо чудо намудааст:

1. Принципи иваз намудани калима ва ибораҳои нодаркори бегона (пеш аз ҳама арабӣ) бо калимаҳои сода ва ҳамафаҳми тоҷикӣ.

2. Дар навиштаҳо даст кашидан аз такаллуфоти эронӣ ва забони матбуоти Эрон.

3. Принципи истифода намудани калима, ибора ва унсурҳои морфологии забони адабӣ-китобӣ.

4. Принципи ассимилятсияи морфологӣ, семантикӣ ва омехтани шаклҳои забони адабӣ бо забони содаи халқ.

5. Принципи ба таври тоҷики бастанӣ чумлаҳо, дар замини таҳрири риоя намудани рӯҳи забони тоҷикӣ ва вайрон намудани категорияҳои услубии анъанавии забони адабии китобӣ.

6. Роҳи «тозақунӣ» ва интихоби унсурҳои лексикӣ ва грамматикӣ забони содаи халқ.

7. Роҳ ва тарзи адабисозии фонетикӣ, морфологӣ ва семантикӣ лексикаи забони халқ.

8. Иқтибоси калима ва истилоҳҳои лозимӣ аз забонҳои дигар [Ҳалимов 82-83].

Чӣ тавре ки дида мешавад, Айнӣ на танҳо ҳамчун иишондиҳандаи роҳҳои инкишофи забони тоҷикӣ баромад мекунад, балки боз, азбаски як қисми ақидаҳои ӯ характери мубоҳисавӣ доштанд, дар амалияи нависандагии ӯ аҳамияти амалӣ пайдо карда, аз тарафи худӣ ӯ ҳал карда шуданд.

Садриддин Айнӣ ҳангоми навиштан ва таҳрири маводи навиштаи дигарон барои тоза нигоҳ доштани рӯҳи забони адабии тоҷик калима ва ибораҳои нофаҳмои бегона бояд бо калима ва ибораҳои аслии содаи забони тоҷикӣ иваз карда шавад ва дар чумлабандӣ риоя намудани рӯҳи забони тоҷикӣ, аз як тараф, аз тарафи дигар, тамоман эътироф намудани забони содаи қор кардашудаи халқ дар асоси ба ҳисоб гирифта шудани имкониятҳои истифода намудани унсурҳои барҷаста ва солими лексикӣ ва грамматикӣ забони адабӣ-китобӣ ва риоя намудани меъёрҳои имлоии он мебошад.

Устод Айнӣ ба забони тоҷикӣ эҳтироми бузург доштанд ва боигарии таркиби луғавии он, инчунин дар истеъмоли луғатҳои алоҳидаи он муносибати дилсӯзона дошт ва ба дигарон низ тавсия меод, ки ҳангоми навиштан ба маънии воҳидҳои луғавӣ, мавқеи қорбурди он эътибор диҳанд.

Садриддин Айнӣ аз имконоти калимасозӣ дар интихоби калима ғоида мебард, вожаҳои нав меофарид. Чунончи, пешвандгунаи хуш- дар осори нависанда серистеъмол буда, дар ин қолаб аз ҳиссаҳои

нутқ исм бештар истифода мегардад: хуш+таъм, хуш+чавлон, хуш+толеъ, хуш+парвоз, хуш+забон, хуш+муомила, хуш+савод, хуш+ҳаво, хуш+либос, хуш+ған, хуш+тамъ, хуш+зеҳн ва ғ. истифода гардидаанд, ки баъзеи ин калимаҳо дар ин қолаб дар забони адабии ҳозираи тоҷикӣ қор фармуда намешаванд. Калимаҳои **хуш+чавлон, хуш+зеҳн, хуш+савод** қор фармуда шудааст. Вожаи **хушзеҳн**-бозақоват, боақлу хуш, тезфаҳм [ФЗТ.ҷ. 2. 1969: 513] буда, аммо вожаи **хушсавод** дар луғатномаҳо зикр наёфтааст, он ба маънои шахси босавод, саводнок истифода гардидааст. Калимаи **хушчавлон** дар луғатномаҳо зикр нагардидааст, калимаи **чавлон** ба маънои *рафтори хиромон, озодона ба ҳар тараф ҳаракат кардан, хиромон рафтан, ҷилвақунон рафтан* [ФТЗТ. Ҷ. 2. 2008: 764] шарҳ ёфтааст. Нависанда бо калимаи **хушчавлон** равиши чашмаро шоирона тасвир намудааст: *...ҳамон дар ин роҳи зеризаминии худ чанд чаишаи дигарро ба худ ҳамроҳ кардааст, ки аз аввала пурзӯртар ва хушчавлонтар шуда мебарояд* (Дох., 5). Вожаи **хушибора** ба маънои қаззобу муассир навиштани фикр омадааст; калимаи **хушпарвоз** ба маънои маҷозии **зебо парвоз кардан** омадааст: **Хатро чунон дилчасп ва хушибора нависед, ки хонандаи он хат ба шавқ ояд** (Ғул., 51). **Чоят бисёр хуштаъм шуда будааст, — гӯён чойи дар пешаш бударо нӯшид** (Ғул., 111). *Дар ин мунозираҳо на танҳо ҳамон 5 протсент хушзеҳнон, балки ҳамаи шогирдон иштирок мекарданд* (Ёд., 234). Ёдгор афсӯс меҳӯрд, ки ҳамин замон ин мурғи **хушпарвоз** бе болу пар монда ба замин хоҳад афтод (Дох., 225). *...ин китобчае буд, ки яке аз шоирони бекормондаи хушҳавсалаи Ҳиндустон бо усули «байтбарак» барои ҳар ҳарфи алифбои араб як газал гуфта вайро тартиб додааст* (Ёд., 248). *Духтарак ҳам ба ин ҷавони хушзабони меҳрубони хушмуомила муҳаббати покдилона монда, аз вай ҷудо шудан ва як нафас бе ӯ монданро намехостааст* (Ёд., 93). *Падарам мегуфт, ки «падари Ҳабиба имоми деҳаи худ буда, аз хушсаводтарин имомҳои он даври пеш аст* (Ёд., 110).

Садриддин Айнӣ аз имконоти луғавию калимасозии забони тоҷикӣ басо бомаврид истифода намудааст. Калимаи **мусибатнома** хоси услуби нависанда буда, барои ифода кардани дарду алами персонаж истифода гардидааст. Калимаи **мусибатнома** аз исми арабии **мусибат** – *алам, сахтӣ, азо, мотам, азоби рӯҳӣ* [ФЗТ, Ҷ.1.1969: 752] ва исми **нома** бунёд ёфтааст ва имрӯз дар истеъмор нест: – *Баъд аз оши соли модарам падарам зани дигар гирифт, – гӯён духтари аламдида мусибатномаи худро давом дод* (Ёд., 424).

Дар таърихи забони адабии тоҷик ҳиссаи устодони сухан ниҳоят калон аст. Садриддин Айнӣ бо душманони забони адабӣ, миллати тоҷик доимо дар мубориза буд. Дар аксари мақолаву нигоштаҳояш барои пойдорӣ ва тозагии забони адабии тоҷик ибрози андеша намуда, бо бадбинони ин миллат дар талош буд. Бо ноадолатӣҳое, ки доир ба забони адабии тоҷик мешуд, бо мақолаҳо, суханони раднопазираш мубориза мебард, исбот мекард.

Хулоса. Садриддин Айнӣ мактаби бузургро ташкил кард, ки дар он хунари забондонӣ омӯхта мешуд. Айнӣ дилсӯзу ғамхори забони адабии тоҷикӣ буд ва ҳар навиштае ба дасташ мерасид, онро бодикқат хонда, камбудихояшро бо таҳрирҳояш дар ҳошияи он сабт мекард. Ин сабақи устодро шогирдонаш, нависандагон ва тарҷумонҳо мегирифтанд ва аз рӯйи он амал мекарданд.

Садриддин Айнӣ дар интихоби калима, маъноии луғавии он, мавқеи истеъмор, худдорӣ аз иқтибосоти арабӣ нозукбин буд ва инро аз тамоми нависандагон, тарҷумонҳо ва қаламкашон талаб менамуд.

АДАБИЁТ:

1. Беҳбудӣ Н. Мулоҳизаҳо оид ба забони осори Рӯдакӣ. Баъзе масъалаҳои забоншно-

сии тоҷик./ Беҳбудӣ Н. -Душанбе, Нашриёти академияи фанҳои РСС Тоҷикистон. Душанбе. -1964. С. 116-137.

2. Ваҳҳобов Т. Устод Айнӣ ва лексикографияи тоҷик / Ваҳҳобов Т. // Ҳақиқат зодаи баҳс аст. –Хучанд: Хуросон, 2010. –С. 198.

3. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. -Душанбе: Дониш, 1985.-қисми I: Фонетика, Морфология. -356 с.

4. Камолиддинов Б. Сухан аз баҳри дигарон гӯянд (Нуксонҳои забони аҳли матбуоти тоҷик). / Камолиддинов Б. -Душанбе: Нашриёти “Дунёи дониш” , 2015. -400с.

5. Маъсумӣ Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик./ Маъсумӣ Н. -Сталинобод, 1959. -294 с.

6. Тарҷума ва балоғати сухан. Ҷ. 2.. Душанбе, “Деваштич”. 2005. 192с.

7. Устод Садриддин Айнӣ ва асолати забони тоҷикӣ (маводи конференсияи илмию амалӣ бахшида ба ёдбуди устод Айнӣ. Барориши 5.) -Душанбе, 2011. 177 с.

8. Устод Айнӣ ва асолати забон (маводи конференсияи илмию амалӣ бахшида ба ёдбуди устод Айнӣ. Барориши 7.) -Душанбе, 2013. 196 с.

9. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. -Душанбе, 2008.Ҷ.2 . 944с.

10. Фарҳанги тоҷикӣ ба русӣ. (Зери таҳрири Д.Саймиддинов, С.Д.Холматова). -Душанбе, 2006. - 813с.

11. Ҳалимов С. Садриддин Айнӣ ва баъзе масъалаҳои инкишофи забони адабии тоҷик./ Ҳалимов С. -Душанбе: “Ирфон”. 1974. -111с.

12. Ҷашнномаи С. Айнӣ. Ҷузъи III. -Душанбе: “Дониш”, 1966. -175с.

13. Ҷашнномаи С. Айнӣ. Ҷузъи VII. -Душанбе: “Дониш”, 1991. -296 с.

14. Ҷашнномаи С. Айнӣ. Ҷузъи IX. -Душанбе: “Дониш”, 2002. -247с.

А.А. Нодиров

ИСТИҚЛОЛ ВА РУШДИ ЗАБОНИ МИЛЛӢ

МТҒ “Донишқадаи тиббӣ-иҷтимоии Тоҷикистон”

Нодиров Аҳрор Асрорович - ассистенти кафедраи забонҳои МТҒ “Донишқадаи тиббӣ-иҷтимоии Тоҷикистон”. тел: (+992)889 90 00 60

Мақсади омӯзиш. Баланд бардоштани нақши забони давлатӣ дар даврони Истиқлоли давлатӣ.

Мавод ва усулҳои таҳқиқот. Дар рафти таҳқиқот аз мавод ва нашрияҳои давлатӣ ва инчунин аз адабиётҳои дар тӯли 30 соли Истиқлолият бо забони ноби тоҷикӣ нашршуда, мавриди таҳқиқ қарор дода шуд. Дар фишурда аз усулҳои таҳқиқи илми забоншиносӣ-таҳлил ва муқоиса истифода карда шудааст.

Натиҷаи таҳқиқот ва муқоисаи онҳо. Забон таҳкурсии аст, ки бинои ахлоқ, фарҳанг ва ҷаҳонбинии миллат дар асоси он эъмор мегардад. Аз ин рӯ, забони тоҷикӣ ҷавҳари хувият ва тафаккури милли тоҷикон маҳсуб ёфта, танҳо тавассути забон мо метавонем хотираи таърихии мардумро ҳифз намоем ва ҳамбастагии худро бо мероси ҳазорсолаи маънавии миллати худ эҳсос кунем.

Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аз рӯзи аввали қадам ниҳодан ба арсаи сиёсии Тоҷикистон ба ҳифз ва гиромидошти забони тоҷикӣ афзалияти стратегӣ доданд ва қайд карда буданд, ки “Забони мо бо Истиқлоли ватани мо пайванди ногустастанӣ дорад. Яъне, вақте ки ватани мо озод ва мустақил будааст, забони мо ҳам шукуфо ва истиқлол доштааст ва баръакс. Гузашта аз ин, аз ҳамон ибтидои пайдоиш забон яке аз авомил ва ангезаҳои асосии ҷунбишҳои истиқлолхоҳӣ ва ватанпарастӣ буд. Барои ниёгони мо мафҳуми Ватан ва забон ҳамеша ҳаммаъно будааст. Таърихи давлатдорӣ ориёӣ нишон медиҳад, ки давлатҳои бостонии мо ҳамеша кӯшиш ва ҷаҳду ҷадал мекарданд, ки барои устувор соختани пояҳои давлатдорӣ ва ба вучуд овардани мустақкам намудани давлатдорӣ миллий ва ваҳдати ягонагӣ аз унсури забонӣ истифода бурда, барои рушду таракқӣ

ва густариши забони модарии хеш тадбирҳои мушаххас андешанд [2]. Агар ба давраҳои дури таърихи забони худ назар кунем, мебинем, ки гузаштагони мо барои равнақу эътибор ва инкишофи забони худ чӣ фидокорӣ ва чӣ кӯшишҳои ба ҳарҷ доданд, то забони модарии хешро ба пояи забони расмии давлатӣ бароварданд”.

Бо ибтиқори Пешвои миллат, забони тоҷикӣ дар замони соҳибистиқлолии Ҷумҳурии Тоҷикистон чун забони расмии кишвар эътироф гардид ва давлат ба он сарпаноҳи сиёсӣ дод. Дар ин самт, роҳбарияти Тоҷикистон нахуст ҷанбаҳои ҳуқуқиро муҳайё сохта, забони тоҷикиро дар Конститутсияи кишвар забони давлатӣ эълон намуд ва барои дар амал татбиқ намудани он Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон”-ро қабул кард. Қабули санадҳои ҳуқуқӣ оид ба забони тоҷикӣ дар даврони Истиқлоли давлатӣ ба густариши бесобиқаи забони тоҷикӣ замина фароҳам оварда, нақшу мақом ва манзалати онро ба ҳайси забони давлатии сарзамини соҳибистиқлоли Тоҷикистон мустақкам намуд, ки ин падида натиҷаи сиёсати бунёдкорона ва кӯшишҳои пайвастаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аст [1].

Маҳз бо ташаббуси муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар даврони истиқлолияти давлатӣ забони тоҷикӣ ба арсаи байналмилалӣ баромада, имрӯз аз баландтарин минбарҳои сатҳи ҷаҳонӣ, аз ҷумла Созмони Милали Муттаҳид садо медиҳад, ки боиси ифтихори ҳар як ватандори асил мебошад.

Дар даврони Истиқлол бо ибтиқори Пешвои миллат забони тоҷикӣ ба феҳристи забони давлатҳои мустақили ҷаҳон дохил шуда,

барои шинохти миллати таърихӣ заминаҳои сиёсӣ фароҳам омад ва дар ориёшиносӣ ва ё эроншиносии муосир шоҳаи сифатан нави тоҷикшиносӣ ҷойи расмӣ ва мустақиле барои худ пайдо намуд [3].

Пешвои миллат дар давраи истиқлолият ҷиҳати табиғу ташвиқи забони тоҷикӣ корҳои назаррасро ба анҷом расонида, ин равандро беш аз пеш густариш дода истодаанд. Аз ҷумла, ҳамасола нашри осори адибони барҷастаи классикӣ ва муосирро ба роҳ монда, дастраси ҳамватанон гаштаанд.

Муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон таъкид мекунанд, ки “бо ин забон на танҳо адабиёти оламшумули беш аз ҳазорсола офарида шудааст, балки аз ҷониби донишмандони бузурги мо асарҳои пурарзиш дар самтҳои мухталифи илмӣ таълиф ёфтаанд, ки ба пешрафти минбаъдаи илмҳои табииву дақиқ дар ҷаҳон мусоидат намудаанд. Ба ибораи дигар, забони тоҷикӣ аз даврони қадим на танҳо забони фарҳангу адаб, балки забони илм, аз ҷумла илмҳои дақику табиӣ низ ба шумор мерафту меравад. Бори дигар хотирнишон менамоем, ки забон, миллат ва давлат ҷузъҳои ҷудоинопазири якдигар ба ҳисоб рафта, устувории давлат, бақои умри миллат ва ҳувияти ягонаи миллӣ ба василаи забон таъмин мегардад. Ҳастии забон гарави ҳастии миллат, худшиносиву ҳудогоҳии миллӣ, замонати бақои фарҳангу тамаддуни он мебошад, зеро қулли ганҷинаи илмиву адабӣ ва фарҳангии миллат, пеш аз ҳама, ба василаи забон ҳифз мегардад”.

Дар таҳқиқи худ сари як калимае, ки имрӯз мо онро дидаву доништа хато истифода менамоем ва он бевосита ба мавзуи баромади банди дахл дорад, ибрази андеша намоям, ки хушбахтона имрӯз дар саҳифаҳои шабақаҳои маҷозӣ низ аллакай мавриди назари мардум гаштааст.

«Истиқлол» (استقلال) (исм, ҷинси мардона) калимаи арабӣ буда, решаи асосии он феъли замони гузаштаи шумораи танҳои ҷинси мардонаи «قَلَّ» (қалла, ташдид дорад) аст.

Вожаи “истиқлол”, ки аз ҷумлаи калимаҳои иқтибосии забони тоҷикӣ ба ҳисоб меравад, ба маъноҳои зерин меояд: озодӣ, новобастагӣ, мухторӣ, соҳибистиқлолӣ, истиқлол.

Калимаи “истиқлолӣ” (сифат) маъноҳои зеро дорад: 1) марбут (вобаста) ба истиқлол; 2) муборизи роҳи озодӣ.

Калимаи “истиқлолийӣ” танҳо як маъно дорад: “худмухтор” (автономия).

Дар луғатҳои муътабари форсии тоҷикӣ ба мисли “Ғиёсу-л-луғот”, “Бурҳони қотеъ”, “Луғатномаи Деҳхудо” “Фарҳанги Онандроҷ”, “Фарҳанги Нафисӣ” ва “Фарҳанги забони тоҷикӣ” ба ин тарафи масъала тавачҷуҳ нашудааст.

Чунон ки дидем, гунаи “истиқлолийӣ”, ки ба вазифаи сифат омада, маънои “худмухторӣ”-ро ифода месозад ва ноҳудогоҳ дар забони имрӯзаи адабии тоҷикӣ ҷои вожаи “истиқлол”-ро гирифта, ба хатои ом табдил ёфтааст. Корбурди он ба маънои “озодӣ”, “мухторӣ”, “соҳибистиқлолӣ” ва “истиқлол” ғалат мебошад. Дар ин сурат салоҳ будӣ вожаи “мустақил” (гунаи занонаи он “мустақилият”), ки маънои “соҳибхтиёршуда”-ро дорад, исми фовил ва муштак аз феъли боло мебошад, мавриди корбаст қарор дода шавад.

Хулоса. Бар ин мабнӣ, корбасти гунаи “истиқлолийӣ” дар забони адабии тоҷикӣ иштибоҳ буда, истифодаи гунаи “истиқлол” дурусту саҳеҳ аст. Мо бояд дар навишт ва гуфтори худ ба имлои калимаҳои забони тоҷикӣ диққат дода, тарзи дурусти истифодаи онҳоро ба роҳ монем.

Қ.Д. Нуралиева

ҶУМЛАИ МУРАККАБИ ТОБЕЪ ДАР ҲУҶҶАТҲОИ МЕЪЁРИИ СОҶАИ ҲУҚУҚ

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Нуралиева Дилором - ассистенти кафедраи забони тоҷикӣ ва усули таълими забон ва адабиёти тоҷики ДМТ. тел: 907884217

Мақсади омӯзиш: Ҷумлаи мураккаби тобеъ дар ҳуҷҷатҳои меъёрии соҳаи ҳуқуқ мавқеи вижа дошта, дар мақолаи мазкур бо назардошти вижагиҳои наҳви он мавриди таҳқиқ қарор гирифтаанд. Муҳаққиқ дар заминаи таҳқиқотҳои анҷомишуда, мавқеи ҷумлаи мураккаби тобеъро дар матнҳои соҳаи ҳуқуқ мавриди таҳқиқ қарор додааст. Баррасии масъалаҳои таҳқиқшаванда дар асоси корҳои илмии олимони варзидаи муосири тоҷик М.Норматов, Ш.Рустамов, Пейсиков Л.С. анҷом дода шудааст.

Мавод ва усулҳои таҳқиқот: Мухтасаран собиқаи таҳқиқи ҷумлаи мураккаб дар аввали мақола оварда шуда, ба вижагиҳо ва тафовути он аз дигар гурӯҳи ҷумлаҳо таваҷҷӯҳ зоҳир шудааст. Дар мақола инчунин бо овардани мисолҳо мавқеи қорбурди ҷумлаи мураккаб нишон дода шудаанд.

Натиҷаи омӯзиш ва баррасии онҳо: Ҳангоми баррасии масъалаҳои таҳқиқшаванда муҳаққиқ кӯшидааст, ки беиштар нуқтаи назари муҳаққиқони ватаниро ба ҳисоб гирифта, сипас бо овардани андешаҳои олимони муосири соҳаи забон андешаҳои худро тақвият диҳад.

Дастоварди муаллиф дар ин мақола он аст, ки ӯ бори аввал дар асоси маводи ҳуқуқӣ ҷумлаи мураккабро мавриди таҳқиқ қарор додааст. Дар заминаи маводҳои ҳуқуқӣ ва осори илмии забониносонии варзида хулосаҳои зарурӣ баровардааст.

Хулоса: Вижагиҳои наҳви матнҳои соҳаи ҳуқуқ бо истифодаи ҷумлаи мураккаб баррасӣ гардидаанд. Инчунин дар мақола вижагиҳои услуби илмӣ ва расмӣ- қоргузорӣ ба назар гирифта шудааст. Хулосаҳои дақиқи илмӣ бароварда шуда, услуби илмӣ дар баёни масъалаҳои таҳқиқшаванда риоя гардидааст.

Калид вожаҳо: ҷумлаи мураккаб, тафсири Кодекси оилаи ҚТ, тафсири Кодекси гражданин ҚТ, пайвандакҳо, ҳуҷҷатҳои меъёрии ҳуқуқӣ, кодекс, протокол, оила.

Q.D. Nuraliyeva

SUBORDINATE COMPLEX SENTENCE IN LEGAL DOCUMENTS

Tajik National University

Nuralieva Dilorom - assistant of the department of Tajik language and methods of teaching Tajik language and literature of DMT. phone: 907884217

The purpose of the study: the subordinate complex sentence has a special position in the normative documents of the field of law, and in this article, it has been studied taking into account its linguistic features. In the context of the completed research, mechanism has investigated the position of the complex subordinate clause in legal texts.

Materials and methods of research: Briefly, the history of the study of the complex sentence is presented at the beginning of the article, and attention is paid to its features and differences from other groups of sentences. The article also shows examples of the use of complex sentences.

The result of the study and its review: *When considering the issues to be emphasized, the author tried to take into account the views of the native researchers, and then to strengthen his opinions by bringing the opinions of modern scientists in the field of language. Review of the researched issues based on the scientific works of modern distinguished Tajik scientists M. Normatov, S. Rustamov, L.S. Peisikov, completed.*

The author's achievement in this article is that he has for the first time investigated the complex sentence on the basis of legal material. He made necessary conclusions based on legal materials and scientific works of eminent linguists.

Conclusion: *The grammatical features of legal texts are discussed using complex sentences. The article also takes into account the features of the scientific and official style. Accurate scientific conclusions are drawn, and the scientific style is observed in the presentation of the issues under investigation.*

Key words: *complex sentence, Interpretation of the Family Code of the Republic of Tajikistan, Interpretation of the Civil Code of the Republic of Tajikistan, links, regulatory legal documents, code, protocol, family.*

Муҳимият: Чумлаи мураккаби тобеъ дар ҳуҷҷатҳои меъёрии ҳуқуқӣ дар муқоиса бо дигар воҳидҳои наҳвӣ серистсеъмом аст. Ба андешаи аксар забоншиносон чумлаи мураккаби тобеъ дар забони тоҷикӣ аз нигоҳи сохтумаъно ва ифодаи муносибатҳои наҳвӣ хеле мураккабу печида ба ҳисоб рафта, баҳсҳои илмӣ зиёдеро рӯйи қор овардааст. Азбаски дар маводи таҳқиқи мо истифодаи ин гурӯҳи чумлаҳо бо тақозои услуби нигориш фаҳмо ва дақиқ мавриди истифода гардидааст, мо бештар ба паҳлӯҳои ба қори мо дахлдошта тавачҷӯҳ намудем.

Мақсади омӯзиш: Маълум аст, ки чумлаи мураккаби тобеъ бо вижагиҳои худ аз чумлаи мураккаби пайваст тафовут дорад. Муҳимтарин тафовути он дар таркиби чумлаи мураккаби пайваст баробарҳуқуқ будани чумлаҳои сода мебошад, ки ин хусусият дар чумлаи мураккаби тобеъ мушоҳида намешавад, яъне чумлаҳои таркиби чумлаи мураккаби тобеъ яке ба дигаре тобеъ мебошанд.

Мавод ва усулҳои омӯзиш: Дар ин замина дар чумлаи мураккаби тобеъ сарчумла ва чумлаи пайрав вучуд дорад. Муайян кардани сарчумла ва чумлаи пайравро муҳаққиқи чумлаҳои мураккаби тобеъ Ш. Рустамов чунин тавзеҳ кардааст: «Сарчумла ва ё чумлаи пайрав на аз рӯйи он муайян карда мешавад, ки вай қадом маънову мазмунро ифода мекунад, балки аз рӯйи он таъин карда мешавад, ки

вай чумлаи тобеъкунанда аст ё тобеъшаванда» [7]. Аз ин рӯ ҳангоми таснифоти чумлаҳои мураккаб масъалаи меҳварӣ ин тобеъкунанда будан ё тобеъшаванда будани чумла аст, ки мо ин ҳолро дар чумлаҳои мураккаби пайваст намебинем. Чумлаи пайрав ҳамеша ба сарчумла тобеъ буда, вижагии он вобаста ба мавҷудияти сарчумла зоҳир мегардад. Ин аз муҳимтарин вижагии наҳвии чумлаи мураккаби тобеъ ба ҳисоб меравад. Масъалаи дигаре, ки дар муайян кардани чумлаи мураккаби тобеъ асосӣ аст, ин мавҷудияти пайвандакҳо мебошанд: «пайвандакҳо нишонаи асосии гармматикӣ чумлаи пайрав ба шумор мераванд» [7].

Натиҷаи омӯзиш ва муҳокимаи онҳо: Дар адабиёти қадимӣ илмӣ ниёғони мо доир ба чумлаи мураккаб маълумоти мушаххас мавҷуд нест, аммо баъзе қайду ишораҳо дида мешавад. Усули таснифи чумлаи мураккаби тобеъ ва пайваст ба замони шӯравӣ рабт мегирад, ки асосан, таҳти таъсири мактаби забоншиносии рус дар забоншиносии тоҷик роиҷ гардидааст. Таҳқиқи чумлаи мураккаби тобеъ, асосан дар тадқиқоти олимони: Д. Тоҷиев, Б. Ниёзмаҳмадов, Х. Ҳусейнов, М. Қосимова, Ш. Рустамов, Б. Камолиддинов, С. Атобуллоев, Ф. Зикриёев, Д. Хоҷаев, М. Норматов, В. Абдулазизов ва чанде дигарон баррасӣ ва ҳулосабарорӣ шудааст. Бо вучуди таҳқиқоти зиёд то имрӯз баҳсҳои илмӣ дар забоншиносии тоҷик идома дорад. Дар асо-

си маводи матнҳои ҳуқуқӣ мо бори аввал ба баррасӣ ва ошкор сохтани вижагиҳои нахви чумлаҳои мураккаб иқдом намудем. Ин, албатта, тақозои замон ва илм аст, зеро имрӯз дар муқоиса бо замони шӯравӣ забони илмӣ тоҷикӣ дар соҳаи ҳуқуқ хеле ташаккул ва таҳаввул ёфтааст.

Дар чумлаи мураккаби тобеъ ҳамеша сарчумла эзоҳталаб аст, яъне чумлаи пайрав барои шарҳу эзоҳи сарчумла меояд: Берун аз таърифи ақди никоҳ он муносибатҳое мемонад, ки байни ашхоси ба ақди никоҳ дохилшуда ба вучуд меоянд [1]; Ҳарчанд қонунгузори граҷданӣ бевосита танзими ҳуқуқии муносибатҳои ғайриамволиро амалӣ насозад ҳам, роҳу воситаҳои ҳифзи ин навъи муносибатҳоро дар сурати ҳалалдор шуданашон... таъмин менамояд [2];

Дар чумлаҳои фавқузид, ки аз сарчумла ва чумлаи пайрав иборатанд, ифодаи маъно ва тартиби ҷой гирифтани чумлаҳои таркиби чумлаи мураккаб мувофиқи қонунҳои нахви чумлаи мураккаби тобеъ аст.

Масъалаи дигари хеле муҳим ин аст, ки ҳанӯз чанд чумлаи сода наметавонанд дар ҳамнишинӣ чумлаи мураккаби тобеъро ташкил диҳанд. Вижагии чумлаи мураккаби тобеъ аз он иборат аст, ки ҳатман дар байни чумлаҳои содаи таркиби чумлаи мураккаби тобеъ ҳамбастагӣ мавҷуд аст: «Аз чумлаи сода таркиб ёфтани чумлаи мураккаб маънии онро надорад, ки ҳама гуна чумлаҳои содаи мустақилро бо ҳам омада чумлаи мураккабро сохтан мумкин бошад. Чумлаи содаи таркиби чумлаи мураккаб бо ҳам ягонагии маъно доранд, бо як интонатсияи ягона ифода мегарданд, онҳо аз ҷиҳати маъно яке дигареро ва ё ҳамдигарро эзоҳ медиҳанд ва пурра мекунанд ва дар натиҷа фикри ягонаи нисбатан пурраи ба охирирасидаро ифода мекунанд» [4]. Чунончи: Аз мазмуни қисми 2 моддаи тафсиришаванда бармеояд, ки аъзои ассотсиатсия (иттифок) ўҳдадоранд, аъзоҳаққи молумулкӣ супоранд [2]; Шахси ҳуқуқие, ки аз ҷониби

давлат ё воҳиди марзию маъмурӣ таъсис дода шудааст, аз рӯи ўҳдадорӣҳои онҳо масъулият надорад [2]. Дар шаклирии чумлаи мураккаби тобеъ дар ҳуҷҷатҳои меъёрии соҳаи ҳуқуқ аксар пайвандакҳо серистеъмоланд. Қайд кардан бамаврид аст, ки дар ҳуҷҷатҳои меъёрии соҳаи ҳуқуқ пайвандакҳои маъмули забони тоҷикӣ бештар истифода шудаанд.

Хулоса: Аксар донишмандон андеша доранд, ки яке аз василаи асосии ҷудо намудани сарчумла аз чумлаи пайрав пайвандакҳо ба ҳисоб мераванд, «вале пайвандакҳо дар муайян намудани чумлаи пайрав меъёри ягона ба ҳисоб намераванд, чунки дар забони тоҷикӣ пайвандакҳои муштараквазифа кам нестанд, масалан пайвандакҳои «ки» бо ҳама чумлаҳои пайрав омада метавонанд». Таҳқиқи чумлаи мураккаби тобеъ дар забоншиносии тоҷик идома дошта, вобаста ба маводи таҳқиқ бояд вижагиҳои он ошкор карда шавад. То ҳол паҳлӯҳои норавшан ва таҳқиқталаби он мавҷуд аст.

АДАБИЁТ:

1. Маҳмудов М., Худоёров Б. Тафсири кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе «Эр - граф», 2011, 431 саҳ.
2. Маҳмудов М. А., Тағойназаров Ш. Т., Бобочонов И. Ҳ., Бадалов Ш. Тафсири кодекси граҷдани Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе: «Эр- граф», 971 саҳ.
3. Назарзода С. Фарҳанги мухтасари истилоҳоти иҷтимоӣ ва сиёсӣ. Душанбе: Дониш, 2006, 143 саҳ.
4. Норматов М. Забони адабии муосири тоҷик. Синтаксис. Душанбе: Матбуот, 324 саҳ.
5. Оранский И. М. Основы иранского языкознания. Новоиранские языки.- М.: 1982
6. Пейсиков Л. С. Вопросы синтаксиса персидского языка. – М.: 1859.
7. Рустамов Ш. Мушкilotи синтаксис. Душанбе: Маориф, 340 саҳ.

Б.Х. Охунов

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАТИВНЫЕ ТЕХНОЛОГИЙ И ИНТЕРНЕТ - РЕСУРСОВ НА ЗАНЯТИЯХ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

НОУ «Медико-социальный институт Таджикистана»

Охунов Башир Худжакулович - к.п.н., доцент кафедры языков НОУ «Медико-социальный институт Таджикистана», e-mail: bashir_okhunov@mail.ru; тел: (992) 93 510 00 21.

Цель исследования. Выявить эффективность использования информационно-коммуникативные технологий на занятиях английского языка и их влияние на повышение познавательной активности студентов.

Материал и методы исследования. К наиболее часто используемым в учебном процессе средствам информационно-коммуникативные технологий относятся: электронные учебники и пособия, демонстрируемые с помощью компьютера и мультимедийного проектора, электронные энциклопедии и справочники, тренажеры и программы тестирования, образовательные ресурсы интернета, DVD и CD диски с картинками и иллюстрациями, видео и аудиотехника, научно-исследовательские работы и проекты.

Результаты исследования и их обсуждение. Использование информационно-коммуникативные технологий и интернет - ресурсов на занятиях английского языка позволяет нас более полно реализовать целый комплекс методических, дидактических, педагогических и психологических принципов. Применение компьютерных образовательных программ на занятиях английского языка повышает эффективность решения коммуникативных задач, развивает разные виды речевой деятельности учащихся, формирует устойчивую мотивацию иноязычной деятельности учащихся на занятиях. Сочетание информационных технологий с методом проекта позволяет студентам практически применять свои знания, умения и навыки, потому и является одной из форм организации исследовательской и познавательной деятельности, при которой успешно реализуется кооперативная коллективная дея-

тельность, позволяющая повысить мотивацию изучения иностранного языка.

Применение информационно-коммуникативные технологий и интернет-ресурсов на занятиях английского языка даёт возможность достичь стабильных положительных результатов и позволяет нас вести преподавание в разноразноуровневых курсах с углубленным изучением английского языка – и достигать хорошего результата.

На наш взгляд, использование информационно-коммуникативные технологий и интернет-ресурсов на занятиях английского языка актуально на сегодняшний день, т.к. преподаватель должен быть интересным для своих студентов, идти в ногу со временем, повышать свое педагогическое мастерство и уровень интеллекта.

Информационно-коммуникативные технологий способствуют усилению учебной мотивации изучения ИЯ и совершенствованию знаний учащихся. информационно-коммуникативные технологий направлено на совершенствование форм и методов процесса обучения. Современный период развития общества характеризует процесс информатизации. Одним из основных направлений процесса информатизации образования является внедрение средств новых информационных технологий в систему образования. В связи с развитием процесса информатизации образования изменяется объем и содержание учебного материала. В настоящее время значительные преобразования в области образования затронули и обучение иностранному языку в ВУЗах. В частности стали внедряться новые информационные технологии, такие использование Интернет-

ресурсов, обучающих компьютерных программ в учебный процесс. Мы живем в век информационной, компьютерной революции, которая началась в середине 80-х годов и до сих пор продолжают наращивать темпы. Компьютеры стремительно вошли в нашу жизнь и в процесс обучения английскому языку. Компьютер в учебном процессе является средством обучения детей, усиливающим и расширяющим возможности их обучающей деятельности. Компьютеры существенно расширяют возможности преподавателей по индивидуализации обучения и активизации познавательной деятельности учащихся в обучении английскому языку, позволяют максимально адаптировать процесс обучения к индивидуальным особенностям учащихся.

Сегодня, умение использовать в своей предметной области средства вычислительной техники и телекоммуникаций следует рассматривать как критерий общей грамотности, сопоставимый на сегодняшний день с традиционной трактовкой данного понятия – как уметь читать, писать и считать.

Использование информационно-компьютерных технологий открывает для нас новые возможности в преподавании иностранного языка, т.к. используя информационно-коммуникативные технологий на занятиях английского языка, мы сталкиваемся с новыми формами и методами преподавания, а также ищем новые подходы и стили к процессу обучения.

И так, назовем наиболее часто используемые элементы информационно-коммуникативные технологий в учебном процессе:

- электронные учебники и пособия, демонстрируемые с помощью компьютера и мультимедийного проекта, интерактивной доски;
- электронные энциклопедии и справочники;
- образовательные ресурсы Интернета;
- DVD и CD диски с картинками и иллюстрациями;
- видео и аудиотехника;
- интерактивные конференции и конкурсы;

- материалы для дистанционного обучения;
- научно-исследовательские работы и проекты;
- дистанционное обучение

Изучение английского языка с использованием информационно-коммуникативные технологий дает возможность принимать участие в тестированиях, в информационно-коммуникативные технологий орианах, конкурсах.

Одним из наиболее революционных достижений за последние десятилетия, которое значительно повлияло на образовательный процесс во всем мире, стало создание всемирной компьютерной сети, получившей название Интернет, что буквально означает “международная сеть” (англ. international net). Использование кибернетического пространства (syberspace) в учебных целях является абсолютно новым направлением общей дидактики и частной методики, так как происходящие изменения затрагивают все стороны учебного процесса, начиная от выбора приемов и стиля работы, кончая изменением требований к академическому уровню обучающихся.

На занятиях английского языка с помощью Интернета можно решать целый ряд дидактических задач: формировать навыки и умения чтения, используя материалы глобальной сети; совершенствовать умения письменной речи студентов; пополнять словарный запас учащихся; формировать у студентов устойчивую мотивацию к изучению английского языка, расширять кругозор студентов, налаживать и поддерживать деловые связи и контакты со своими сверстниками в англоязычных странах, участвовать в чатах, видеоконференциях и т.д.

Эти ресурсы могут быть активно использованы на занятии. Однако нельзя забывать о том, что Интернет - лишь вспомогательное техническое средство обучения, и для достижения оптимальных результатов необходимо грамотно интегрировать его использование в процесс занятия.

Несомненно, Интернет может использоваться в качестве эффективного приложения для развития грамматических, лексических

навыков и умений, проверки знаний. Сюда входят всевозможные тренировочные лексические, грамматические, фонетические упражнения, тесты на чтение, грамматику, IQ-тесты и т.д. Преподаватели или сами студенты могут находить такие сайты на WWW.

Большим плюсом использования ресурсов интернета является развитие межкультурной компетенции, т.е., знакомству с различными культурами, определению путей их взаимодействия и взаимопроникновения друг в друга, формированию культурных универсалий, необходимых для достижения взаимопонимания и плодотворного сотрудничества при непосредственном общении.

Выводы: 1. Занятия с использованием информационно - коммуникативных техно-

логий дает возможность проводить занятия с разноуровневыми студентами, давать им задания различной степени сложности, предлагать набор заданий и упражнений соответственно их способностям, обеспечивать 100% участия, сохраняя атмосферу доброжелательности, спокойствия.

2. Необходимо использование электронных ресурсов в своей поурочной деятельности.

3. При правильной организации учебного процесса повышается мотивация самоподготовки студентов и появляется сознательное отношение к учебе.

4. Студентов перестают быть пассивными участниками учебного процесса и становятся его активными участниками.

А.Ш. Шарифова

КОРБУРДИ ҶОНИШИН ВА БАНДАКҶОНИШИНҲО ДАР ТАШАККУЛИ ҶУМЛАИ ПАЙРАВИ ПУРКУНАНДА ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

МТҒ “Донишқадаи тиббӣ-иҷтимоии Тоҷикистон”

Шарифова Адолатхон Шарифовна – н.и.ф., и.в. мудири кафедраи забонҳои МТҒ “Донишқадаи тиббӣ-иҷтимоии Тоҷикистон” тел: 918-30-57-17

Мақсади омӯзиш: омӯзиши ҷумлаҳои мураккаби тобеъ бо ҷумлаи пайрави пуркунанда ғайр аз воситаҳои асосӣ, дар ташаккули ҷумлаи мураккаб чун воситаҳои ёвар сахми бузургдоранд. Дар ҷунин ҷумлаҳои мураккаб тобеияти нахвӣи ҷумлаи пайрави пуркунанда ба сарҷумла дар забонҳои муқоисасаванда қавитар аст.

Мавод ва усулҳои омӯзиш: ҷонишину бандакҷонишинҳо ва ҳиссаҷаҳо чун воситаи ёвари алоқаи нахвӣи ҷумлаи пайрави пуркунанда дар забонҳои англисӣю тоҷикӣ хизмат мекунанд, истифода бурда шудаанд.

Натиҷаи омӯзиш ва баррасии он: ҷонишин ва бандакҷонишинҳои шахсӣ-соҳибӣ ҳам дар ташаккули ҷумлаи мураккаби тобеъ бо пайрави пуркунандаи забонҳои муқоисасаванда чун воситаи ёвар нақши му-

айяне дорад. Онҳо ба вазифаи пуркунандаи сарҷумла омада, робитаи шаклию маъноии сарҷумлаю ҷумлаи пайравро истехком мебахшанд.

А.К.Арендс ишора карда буд, ки дар алоқаи граматикии ҷузъҳои ҷумлаи мураккаб бо пайрави муайянкунанда ҷонишинҳои шахсӣ, ишоратӣ, бандакҷонишинҳо сахмдоранд. «В ...определяющих предложениях, где имеется подлежащее в русском языке» который стало бы в косвенном падеже, там соответственно будут находиться описательные косвенные падежи личных местоимений, *وا, اهنى, اهنى, اهنى, اهنى, اهنى* для неодушевленных в единственном числе ещё и указательное местоимение *ىت*, имеющего здесь релятивное значение. Вместо их могут быть употреблены также и местоименные суффиксы *وا, اهنى*. [1].

Сипас муҳаққиқони дигари забони форсӣ ва туркӣ ба ҳамин ақида иктифо намуда, онро густариш додаанд. Аз забоншиносони тоҷик нахуст аз ҳама М.Н.Қосимова ҷонишин ва бандакҷонишинҳоро ба гурӯҳи воситаҳои ёридихандаи тобеъкунанда дохил намуда мавриди таҳқиқ қарор додааст. “Ҷонишин ва бандакҷонишинҳоро гурӯҳи воситаҳои ёридихандаи тобеъкунанда шуда, барои алоқамандии ҷумлаи пайрави шартӣ бо сарҷумла ва ҷумлаҳои пайрави дигар ёрӣ мерасонанд”[1,3,10].

Ҷ таҳқиқоти хешро идома дода барҳақ таъкид мекунад, ки “дар ҷумлаи пайрав калимаи асосӣ омада, дар таркиби сарҷумла он бо ҷонишин ё бандакҷонишинҳо оварда мешавад, ки дар натиҷа алоқамандии ҷумлаи пайрави шартӣ ва сарҷумла ба вучуд меояд”[10].

С.Атобуллоев бар ҷунин ақида аст, ки “воситаи дигари алоқаи грамматикӣ байни ҷузъҳои ҷумлаи мураккаби тобеи пайрави мубтадодор ҷонишинҳои шахсӣ, ишоратӣ, нафсӣ, бандакҷонишинҳои соҳибӣ ва калимаҳои мустақилмаънои дигар мебошанд...”[2]. Сипас муҳаққиқ ба вазифаи субъект, объект/пуркунанда/, муайянкунандаи ҷумлаи пайрав омадани ҷонишини нафсии “худ”-ро бо бандакҷонишини соҳибии –**ашон** нишон додааст[1].

Қобили қайд аст, ки дар ҷумлаҳои мураккаби тобеъ бо пайрави пуркунанда ҷонишин ва бандакҷонишинҳо ба вазифаи пуркунанда ва бандакҷонишинҳо ба вазифаи пуркунандаи /бавосита, бевосита/-и сарҷумла меоянд:

Ҳар он кас ки шуд комрон дар ҷаҳон,
Парастии кунандаш кехону меҳон [9];

Ҳар кас аз аҳоли ба муқобили **инҳо** дам занад, аз дами теғ ... мегузаридаш [6]; **Ҳар касе**, ки ба назди Ҷомӣ меомадаст, шоири бузург бо ӯ менишастааст [5].

Кунун **ҳар ҷӣ** гуфтам, **ҳама** гӯш дор.
Суханҳои хуб андар оғӯш дор [9];

Он кӣ каззоб асту мегӯяд дурӯғ,
Нест ӯро дар вафодорӣ фурӯғ [9].

Every worker must understand that the only way to a happy future is through struggle and the struggle is growing harder and harder. **He** stopped speaking and first looked at the people

sitting round **him**. **Everybody** understood what Bauman question is meant. “Are you expecting **any** patient?” he asked. **They** didn’t even speak to each other, **they** didn’t have to be reminded **what** to do? [4].

Хулоса. Мавриди зикр аст, ки дар забонҳои муқоисашаванда ҷумлаи пайрави пуркунанда бо ҷонишинҳо ва бандакҷонишинҳо ҷойгоҳи махсусро доро мебошанд. Хусусан, сарҷумла ва ҷумлаи пайравро бо ҷонишинҳои шахсӣ, соҳибӣ, нафсӣ-таъкидӣ, манфӣ, номуйянӣ тасаввур кардан номумкин аст. Ҷуноне ки дар боло қайд кардем, хусусиятҳои муқоисашавандаи ҷумлаҳои пайрави пуркунандаи забони тоҷикӣ бо пуркунандаи мураккаби забони англисӣ дар сохтори ҷумласозии забони тоҷикӣ ҳамчун ҷумлаи пайрави пуркунанда мувофиқати сохторию маъноӣ дорад.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Арендс А.К. Краткий синтаксис современного персидского литературного языка./ А.К.Арендс/ –М.,-Л.: Изд-во АН СССР, 1941.- С 95-108.
2. Атобуллоев С. Ҷумлаҳои пайрави мубтадо ва хабар дар забони адабии тоҷик./С.Атобуллоев/ –Душанбе: Дониш, 1957. -193с.
3. Грамматикаи забони тоҷикӣ. Синтаксис . китоби дарси барои мактабҳои олии. Сталинобод,1956. Саҳ . 43-44
4. Каушанская И.В. Грамматика английского языка/И.В.Каушанская/ –Москва. 2001. 342с.
5. Качалова Н.К. Практическая грамматика английского языка./Н.К. Качалова/ Москва.1998.576с.
6. Молчанова Е.К. Основные вопросы синтаксиса среднеперсидского языка: автореф. дис...канд.фил.наук./Е.К.Молчанова/ –М., 1963. -19с.
7. Расторгуева В.С. Очерки по таджикской диалектологии./В.С.Расторгуева/Вып,4.М.,: Изд-во АН СССР, 1952.
8. Расторгуева В.С. Среднеперсидский язык./В.С.Расторгуева/ – М.:Наука, 1966.- С. 133-149.

9. Фирдавсӣ А. Шоҳнома./А.Фирдавсӣ/
Қ.1.378с.

10. Қосимова М.Н. Чумлаи пайрави шартӣ

дар забони адабии тоҷик./М.Н.Қосимова/ –
Сталинобод: Нашр. АФ Тоҷикистон, 1961.
-77с.

Л.А. Шодиева

ЗАБОН ҲАСТИИ МИЛЛАТ ВА ПОЯИ ДАВЛАТ

Кафедраи “Забонҳо”-и МТҒ “Донишқадаи тиббӣ-иҷтимоии Тоҷикистон”

Шодиева Латофат Абдуллоевна - ассистенти кафедраи “Забонҳо”-и МТҒ “Донишқадаи тиббӣ-иҷтимоии Тоҷикистон”, (+992) 901-30-01-01.

Мақсади таҳқиқот. Таҳлили рафти татбиқи “Қонуни забони давлатӣ дар Чумхурии Тоҷикистон”

Мавод ва усулҳои таҳқиқ. Сарчашмаҳои илмӣ таҳқиқоти гузаронидаи моро “Қонуни забони давлатӣ” ва китобҳои дарсии хонандагони макотиби таҳсилоти ҳамагонӣ, фикру андешаҳои омӯзгорон, ташкил медиҳад. Дар мақола аз усули таҳлили муқоисавӣ истифода бурда, натиҷагирӣ карда шуд.

Натиҷаҳои таҳқиқот ва баррасии онҳо. Ҳарчанд аз қабули “Қонуни забони давлатӣ” 13-сол сипарӣ гардида бошад ҳам, то ҳол он дар чумхурии мо татбиқ нагардида истодааст. Ин пеш аз ҳама бо айби соҳибзабонон вобастагӣ дорад, ки нисбати забони худ, яъне ин муқаддасоти кишвар беэҳтиромӣ зоҳир менамоянд.

Хулоса. Мо бояд забон, миллат, муҳаббат ва одамгариро дӯстиро дар байни халқамон боз ҳам мустақкамтар намоем, то чашми бади душман ба миллату забони тоҷикӣ нарасад. Гуфтаҳои Исмоили Сомониро шиор намуда, аз миллату забони давлатиамон деворе шавем, ки ягон душман ба мо ва забону ватанамон осеб нарасонад.

Забон калиди дари ганчи соҳибхунар аст. Чунки мо ба воситаи забон дӯстон пайдо намуда бо якдигар роз мегӯем, суҳбат мекунему даме аз камиву ғам орий мешавем. Дар ҳақиқат забон ҳастии миллат, пояи давлат, шинохти халқ ва пос доштани абёти гузаштагонамон мебошад. Забон аз давраҳои пеш ба насли имрӯза мерос мондааст ва мо мебояд ин за-

бони гузаштагони худ, яъне ниёгонамонро пос дорему ба наслҳои оянда ҳамчун мероси гаронбаҳо аз одам то ба ҳотам аз ҳотам то ба ин дам ва оянда густаришу такмил диҳем. Гуфтаанд ки агар аз падару модар ба фарзанд сарвати онҳо мерос аст, ба ақидаи худи банд мероси гаронарзише, ки ба ҳар як фарди тоҷик аз волидони хеш ба мерос менамояд, ин забони шевоӣ мебошад. Аввалин сухан, қаломе, ки мо меомӯзем ин аз падару модар ва хонавода ба вучуд меояд. Агар оила ба фарзандон бо қадом забоне муошират намояд, қудакон низ бо ҳамон забон сухан мегӯянд. Аз ин рӯ бояд ҳар як модари тоҷик пеш аз ҳама ба фарзанди худ бо забони тоҷикӣ сухан гуфтандро омӯзонад, пасон омӯхтани дигар забонҳо барои онон осон мегардад. Забони адабии тоҷик як забони шево ва дилнишинест, ки тез ба қалбҳо ҷой мегирад. Президенти кишварамон борҳо аз минбарҳои баланд бо забони тоҷикӣ суханронӣ намуда, обрӯи мардуми тоҷик ва забони тоҷикиро дар байни дигар кишварҳо муаррифӣ намудааст. Одамият, бояд аз забон ва миллати хеш ҳеҷ гоҳ шарм надорад. Агар забон аз байн равад, яқин аст, ки миллат низ ба нестӣ меравад. Имрӯз дар ҷаҳон бисёр кишварҳои ҳастанд, ки онҳо забони аслии хешро надоранд, аммо бо забони дигар давлат муошират намуда, забони он давлатро эҳтиром карда, онро гиромӣ медоранд. Аз он чумла мардуми Амрико ин кишвари абарқудрат бо забони англисӣ яъне забони Англия сухан мегӯянд ва ин забонро эътироф намуда ҳеҷ гоҳ забони бегона ҳисоб намеку-

нанд. Мо бояд шукрона намоем, ки дар тӯли таърих садҳо забонҳо аз байн рафтааст, аммо забони модарӣ - тоҷикии мо то ҳол побарҷост. Дар ҳақиқат мо имрӯз бо забони тоҷикӣ мебо-лем. Давлати мо Тоҷикистон дар тӯли 31 соли Истиклол боз ҳам мақоми забони худро дар миёни забонҳои дунё мустаҳкамтар намуд. Дар ҳар гӯшаи ҷаҳон тоҷикон зиндагӣ ва фаъолият менамоянд, ин маънии онро надорад, ки забони худро фаромӯш созанд. Вақте ба сафарҳои дигар кишвар бо амри тақдир меравӣ, нохост бо шахсиятҳои рӯ ба рӯ мешавӣ, ки бо забони тоҷикӣ сухан меронанд, хело хурсанд мешавӣ, ки дар шаҳрҳои дур низ забони миллати мо зинда ва ҷовидона аст. Аҳсан ба он шахсиятҳои, ки дар ғарибианду лек забони тоҷикии худро фаромӯш накардаанд.

Дар ҷомеаи имрӯза, мо шоҳиди бисёр воқеаҳои гардидем, ки дар марказҳои таълимӣ, роҳравҳо, муассисаҳои таълимӣ, кӯчаҳои ҷойҳои ҷамъиятӣ ҷавонон бештар аз калима-ву луғатҳои бегона истифода мебаранд, ки ин боиси коста гардидани забони онҳо, яъне забони тоҷикиро нишон медиҳад. Ҳатто номҳои зебои тоҷикиро ихтисор менамоянд, ки ин низ боиси нигаронӣ ба забону миллат аст. Мисол, номи зебои тоҷикӣ ба мисли Моҳлиқоб – Моҳ, Гулбахор – Гул, Нилуфар – Нилу, Кароматулло – Каром, Салоҳидин – Салоҳ ё ин ки Курбон – Коля, Гулнора – Гуля гуфта ном мебаранд. Ҳол он ки номро бояд ба шикаст ё ихтисор набояд кард. Мо бояд аз гузаштагони худ аз давраҳои Рӯдакӣ то ба имрӯз аз онҳо дарси ибрат гирифта одамонро бо ному насаб ҷеғ занем. Аломати пурраи инсон номи ӯ буда, ин низ эҳтиром ба забон ва эҳтиром ба он шахсро нишон медиҳад.

Дар ҳақиқат агар мо ба ин суханҳо диққат намоем гуфтаҳои бузургони мо ҳақ асту рост, зеро аз дигар кишварҳо донишҷӯён ба киш-вари мо омада таҳсил менамоянд ва забони тоҷикиро тез меомӯзанд. Аз он ҷумла мар-думони Ҳиндӯстон, Франсия, Олмон, Хитой, Қазоқ, Ўзбек ва ғайра.

Забони адабии тоҷик ин забони адабиёт ва китобҳои бадеии тоҷикӣ ба ҳисоб меравад. Аммо қариб 70 фоизи мардуми мо бо забони тоҷикӣ, яъне бо шеваи хоси худ лаҳча сухан

меронанд. Сухан гуфтан бо лаҳча зебо, аммо ҳар минтақаи кишварамон, лаҳчаҳои гуно-гун доранд, ки ҳамаи мардум наметавонанд аз он истифода баранду ба дарки он ошно бошанд. Калимаву ибораҳои адабиёро тағйир дода суханронӣ менамоянд. Хуб, мешуд ки дар корхонаву ҷойҳои ҷамъиятӣ аз забони ада-бии худ истифода баранд. Дар забони тоҷикӣ калимаҳои зиёде мавҷуд аст. Аммо бештари он аз дигар забонҳо иқтибос шудаанд. Ҳол он ки фонди луғавии забони мо бе кӯмаки дигар иқтибосҳо низ метавонад ҷовидон бошад. за-боншиносони мо аз калимаҳои содаи забони тоҷикӣ истифода намоянду барои хонандагон фаҳмо ва ягон мушкिलӣ ба вучуд наоранд.

Дар китобҳои муассисаҳои таълимӣ низ ин мушкилот дида мешавад, хонандагон доим шикоят менамоянд, ки мо китобро чанд маро-тиба такрор ба такрор хондем аммо, бенатиҷа. Агар ба ҷои он калимаҳои нофаҳмои забони арабиву туркӣ, калимаҳои забони содаву фаҳмои худро истифода барем магар айбе до-рад?. Мисол, калимаҳои антологӣ ба маънои ҳастӣ, зиндиқ – ба маънои бедин, фалосифа – фалсафа, судур – содир шудан, атфол – зану бача, тифл муттасил – доимӣ, беист-пайваста, интиқодӣ – танқидӣ, асрпазир таҳти таъсир қарор гирифта, муназзам мурағтаб, ба назму тартиб даромада, афъол феъл, рафтор, нотик-гӯянда барин калимаҳои нофаҳмо сабаби нороҳат гардидани хонишу фаҳмиши хонан-да мегардаду онҳо аз мутолеаи асарҳо даст мекашанд ва дигар хоҳиши хондан дар онҳо пайдо намешавад. Мақсади мо аз танқида ин аст, ки он калимаҳои душворфаҳмро, ки исти-фода намуданд, дар поёни мавзӯ (китоб) маънои онҳоро нависанд ва ба хонанда ягон мушкилӣ наоранд. Шоирони классики форсу тоҷик аз калимаҳои арабӣ, туркӣ, ўзбекӣ дар шеърҳо, ғазалҳо, асарҳои ҷаҳон истифода мекар-данду дар зери он калимаҳои нофаҳмояшро, яъне луғаташро менавиштанд ва ба бача ягон мушкилӣ намеовард. Мо омӯзгорон хоҳиш дорем, ки дар тамоми муассисаҳои таълимӣ, мактабҳои олии касбӣ, новобаста ба касбу ихтисосашон хуб мешуд, ки соатҳои забон, адабиёт, этика, луғатшиносӣ зиёд карда ша-ванд, то хонандагон дарки дурусти кали-

маву ибораҳоро фаҳманд. Забони давлатии мо ин забони тоҷикӣ аст. Пас ҳар як фарди Тоҷикистонро зарур аст, ки забони тоҷикиро дуруст донанд ва озод сухан карда тавонанд. Бархе мегӯянд, ки забони тоҷикӣ чӣ омӯхтан дорад? Ин забони худамон, мо сухан гуфта метавонем шуд-да. Ба ин гуфтаҳо мо забоншиносон зид ҳастем. Дар раванди таълим борҳо мушоҳида намудем, ки одитарин чизро нафаҳмида ба хатогиҳои имлоиву грамматикӣ ва услубӣ роҳ медиҳем. Навиштани “баёнот” “гузориш”, “ариза”-ро бархе аз одамон сарфаҳм намераванд. Аз дигарон мепурсанд, хоҳиш менамоянд ки тарзи навишти ин қисмати забон яъне ҳуҷҷатнигориро ба онҳо кӯмак намоянд. Дониши шахс ҳамон вақт муассир, таъсирбахш, таъсиркунанда, мешавад, ки ту онро ба дигарон расонда тавонӣ. Дар донишҷӯи забони хеш растагор шавӣ. Забони истилоии Искандари Мақдунӣ, истилоии арабро мо форси забонҳо беҳтарин асарҳои арзишманди худро аз даст додем ва ноумед нашудем, чунки дар он замонҳо шахсиятҳои донишманд зиёд буданд, ки он ёдгориҳои безаволро аз ёд

медонистанд. Онҳо сарчамъ шуда аз нав он ёдгориҳоро ба риштаи қалам кашиданд то ки ин абётҳои бузург аз байн нараванд. Мисоли гуфтаҳои мо ин китоби муқаддаси “Авесто” буд, ки баъд аз сӯзондану нобуд карданҳо, нусхаи асосии онро бо худ бурдаанд ва гумон карданд, ки акнун миллат ва забон аз байн меравад, аммо нақшаҳои палиди онҳо бенатига анҷом ёфта дар 12 ҳазор пусти гов бо хатти заррин аз нав таълиф (навишта) шуд. Ин бузургӣ шаҳодат аз он буд, ки мардуми кӯҳанбунёди форсу тоҷик донандаи илму маърифат буданд ва то ба имрӯз ҳастанд. Онҳо китобҳои пурарзишро сӯзонда нест карда бошанд ҳам дониши мардуми моро нобуд карда натавонистанд. Таърих гувоҳи (шоҳиди) ин рӯзҳои нангин аст. Мо бояд забон, миллат, муҳаббат ва одамгариро дӯстиро дар байни халқамон боз ҳам мустаҳкам намоем, то чашми бади душман ба миллату забони тоҷикӣ нарасад. Гуфтаҳои Исмоли Сомониро шиор намуда аз миллату аз забони давлатиамон деворе шавем, ки ягон душман ба мо ва забону ватанамон осеб нарасонад.

ТАЪЗИЯ

ИСОЕВА МАВЧУДА СИРОЧИДДИНОВНА

Илми тибби муосири тоҷик талафоти калон дод. Яке аз мутахассисони варзидаи соҳаи дерматовенерология, донишманди маъруф, устои соҳибтаҷриба ва олими пухтакор, доктори илмҳои тиб, профессори кафедраи дерматовенерологияи МДТ “ДДТТ ба номи Абӯалӣ ибни Сино” Мавчуда Сирочиддиновна Исоева 17 феввали соли 2022 баъди бемории вазнин аз олам даргузашт.

Исоева Мавчуда Сирочиддиновна 18-уми августи соли 1942 дар ноҳияи Колхозобод ба дунё омада, пас аз хатми ДДТТ ба номи Абӯалӣ ибни Сино (1967) тамоми умри азизи худро фидои тандурустии аҳли чома сохтаанд. Боиси ифтихор аст, ки Мавчуда Сирочиддиновна ба сифати устои моҳир тӯли солҳои зиёд дар Донишгоҳи тиббӣ ба таълиму тарбия ва омодагии мутахассисо-

ни чавони соҳаи тиб машғул гашта, ҳамчун устои ҳақиқии якчанд насли табибони кишвар шуҳрату эътибори калон пайдо намуданд.

Фаъолияти меҳнатиашонро Исоева М.С. солҳои 1967-1969 ҳамчун сардухтури диспансери бемориҳои пӯст дар ноҳияи Конибодом оғоз намудаанд. Солҳои 1969-1971 ординатори клиникӣ дар кафедраи дерматовенерологияи ДДТТ ба номи Абӯалӣ ибни Сино, солҳои 1971-1974 аспиранти кафедраи дерматовенерология, солҳои 1974-1980 ассистенти кафедра, солҳои 1980-1999 дотсенти кафедра ва аз соли 2000-ум то кунун профессори кафедраи дерматовенерологияи МДТ “ДДТТ ба номи Абӯалӣ ибни Сино” буданд.

Ҳамчун олими сермаҳсул муаллифи таъ-

лифоти зиёди илмӣ буданд, ки имрӯз ҳам ҳамчун осори пураризиш дар байни олимони мутахассисони соҳа қимати зиёдеро соҳиб мебошанд. Хизматҳои бисёрсолаи устои гиромӣ Исоева Мавҷуда Сирочиддиновна бо ордени «Шараф» ва унвони “Корманди шоистаи Тоҷикистон” кадр карда шудаанд.

Раёсати ДДТТ ба номи Абӯалӣ ибни Сино бинобар даргузашти профессор Исоева Мавҷуда Сирочиддиновна ба наздикону пайвандон, хешу ақрабо ва шогирдони марҳум изҳори тасаллият менамояд.

Хотираи неки ин устои бузург ва олими варзида то абад дар ёди мо боқӣ хоҳад монд.

**Раёсати МТФ “Донишқадаи тиббӣ
иҷтимоии Тоҷикистон”**

ЗОИРОВ ПОДАБОН ТОШМАТОВИЧ

*Зиндаву ҷовид монд, ҳар кӣ нақӯном зист,
К-аз ақибаи зикри хайр зинда кунанд номро*

Подабон Зоиров 9 майи соли 1942 дар шаҳри Кӯлоб ба дунё омада, пас аз хатми ДДТТ ба номи Абӯалӣ ибни Сино (1965) бештари умри азизи худро фидои тандурустии аҳли ҷомеа сохтаанд. Боиси ифтихор аст, ки марҳум Подабон Зоиров ҳамчун устои моҳир солҳои зиёд таълиму тарбия ва омодагии мутахассисони чавони соҳаи тибро дар Донишгоҳи тиббӣ як самти муҳими фаъолияти касбии хеш қарор дода, ҳамчун омӯзгори мушфиқу меҳрубон ва саҳтгир сеталаб сазовори ҳурмату эҳтироми баланд гаштаанд ва бесабаб нест, ки то имрӯз ҳамчун устои ҳақиқии якчанд насли табибони соҳибмаълумоти чумхурӣ шинохта мешаванд.

Фаъолияти меҳнатиашонро П.Т.Зоиров дар самти муолиҷаи бемориҳои пӯст оғоз намудаанд. Баъдтар оид ба масъалаҳои мубрами соҳаҳои дерматовенерология, эпидемиология, патогенез ва муолиҷаи дерматозҳои музмин ва бемориҳои венерикӣ таҳқиқотҳои арзишманди илмӣ бурда, ҳамчун олими варзида на танҳо дар дохили чумхурӣ, балки берун аз он маъруфияти зиёд пайдо намуданд.

4 март соли 2022 донишманди маъруфи тоҷик, доктори илмҳои тиб, Узви вобастаи Академияи илмҳои ҚТ, Аълоҷии тандурустии ҚШС Тоҷикистон, устои мумтоз ва олими пухтакор, профессори кафедраи дерматовенерологияи МДТ “ДДТТ ба номи Абӯалӣ ибни Сино” Подабон Тошматович Зоиров аз олам даргузаштанд.

П.Т.Зоиров солҳои 1970-1978 ассистенти кафедраи дерматовенерология, солҳои 1979-1980 ходими хурди илмӣ, солҳои 1974-1980 ассистенти кафедра, аз соли 1983 мудирӣ кафедраи бемориҳои пӯст ва венерикӣ, номи ректори Донишгоҳи давлатии тиббии Тоҷикистон ба номи Абӯалӣ ибни Сино оид ба корҳои илмӣ (1996-2005) ва аз соли 2005-ум то кунун профессори кафедраи дерматовенерологияи МДТ “ДДТТ ба номи Абӯалӣ ибни Сино” буданд.

Хизматҳои бисёрсолаи устои гиромӣ Подабон Зоиров бо мукофотҳои олии Ватанордени «Шараф» дараҷаи II, Аълочии тандурустии ҶШС Тоҷикистон (1984), инчунин Ҷоизаи байналмилалӣ ЭКО дар соҳаи илм ва

технология (2000) қадрдонӣ гаштаанд.

Раёсати ДДТТ ба номи Абӯалӣ ибни Сино бинобар даргузашти олими нуктасанҷ, табиби беҳамто, педагоги моҳир профессор Подабон Тошматович Зоиров ба наздикону пайвандон, ҳамкасбон ва шогирдони марҳум изҳори тасаллият менамояд.

Ёди неки тин марди шариф дар қалби кулли ихлосмандонаш то абад боқӣ хоҳад монд.

*Баъд аз вафот турбати мо аз замин мачӯ,
Дар синаҳои мардуми ориф мазори мо*

Рухат шод ва манзили охиратат обод бод,
устоди бузург!

***Раёсати МТФ “Донишкадаи тиббӣ
иҷтимоии Тоҷикистон”***